Filozofica

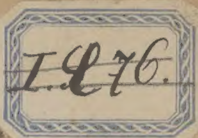

1881. XV. 10.

autor anonim Tauiński Hermann von Schooten, tłomacz polski (podług Ludwika Sobolewskiego) Sebastian Klonowicz, drukow. około 1603 u Sebastiana Sternackiego w Rakowie (co widać z ozdóbek które też same są na Katechizmie rakowskim)

(Bardzo rzadkie)

ręka Pauliego Żegoty

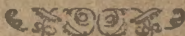
VITA HONESTA SIVE VIRTUTIS:

O CNOCIE,

ábo

ZYWOCIE CZŁOWIEKOWI *przyſtoynymi.*

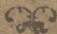
Quomodo quiſque vivere debeat omni ætate, omni tempore & quolibet loco, erga Deum & homines.

CICERO Parad: 2.

Niewiedzą, ludzie, niewiedzą, co zá moc w ſobie ma CNOTA. *Jmię Cnoty w vśćiech máią, coby oná w człowieku robiłá, niewiedzą.*

LACTANTIUS Firmianus libro ſecundo Divinarum inſtitutionum inquit, poſt omnia in mundum creata, ultimò natum eſſe hominem, ſic dicens: Et noluit Deus hominē inducere in hunc mundum, niſi omnibus perfectis, Et ſanctæ literæ docent, hominem eſſe ultimum opus Dei, & ſic in mundum inductum, quaſi in domū jam præparatam & inſtructam: illius enim cauſa facta ſunt omnia. Quod & Gentiles poëtæ teſtantur, ut Ovidius, dum de mundo, & omnibus creatis dixerat, ſic de homine inquit:

> Sanctius his animal, mentisque capacius altæ
> Deerat adhuc, & quod dominari in cætera poſſet,
> Natus homo eſt, &c.

Vt ſcilicet rector & gubernator, ac rex creatorum omnium in mundo, & Dei vicarius. Oportet namq; prius eſſe ſubditos & regnum, antequam rex conſtituatur. Si igitur homo rex eſt: convenit ſcire ejus nativitatem, imperium, & potentiam, & nobilitatem ut de regibus vulgò ſcribunt Hiſtorici. Natus eſt homo è nobiliſſimo patre, Deo ſcilicet, ex limo terræ, ut non nimiùm ſuperbiat. Poſtquam creatus erat, ex ejus corpore addita eſt ſibi fœmina: quam ac ſeipſum amaret, quia ſciebat pater ejus Deus, malè eſſe homini ſoli. Natus eſt, vel naſcitur nudus in mundum, ut ſeipſum veſtiat non ſolùm veſtib⁹ laneis vel lineis, ſed & virtute: naſcitur non piloſus more beſtiarum, ut pius & humanus ſit, non immanis: nam pili in corpore atrocem oſtendunt animum. Naſcitur corpore debili, ut ſuis non fidat virib⁹ ac beſtiæ, ſed Dei imploret opem. Tamen robuſtorum animaliu

Przedmowá.

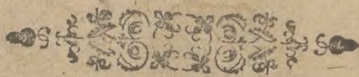
PO wßytkich rzeczách ſtworzonych, oſtátniego człowieká Bog ſtworzył. O czym mowi Lactantius: Niechćiał Bog wprowádźić ná świát człowieká, áż inße wßytkie rzeczy doſkonále ſtworzył. A piſmo ś. vczy, iż człowiek ieſt oſtátni vczynek Boży, wprowádzony ná świát, iáko w dom zgotowány y przyozdobiony: ábowiem dla niego wßytkie ſię rzeczy ſſtáły. Co y Pogáńſcy poetowie świádczą; miedzy ktoremi Ovidius, powiedźiawßy o świećie y rzeczách inßych ſtworzonych, ták o człowieku mowi:

Stworzone rzeczy źiemſkie gdy koniec widźiáły,
Wßytkie ná rządźcę ſwego człowieká czekáły.

Iákoby ná páná y Królá wßytkich rzeczy ſtworzonych na świećie, y namieſtniká Bożego: gdyż kroleſtwo y poddáni mußą być pierwey niż Królá poſtánowią. Ieśli tedy człowiek ieſt Krolem: ſłußna rzecz, ábyſmy wiedźieli o iego národzeniu, páńſtwie, mocy, y zacności: co poſpolićie o Królách pißąc Hiſtorikowie, pilnie vważáią. Ma przeto człowiek Oycá onego wielkiego Bogá, ktory go z źiemie ſtworzył, áby ſię náder nie wynośił. Będąc iuż ſtworzony, z iegoż ćiáłá przydáná mu ieſt niewiáſtá, ktoraby, iáko ſámego śiebie, miłowáł: bo wiedźiał Bog, iż człowiekowi ſámemu nie dobrze było zoſtáć. Przyßedł ná świát nági, áby ſię przyodźiał, nie tylko ßátą ſukkienną, ále y cnotą: przyßedł nie koſmáty ábo śierśćiſty, podobny niemym źwierzętom, áby był ludzki y pobożny, nie ſrogi: ábowiem śierśći ná ćiele wyroſłe ſrogi vmyſł vkázuią. Przyßedł w ćiele mdłym y vłomnym, áby nie dufał ſwey dużośći, iáko inße źwierzętá, ále ſię ná pomoc Bożą ſpußczał. A choćiaż tákiey mocy

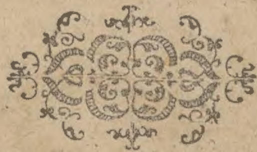
 nie ma,

rex eſt conſtitutus. Hujus regis, regiæ & dotes ſunt, quibus præpollet cæteris creatis. Aliam namq; formam habet, quàm belluæ. Bruta formã habent pronam ad terram: homo ipſe vultum erectum ad ſydera, ut terrena deſpiciat, & cæleſtia plus amet, cogitetque ſecus ſibi vivendum eſſe quàm brutis, ob formam nobiliorem. Inſuper & reges ſuos haben conſiliarios, quorum conſiliis in regendo & gubernando utuntur, dum ipſis amicè convivunt. Habent & ſuum Cæſarem, cui coguntur reddere rationem villicationis ſive magiſtratus ſui: aliâs regno defunguntur: ſic & homini regi mundanorum addita eſt ratio, tanquam conſiliatrix, cujus conſilium ſecutus ſi fuerit, prudenter reget & ſe & cætera terrena. Oportet quoque regem eſſe prudentem in imperando, ut neque ſubditos offendat, neque ſuos conſiliarios & aulicos, provideq; habenas imperii moderari, ne apud Cæſarem de ſe fiat quærela, ut provincia ſpolietur. Ita oportet hominem regem mundanorum eſſe providum, in utendis rebus propter ſe creatis, præſertim homine altero, proximo ſuo, & ſimili figura, ſermone & ratione ſibi conceſſis: ac quomodo placeat ſuo Cæſari Deo, ut diu imperio fungatur, & præmium conſequatur utile. Quomodo igitur honeſtè ſe gerere debeat, ſequentia oſtendent.

VIT

nie ma, vczyniony iest przedsię Krolem nad insze nayduższe źwierzętá y bestye. Tego Krolá zacność y vrodá iest Krolewska, ktoremi insze stworzenia przewyższa; Abowiem twarz swą ma, niż insze nieme źwierzętá, ktore ná ziemię pátrzą. Sam człowiek twarz swoię wzgorę ku niebu podnośi, áby ziemskimi rzeczámi pogárdźił, á w niebieskich się roskochał, o tym często á gęsto rozmyślał, iż dla swey zacnieyszey vrody, potrzebuie, áby inácżey żył ná tym świećie, niżli źwierzętá. Nád to iesżcze, iáko Krolowie máią swe Senatory y rádne pány, ktorych rády w rzadzeniu y pánowániu vżywáią: máią y swego Cesárzá, ktoremu powinni są oddawáć liczbę vrzędu swego, ieśliby z krolestwá niechćieli być wysádzeni: ták y człowiekowi nád temi ziemskimi rzeczámi krolowi, przydány iest rozum, ktorego rády ieśli słucháć będźie, dobrze rzeczy iego wszytki poydą. A áko potrzebá, áby Krol w roskázowániu był báczny y rostropny, áby poddánych nie obráźił, áni swych rádnych pánow y dworzánow, y ostrożnie się rządźił w swym pánowániu, żeby się przed Cesárzem náń o złupienie źiemie nie vskarżáli: ták potrzebá, áby człowiek Krolem nád temi ziemskimi rzeczámi będący, opátrzny był w vżywániu rzeczy dla śiebie stworzonych; do ktorych przypuśćić ma bliźniego swoiego, ktory ná tenże kształt iest stworzony: y pilnie się o to stárał, iákoby się swemu Cesárzowi, to iest, Bogu podobał, áby długo páństwá vżywał, y godney potym dostąpił zapłáty. Iákoby się tedy przystoynie chowáć miał, náuki pozad idące pokáżą.

VITA HONESTA QUID SIT, ex quibus constet, & quid prosit.

CAPUT I.

Vm igitur homo natus sit in mundum post omnia creata, tanquam rector & gubernator omnium, ac villicus à Deo constitutus, ipsi sic vivendum est, ut suo Cæsari Deo placeat: ut à Cæsare suo in aulam cœlestem revocatus per mortem (ut solent Reges vocari à Cæsaribus humanis) possit reddere suæ villicationis & domini rationem. Istud autem ut possit, opus erit sibi vita nobili, probata, & regia, sive honesta. Vitæ honestæ definitio. *Nihil autem aliud est vita honesta, quàm hominem vivendo præstare brutis: & quantum per naturam fieri potest, habeat talem vitam, quæ sit Deo utcunque similis, quæ nulla alia in re consistit, quàm in virtute.* Virt' quid? *Virtus autem, est fugere vitia, & sequi honesta: id namq; virtutis, & officium & finis est. Per virtutem consistere vitam honestam & Deo placentem, testatur divus Augustinus, dicens: Virtutem esse artem bene vivendi.* Li. de Civit Dei, cap 1.

Et Bapt: Mantuanus quid virtus sit, & quid prosit homini, hũ verbũ exprimit.

Virtutis querimonia ex Mantuano.

Fortunæ domitrix ego sum, scelerumq; flagellum.
Vtque hominem tuear, superamq; in tecta reportem
Incolumem, Stygias omnes demolior arces,
Ars mea mortaleis ad olympia regna, Deumq;
Hortari: monstrare vias, quibus itur in altum
Æthera: sum medium dirimens iter, orbita recto

Limite,

O PRZYSTOYNYM ZYWOCIE, ABO CNOCIE,

Coby oná byłá, z ktorych rzeczy nábywána, y ku czemu pożyteczna.

ROZDZIAŁ I.

POnieważ tedy człowiek wprowádzony iest ná świát po wszytkich inszych rzeczách stworzonych/iáko rządźcá y pan wszytkiego/á gospodarz od Bogá postánowiony: niechayże sie ták spráwuie/áby sie swemu Cesárzowi Bogu podobał / y áby mogł oddáć liczbe swego száfárstwá/będąc przez śmierć do dworu Niebieskiego (toż zwykli czynić oni Rzymscy dawni Cesárzowie Krolom od śiebie postánowionym)záwołány. Zeby to vczynić mogł/potrzebá sie zdobywáć ná żywot státeczny/Krolewski ábo przystoyny. Atenći iest żywot człowiekowi przystoyny/gdy żywotem swym nieme przechodźi źwierzętá / żeby tego / ile przyrodzenie iego znośi / szukał / áby żywot iego Bogu sie przypodobywał/ ktory ná cnoćie tylko należy. Cnoty záśi naśláduiemy/złych vczynkow sie strzegąc/ á vczćiwych náśláduiąc: táć iest powinność y koniec káżdey cnoty. Swiádczy on święty Doktor *Augustinus*, iż zá cnotą idźie żywot vczćiwy y Bogu sie podobáiący/ gdy mowi: Cnotá iest náuką dobrego żyćia. Wyraża też *Baptista Mantuanus*, coby cnotá byłá/y ku czemuby pożyteczna byłá. Ták bowiem cnotę o sobie mowiącą wystáwuie: *Co iest Cnotá?*

Nárzekánie CNOTY z Mántuaná.

Jaćiem iest oná Cnotá szczęśćiem władáiąca/
Od złośći y występkow człowieká broniąca.

Limite, quo monstrantur adhuc vestigia patrum.
Qua vetere s cœlo digni petiêre tonantis
Limen, ubi nitidis sunt lactea flumina campis.
Nescio delitias, nullum insidiosa voluptas
Mecum fœdus habet, mihi lis de limite regni.
Cum vitiis, multumq́ inter contraria pugno.
Namque meos inter regnum mihi contigit hostes.
Me labor assiduus validam facit, otia frangunt.
Et quoties opus est armis, exterrita nullis
Congredior, vinci & succumbere nescia: siquod
Pondus ab adversis injectum est casibus, æqua
Mente fero: ipsa hominem doceo, variasq́ per aures
Erudiens, paucis diis immortalibus annis
Persimilem reddo: & tandem super æthera tollo.
Ipsa feros hominum docui componere mores,
Fons ego Castalius, Pallas ego: nomina plura,
Res eadem: non sum morbo confecta, nec annis:
Incorrupta, virens, immortalisq́ supersto.
Cœlestes etenim nihil in me motibus orbes,
Sydera nil radiis possunt, nil lumine Titan.
Post igitur tantorum operum experimenta, fidemq́
Deseror: ignotis errans in gloria campis.
Patrono mea causa caret, quia pectora plena
Perfidia fastuq́ animos tollente superba
Sceptra scelus rapuit: positis custodibus omnis
Scrutatur regni fines, aditusq́ tuetur.
Relligio contempta jacet, spretusq́ Deorum
Cultus abit, tritaq́ fides jam pallida veste,
Infirmis titubat pedibus: pessundata legum
Majestas: tot monstra pios immania mores
Invasere: silet probitas: pudor exulat omnis.

Sed

Piekło burzę/ y wszytkie piekielne Hetmány/
Prowádzę do niebieskich gmáchow ziemskie Pány:
Miła rzecz nápominác/ vkázowác drogę/
Ktorąby idąc/ w niebie postáwili nogę.
Tą sie nászy/ nie inszą/ przodkowie puścili/
Przeto też niebieskiego polá dostąpili.
Z żywotem sie roskosznym przymierza bráć stronię;
Ale gránic krolestwá mego gwałtem bronię.
Bitwę stoczam z złośćiámi: ták mi sie zdárzyło/
Ze mię nieprzyiácielskie koło obtoczyło.
Praca mi vstáwiczna przydawa dużośći/
Niezbedne proznowánie słábe czyni kośći.
W trwogách niezwyćiężona bywam: á potężne
Nieszczęście spráwić vmie we mnie serce mężne.
Jestem náuczyćielką pewną: bo zá moią
Náuką/ ziemscy ludźie rowni Bogom stoią.
Z dźikich myśli/ z dźikich serc czynię okrocone/
Bo mądrośćią v mnie iest źrzodło nápełnione:
Zdrowie mam wieczne/ przeto moie látá wieczne/
Smiertelnośći są záwsze y skáźie odśieczne.
Nie robią też nic we mnie niebieskie obroty/
Ani gwiazdy rozliczne/ ani *Phœbus* złoty.
Czemuż mię ták wielmożną wszyscy opuśćili/
Y po polách nieznácznych chodźić dopuśćili?
Obrońce prozno szukáć/ iużemći vstáłá:
Bo Krolewskiego sceptrum Niecnotá dostáłá/
Ktora swoy vmysł głupi hárdośćią nádełá/
Strażą wszytkie gránice osádzáć záczęłá.
Już miásto służby Bożey widźimy mászkárę/
Chodzącą w złey sukience pátrzymy ná wiárę.
Y tá wnet sie o źiemię vderzy: bo prawie
Y nogi słábe nośi/ y chodźi kozłáwie.

Sed videt, & justa librat Deus omnia lance.
Et me (ubi tempus erit) ipse in mea regna reducet.

Vtinam nostro ævo.

Plutarchus etiã apertiùs exprimit quid virtus doceat: ipsam sub nomine philosophiæ describens in libro de educãdis liberis, dicens, per eam scire quid honestũ sit, quid turpe, quid justum, quid injustum, quid diligendum, quid fugiendũ: quomodo parentibus, quomodo natu grãdioribus, quomodo peregrinis, magistratibus, amicis, uxoribus, ac servis utendũ sit: utq; deos veneremur, parentes honoremus, seniores rev-reamur, legibus obtẽperemus, magistratibus cedamus, amicos diligere oporteat In mulieres servare modestiã, charos habere liberos, nõ sævire in servos, & quod maximum est, in prosperis fortunæ successib⁹ lætitia non effundi, nec in adversis casib⁹ tristitia deprimi: nec omnino voluptatibus esse deditos: nec ita per iracundiam effici, ut beluarum ãnimos induamus, quarum natura est eße immanes: hominum autem est humanitatem & pietatem colere.

Lucilius poeta virtutem sic descripsit.

Virtus Albine est, pretium persolvere verum.
Queis inversamur, queis vivimus rebus adesse.
Virtus est homini scire id, quod quæque habeat res.
Virtus, scire homini rectum, utile quid sit honestum.
Quæ bona, quæ mala, item quid inutile, turpe, inhonestum
Virtus, quærendæ rei finem scire, modumq;.
Virtus, divitiis pretium persolvere posse.
Virtus, id dare, quod re ipsa debetur honori.
Hostem eße, atq; inimicum hominum, morumq; malorum.
Contra, defensorem hominum, morumq; bonorum.
Magnificare hos, his bene velle, his vivere amicum.
Commoda præterea patriæ, sibi prima putare:
Deinde parentum: tertia jam postremaq; nostra.

Nuż powagá praw náſzych iuż leży odłogiem/
Cokolwiek ſię poczyna wſzytko to nie z Bogiem:
Iáwne ſą wſzytkie rzeczy v Bogá wielkiego/
Ten mię do ſwych pálacow weźmie czáſu ſwego.

Wyraża też Plutarchus iáwnie/ czegoby nas cnotá vczyłá: opiſuiąc ią pod imieniem philoſophiey/ piſząc/ iż przez nię wiedźieć możemy/ coby vczćiwe° było/co ſproſnego/ co ſpráwiedliwego/ co nieſpráwiedliwego/ czegoby ſię trzymáć/przed czym vćiekáć: iákobyſmy ſię z rodźicámi/ſtárſzymi/cudzoziemcámi/zwierzchnośćią/przyiaćiołmi/z żoną y ſługámi obchodźić mieli: ábyſmy Bogu cześć wyrządzáli / rodźice w vczćiwośći mieli / ſtárſzych ſię báli/práwom poſłuſzni byli/zwierzchnośći vſtępowáli/náwet ábyſmy przyiaćiele miłowáli/ przećiwko niewiáſtom wſtydliwi byli/ w dźiatkách ſię kocháli/ nie ſrożyli ſię przećiwko ſługom: á co nawiętſzego/ábyſmy w ſzczęśćiu náder ſię nie vnośili/ ani w przećiwnym ſzczęśćiu z ſobą názbyt nie trwożyli: roſkoſzom ſię cále nie podáli: w gniewie ábyſmy niemych źwierząt nie náśládowáli/ktore z przyrodzenia ſrogość pokázuią: á człowieczą rzecz ieſt /ludzkim być/y bogoboynym.

In libro de educãdis liberis.

Lucilius Poetá ták CNOTĘ *opiſał.*

Znáć rzecz człeku przyſtoyną/wiedźieć co dobrego/
Y co nas więc vwodźi do żywotá złego:
Gdy też miárę przy zbytkách záchowáć vmiemy/
Y w vżywániu bogactw/to cnotą zowiemy.
Y to cnotá/od ludźi złych ſerce odwrácáć/
A do cnotliwych łáſkę chętliwą obrácáć:
Oyczyźnie naprzod ſłużyć: po niey rodźicowi.
Oſtátnia rzecz dogadzáć ſwemu pożytkowi.

DIVISIO VIRTUTIS.

Secundùm Ciceronem primo Officiorum, quatuor sunt fontes virtutis, ex quibus aliæ scatent, & omnis oritur honestas: scilicet prudentia, justitia, temperantia, & fortitudo. Quarum quatuor officia sunt adversa, teste Macr: in libr. de Somnio Scipionis, qui ipsis hæc adscribit munera, dicens:

Lib: 1. ca: 7.

Prudentiæ esse, cognoscere, & addiscere, quomodo omnia sint agenda: nihil velle quàm quod rectum est, neque facere humanis actibus, divino ingenio prospicere: providere pericula futura, & ab illis sibi cavere.

Fortitudinis autem officium est, non timere pericula: nihil metuere nisi turpia, forti animo tolerare adversa & prospera. Fortitudo præstat magnanimitatem, fiduciam, constantiam, securitatum, [illegible]gnificentiam, tolerantiam, & firmitatem.

Temperantiæ est, nihil appetere pœnitendum: in nullo legem moderationis excedere: sub jugo rationis cupiditatem domare. Temperantiam sequuntur, modestia, verecundia, abstinentia, castitas, honestas, moderatio, parcitas, sobrietas, pudicitia.

Iustitiæ est servare & conferre unicuique quod suum est. De justitia nascuntur hæ virtutes, Innocentia, amicitia, concordia, pietas, religio, affectus, humanitas. Cicero primo Officiorum, inquit, Primùm officium justitiæ esse, ut nemo alteri noceat, nisi prius injuria lacessitus. Secundò, ut communibus rebus utatur, tanquàm communibus: propriis autem ut suis. Fundamentum omnis justitiæ est fides, scilicet dictorum conventorumq; constantia & veritas. Lactantius libro sexto ait, duplex esse justitiæ officium. Pri-

Cap.

mùm,

Iáko ſię CNOTA dźieli.

Cicero Rzymſki wymowcá cztery źrzodłá cnot vkázuie/ z ktorych inße cnoty płyną/ y wßelákie przyſtoynośći: á te ſą/ Mądrość/ ſpráwiedliwość/ mierność/ y męſtwo. O ktorych powinnośćiách *Macrobius* ták nápiſał: Powinność Mądrośći tá ieſt: poznáć rzecz / y náuczyć ſię iákobyſmy co czynić mieli: nie myśl nic tákie°/ iedno coby ſpráwiedliwego á przyſtoyne° było: przyßłe niebeśpieczeńſtwá przedtym baczyć/ tychże ſię ſtrzedz.

Powinność záſię Męſtwá tá ieſt/ nie trwożyć ſobą w niebeśpieczeńſtwách: nie bać ſię nikogo / oprocz rzeczy ſproſnych: nieporußonym ſercem znośić y ßczęśćie y nießczęśćie. Tá cnotá rodzi z śiebie inße/ poważność/ dufność / ſtáteczność / beśpieczeńſtwo / wielmożność/ ćierpliwość/ y ſtáłość.

Ná Mierność należy / nie my[illegible] o tákim vczynku/ ktoryby ćię do żalu przywodźił: w żadney rzeczy nie wyſtępowáć przećiwko mierności: rozumem żądze y pożądliwośći ćieleſne zwyćiężáć. Cnoty zá miernośćią idące ſą te: Skromność/ wſtydliwość/ powśćiągliwość/ czyſtość/ vczćiwość y trzeźwość.

Spráwiedliwość ma káżdemu to oddawáć/ co czyiego ieſt. A z tey ſpráwiedliwośći pochodzą te cnoty: Niewinność/ przyiaćielſtwo/ zgodá/ pobożność/ nabożeńſtwo/ miłośierdźie/ ludzkość. Cicero w pierwßych kśięgách o powinnośćiách nápiſánych mowi/ iż Pierwßa powinność ſpráwiedliwośći tá ieſt / áby żaden drugiemu nie ßkodźił; chybáby krzywdą do tego był przywiedźiony. Wtora/ áby rzeczy poſpolitych vżywał/ iáko poſpolitych: á właſnych/ iáko ſwoich. Wßelákiey ſpráwiedliwośći grunt ieſt Wiárá/ to ieſt/ w vmowách y w poſtánowieniu záchowána ſtáteczność y prawdá. A *Lactantius* powieda / iż dwoiáka ieſt ſpráwiedliwośći powin-

ność.

mum, conjungi cum Deo per religionem. Secundum, cum homine per misericordiam & humanitatem. His virtutibus, dicit Macrobius: Vir bonus, primum sui & suorum, deinde reipublicæ rector efficitur, justè ac providè, gubernans humana, divina non deserens.

De virtutis & vitæ honestæ præmio.

Vitæ honestæ sive virtutis, si quis officium & præmium quæsierit, sciat proprium ejus officium esse duplex. Primò beare, id est, hominem facere beatum, post mortem, & in hac vita, ipsique Deo similem. Ideò Vergilius cecinit:

Pauci, quos æquus amavit
Iuppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus.

Vel secundùm Lactantium lib: 6. Officium virtutis est, iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem frenare. Secundò, suum alumnum omnium verè ditissimum reddit: adeò ut nullius egeat, sed omnium habeat copiam, teste Plaut: in Amphit: Comœd: sic dicente: Virtus omnibus rebus anteit profectò: libertas, salus, vita, res, parentes, & prognati tutantur & servant. Virtus omnia in sese habet: omnia adsunt bona, quem penes est virtus.

Nullius autem præmii vulgaris, & quod ab omnibus datur, cupida est virtus, neque honoris, neque gloriæ, teste Sillio Poëta:

Ipsa quidem virtus sibimet pulcherrima merces:

Cui & Claudianus poëta hisce alludit versibus.

Ipsa quidem virtus pretium sibi solaq; latè
Fortunæ secura nitet: nec fascibus ullis
Erigitur, plausuvé petit clarescere vulgi.
Nil opis externæ cupiens, nil indiga laudis,
Divitiis animosa suis, immotaq; cunctis

Casibus,

Casibus, ex alta mortalia despuit arce.

Od. 2. lib. 3. Horat: *Virtus repulsæ nescia sordidæ:*

Intaminatis fulget honoribus.

Neque opes vel divitias desiderat in præmium: quia illis est longè nobilior, teste Horatio:

Vilius est argentum auro, virtutibus aurum.

Carm lib. 3. *Ideo Macr: in li: de som. Scip: inquit: Fructum & præmium virtutis, hoc sapiens in conscientia ponit: munus autem perfectus qui est, in gloria. Iubetq; ibid. Macr. Vt si quis in virtute perfectus fieri cupit, ut contentus sit in conscientiæ præmio, id est, quod scit virtutes, gloria non requirat.*

QUOMODO SIT ACQUIRENDA Vita honesta, sive Virtus.

CAPUT II.

Honestam vitam sive virtutem, qui aßequi cupit, huic duo sunt necessaria. Primò, ut animum suum præparet, quo dignus fiat virtute & honestate. Secundò, ut discat quomodo animo jam præparato, Virtus sit adipiscenda. Præparatio animi fieri debet per tria: scilicet per voluntatem promptam, quod scilicet voluntas ejus sit, velle virtute proficere. Magnum namque est calcar ad honestatem velle honestus fieri. Nihil difficile est volenti. sicuti difficilius nihil est, quàm invitum cogere velle. Ideò & proverbium est: Stultum est, canes invitos ducere venatum: id est, compellere ad studium aliquod hominem invitum, nolentem & recusantem. Quare Comicus dixit: nihil tam facile est, quin difficile fiat, si invitus facias. Lactant: lib: 1. inst. Christianarum, dicit: Quòd virtus colenda est, non imago virtutis: &

ność. Pierwsza/ábyśmy się złączáli z Bogiem przez nabożeństwo. Druga: ábyśmy się złączáli z ludźmi przez miłośierdźie y ludzkość. Tákiemi cnotámi/powieda Macrobius, cnotliwy káżdy sstawa się rządzącą sámego śiebie/y swoich przyiaciół/nawet y wszytkiey rzeczy pospolitey spráwiedliwie á bácznie rządząc ludzkie rzeczy/ Boskich nie zámecháwszy.

O zapłáćie Cnoty, y Zywotá przystoynego.

Cnotá ábo żywot przystoyny tym/ ktorzy tey szukáią/ napezod płáći szczęśćiem / ktorym ábo ná tym świećie/ ábo po śmierci vbogaca/y człowieká sámemu Bogu podobnego czyni. Nátoć on pogáński Poetá nápisał:

Ktorzykolwiek wychodzą z tey ziemskiey odchłáni/
Od Bogá y od cnoty są vmiłowáni.

A Lactantius Cnoćie to przypisuie/iż oná gniewu swey woley nie dawa/pożądliwośći wszelákie vśmierza. Powtore/swego náśládowniká prawdźiwie ták vbogaca/ że żadnego niedostátku ćierpieć nie będźie/ále we wszytkim będźie obfitował. Poświádcza tego Plautus w Komediey swoiey/ gdy mowi:

Wszytkie rzeczy przechodźi cnotá swą możnośćią/
Zywotem y bogáctwem rządźi y wolnośćią.

A iż Cnotá nie szuka zapłáty pospolitey/ktoraby od ludźi bráłá/ áni chwały od inszych szuka/ świádczy o tym Sillius poetá:

Cnoty nikt nie przywiedźie do żadney vtráty/
Sámá v śiebie szuka kosztowney zapłáty.

Temuż Claudianus swymi wierszámi poświádcza:

Beśpieczney myśli Cnotá/sámá płáći sobie/
Abyś ią chwałką vczćił nie szuka po tobie:

Pomocą

Pomocą gárdźi cudzą: nie ßuka godnośći/
Przestawa rádá cnotá ná swey máiętnośći:
Nie poruszona bywa żadnemi trwogámi/
Poßydzáiąc/ćießy śię/ ludzkiemi fráßkámi.

Nie prágnie też bogactw miásto zapláty/ ábowiem oná dáleko iest nád bogáctwy śláchetnieyßa. O czym *Horatius* ták nápisał:

Nie celuie śrebro złotá:
Lecz złoto celuie cnotá.

A *Macrobius* mowi: Owoc y zapłátę cnoty niechay człowiek roztropny pokłáda ná sumnieniu. Támże rozkázuie *Macrobius*, áby káżdy/ ktory doskonálą cnotę mieć vśiłuie/ dosyć miał ná zapłáćie/ ktorą iemu sumnienie ofiáruie/to iest/iż zna cnotę/o czym śię chwalká niechay nie pyta.

O DOSTAPIENIV CNOTY. ROZDZIAŁ II.

Ku dostąpieniu cnoty/ dwu rzeczy potrzebá. Pierwßa/ábyśmy vmyśł swoy ták nágotowáli/ktoryby cnoty był godźien. Druga/ábyśmy śię náuczyli/iákobyśmy máiąc iuż vmyśł zgotowány/cnoty dostąpili.

Zgotowánie vmysłu trzech rzeczy potrzebuie: Ochotney woley/ że śię chce w cnoćie pomnażáć. Wielka iest bowiem pobudká do cnoty/chćieć być cnotliwym. Niemáß nic trudnego prágnącemu: iáko z przećiwney strony natrudnieyßa iest/ przymußáć nie z dobrą wolą czyniącego. Skąd oná przypowieść: Głupia to rzecz/psá w pole wywodźić niechutliwego/ to iest/ człowieká/ ktory nie rad tego czyni/ przymußáć do pracey. Przeto prawdźiwie on powiedźiał w swey Komediey: Wßytko trudno z przymusu czyniącemu. A *Lactantius* mowi: Nie obraz cnoty/ále sámę cnotę mamy záchowáć: á to nie o-

colenda est, non sacrificio aliquo, ture aut precatione sui animi, sed voluntate sola atque proposito.

Habita voluntate & amore acquirendi virtutem, duobus aliis preceptis, & animus ille voluntarius fulciendus est, & præmuniendus, scilicet patientia, & abstinentia, ut patiatur multa, & abstineat à rebus præsertim voluptariis.

Opus est patientia magna virtutem cupienti, ut patiatur tum adversa, tum laborem. Patiatur adversa, & ut Vergilius ait in libro sexto Æneidos, Non cedat malis: sed contrà audentior eat. Nam secundum Val. Max. lib. sexto: Enervos animos virtus odisse solet: id est, Virtus illos odio habet, qui sunt animis timidis, ad nihil audentes, & nullius constantiæ. Patientia & abstinentia esse opus ad virtutem acquirendam, indicat Horatius hisce versibus.

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit, fecitq; puer, sudavit & alsit,
Abstinuit Venere & Baccho.

Prudentius quoque ille poëta Christianus his decem versibus ostendit ad virtutem, opus esse patientia, dicens.

Omnibus una comes virtutibus associatur:
Auxiliumq; suum fortis patientia miscet.
Nulla anceps luctamen init, virtute sine ista.
Virtus nam vidua est, quam non patientia firmat.
Desine grande loqui, frangit Deus omne superbum.
Magna cadunt, inflata crepant, tumefacta premuntur.
Disce supercilium deponere, disce cavere
Ante pedes foveam, quisquis sublime minaris.
Pervulgata viget nostri sententia Christi:
Scandere celsa humiles, & ad ima redire feroces.

DE ABSTINENTIA.

Abstinentiam etiam rerum voluptariarum ad virtutem

nanci-

fiárą iáką/ ábo kádźidłem/ ábo modlitwą niecżyſtą/ ále ſámą wolą y przedśięwźięćiem. Máiąc wolą y będąc poruſzony miłośćią ku doſtąpieniu cnoty/ dwoiáką náukę vmyſł on chćiwy potrzebá podeprzeć y vpewnić/ to ieſt/ ćierpliwośćią y powśćiągliwośćią/ áby wiele ćierpiał/ á hámował śię od rzeczy/ zwłaſzczá roſkoſznych.

Potrzebá wielkiey ćierpliwośći cnoty prágnącemu/ áby znośił ták nieſzczęśćie/ iáko y wſzelákie prace/ á wedle rády Wergiliuſowey/ niechay nie vſtępuie przećiwnemu ſzczęśćiu/ ále śię mocno iey opiera. bowiem Valer: piſze iż cnotá ſercá lękliwe nienawidźi/ to ieſt/ wſzytkie te/ ktorzy ſą boiáźliwi/ nie że śię ważyć nie śmieią/ y nie ſtárkámi ſą/ ma w nienawiśći cnotá. pokázuie to onemi wierſzámi/ Hor: iż do nábyćia cnoty potrzebá ćierpliwośći y powśćiągliwośći.

Przy Wenerze y kuflu nie potrzebá leżeć /
Ktoby pożądánego kreſu chćiał dobieżeć:
W poćie pływay/ á mrozem opáłuy ſwe ćiáło:
Do wielkiey to godnośći záwſze pomagáło.

Toż Prudentius poetá Krześćiáńſki świádczy:
Wſzytkim cnotom Ćierpliwość towárzyſtwá ſwego
Pomaga/ ktora ſercá nie ieſt lękliwego:
Przećiw nieprzyiaćielom nie puſzczą śię one/
Ieśliby ćierpliwośćią nie były zmocnione/
Ktora wſzytkie podpiera: á bez niey oſobna
Cnotá/ ośierocáłey wdowie ieſt podobna.
Nie mow nic hárdźie/ záwſze Bog łamie pyſznego/
Mocny pádnie/ pęka śię to co nádętego.
Spuſzczay ná doł ſwe oczy/ pátrz co przed nogámi
Ty co lataſz ſwoiemi gdźieś gorno myślámi:
Z náuki Chriſtuſowey ludźie powiedáią/
Iż ćiche wywyżſzáią/ hárde w doł ſtrącáią.

O POWSCIĘGLIWOSCI.

Iż do nábyćia cnoty powśćiągliwośći od rzeczy ro-

nanciscendam esse necessariam, per multi eruditi sunt testati. Cic: lib: 4. novæ rhetoricæ, inquit: Qui nihil in vita habet jucundius vita, scilicet voluptaria, is cum virtute vitam colere non potest. Valer. Maxi: lib: 4. Quæ urbs voluptati plurimum tribuit, imperium maximum amisit, & libertatem tueri non potuit: quæ autem labore est delectata, imperium servavit, & libertatem aliis donare potuit. Lactan: lib: 6. cap: 13. scriptum reliquit, quod triplex sit gradus virtutis. Primus est à malis abstinere operibus: secundus, à malis verbis: tertius, etiam à cogitatione malarum rerum. Qui primum gradum ascendit, satis justus est, qui secundum, jam perfectæ est virtutis, si quidem neque factis, neque sermone delinquat: qui tertium, is verè similitudinem Dei assequutus videtur. Est enim penè supra humanum, ne cogitatione quidem admittere, quod sit vel factu malum, vel improbum dictu.

Est igitur cuilibet virtuti studere volenti opus patientia & abstinentia.

Patientia, ut adversa & laborem æquo animo ferat, otium detestetur, sudorem & laborem amplectetur. Nam Hesiodus poeta dixit: Deos virtutem posuisse in altum & arduum, ut per sudores multos & anxios, eam quærere oporteat. Hinc philosophi multi plus olei quàm vini consumpserunt, plurimum sudoris pertulerunt, parum vel nihil otii egerunt. Otium enim virtutem debilitat: labor ipsam confortat. Abstinentia etiam opus est, ut à vitiis abstineatur. Est nanque virtus, teste Horatio, nihil aliud, quam fuga vitiorum.

Animo sic instructo & præparato, scilicet spontanea voluntate, patientia & abstinentia, quis sit modus ac-

ſkodliwych potrzebá/ wiele vczonych ludzi ſwiádczy. Cicero mowi: Ktokolwiek w tym żywoćie nád żywot nie ma nic roſkoſznieyßego/ (żywot rozumiey roſkoßny) ten z cnotą dobrze żyć nie može. *Valerius Maximus* piſze: Ktorekolwiek miáſto nabárziey w roſkoßách obfitowáło/ páńſtwo wielkie vtráćiło/ y wolnośći bronić nie mogło: á ktore ſię w pracách kochálo/ páńſtwo záchowáło/ y wolnośći inßym dárowáć mogło. *Lactantius* náſzę troiáki ſtopień cnoty czyni. Pierwßy/ odſtąpić od złych vczynkow: drugi od złych ſłow: trzeći/ nie myślić o złych rzeczách. Kto wſtąpił ná pierwßy ſtopień/ ten ſpráwiedliwy ieſt: kto ná drugi/ ten ma doſkonáłą cnotę/ iuż bowiem áni ſłowy áni vczynkámi nie grzeßy: kto ná trzeći/ ten ſię zda/ iż Bogá ſámego wyraża. Abowiem to ieſt nád przyrodzenie ludzkie/ nie dopuśćić áby miał myślić/ coby było nieprzyſtoynego w wyrzeczeniu/ áni coby złego było w ſámym vczynku.

Zá Cnotą tedy idącemu potrzebá powśćięgliwośći y ćierpliwośći.

Dla tego ćierpliwośći potrzebuie/ áby był nieporußony w nießczęśćiu/ wßeląkie prace znośił/ proznowánie ſobie obrzydzał/ prace ſię vchwyćił pot z śiebie rodzącey. Abowiem *Heſiodus* poetá powiedział/ iż Bog cnotę ná wyſokiey y przykrey gorze wyſtáwił/ áby iey przez prace ćięßkie/ z vpoceniem ćiáłá ſwego ßukano. Dla tegoć filozofowie oni vſtáwicznie ſię pracámi báwili/ máło czáſu proznowániem ſtráwili/ zá ktorym cnotá ſkábieie. Potrzebá też powśćięgliwośći/ áby ſię człowiek od złych poſtępkow powśćiągał. Bo iáko *Horatius* piße/ cnotá coż ieſt/ iedno vćieczká przed wyſtępkámi:

Máiąc ták dobrowolnie nágotowány y opátrzony vmyſł ćierpliwośćią y powśćięgliwośćią: coby zá ſpo-

quirendi tum virtutem, tum honestatem, perscrutandum est ab eruditorum scriptis & libris. Tradunt literarum au-tores, præsertim Laërtius in libro de vitis philosophorum, quamlibet disciplinam tribus rebus indigere, scilicet natura, documento & consuetudine, id est, ingenio, scientia, & exercitio.

His tribus ad virtutem opus est.

Ingenio nimirum acri, acuto, non agresti vel Beotico: Nam Plato dixit, sapientem, id est, virtute præditum, nullum perfectum esse posse, nisi cæteris ingenio præstet & artibus, ac prudentiæ partibus imbutus sit. Ingenio excellenti & præstanti omnes, tot quot olim fuisse leguntur philosophi, ingeniis floruerunt. Hinc Lactantius dixit lib. 1. duos esse gradus sapientiæ: primus falsa intelligere: secundus, vera cognoscere. Omnis autem intellectus & cognitio constat & fit ingenio polito & compto. Idem Lactantius libro secundo ait: quòd sapientiam sibi adimunt illi, qui sine ullo judicio inventa majorum probant, & ab aliis more pecudum ducuntur. Quare ingenio opus est, tum ad virtutem acquirendam, tum aliorum præcepta dijudicanda. Ingenio nostro, inquit Cicero in Tuscu. quæstionibus, innata sunt semina quædam virtutum: quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Si innata sunt nostris ingeniis semina quædam virtutum, certum est ex ingenio tanquam thesauro progigni ipsas virtutes: per ingenium ipsas virtutes aut perscrutari quemlibet, aut à docente melius imbibere & addiscere. Ideò veteres philosophi in disciplinam vel eruditionem suscipiebant nullum, nisi ejus ingenium prius perlustrassent & perscrutati essent: quod si obtusum fuerat, erudiendum non suscipiebant. Nam, ut

refe.

lub ćwiczenia do ſtopnia cnoty / z opiſánia tey od inſzych uczonych / pytáć ſię będziemy. Piſzą ludzie w náukách biegli / miedzy ktoremi ieſt Laertius, w kśięgách o żywociech filozofſkich nápiſánych / iż káżda náuká trzech rzeczy potrzebuie / Dowćipu / vmieiętnośći / á ćwiczenia.

O DOWCIPIE przyrodzonym.

Potrzebá dowćipu byſtrego / oſtrego / nie tępego / y głupiego. Abowiem Pláto powiedźiał / iż żaden doſkonále mądrym być nie może / to ieſt / cnotliwym / ieśliby dowćipem y náuką inſzych nie przechodźił / y roſtropnym nie był. Ile filozofow było nabyſtrzeyſzych w dowćipie / wſzyſcy cnoty náśládowáli. Lactantius vkázuie dwá ſtopnie mądrośći. Pierwſzy / poznánie rzeczy nieprawdźiwych. Drugi / poznánie rzeczy prawdźiwych. A káżdyć rozum y poznánie rzeczy pochodźi ábo rodźi ſię z dowćipu wyćwiczonego y wypolerowánego. Tenże dáley piſze / iż ſobie mądrość odeymuią ći / ktorzy bez rozſądku rzeczy od przodkow wynálezione pochwaláią / y od inſzych podobni bydłu wodzeni bywáią. Potrzebá tedy dowćipu / ták ku doſtąpieniu cnoty / iáko y do rozeznawánia náuk od inſzych podánych. W náſzym dowćipie / powieda Cicero, wrodzone ieſt naśienie wſzytkich cnot: ktore wzroſt wziąwſzy / mogą nas do ſzczęśliwego żywotá przywieść. A ieśliż naśienie iákie cnot w náſzym dowćipie ieſt wrodzone / pewna to / że z dowćipu náſzego iáko z nieiákiey ſkárbnice rodzą ſię cnoty: przez ktory ábo cnot nábyć możemy / ábo od tych ktorzy nas w cnoty wpráwuią / one lepiey poymuiemy y náuczamy ſię. Ták przyczyná byłá / dla czego oni dawni filozofowie do náuki żadnego nie poćiągáli / iedno ktoregoby dowćipu przyrodzonego przedtym doświadczyli: ieſli bowiem głupim był y mozgu nie dobrze vrodzonego / tákowego od náuki odſtrychnęli. Nádo-

refert Quintilianus, cui ingenium deest, illi non magis prosunt præcepta, quàm sterilibus agris cultura: quantumvis colantur, fructum tamen non proferunt. Nulli tamen desperandum, cui ingenium contigit infœcundum, sed labor vehementior suscipiendus & subeundus, quo tandem durities ingenii vincitur, teste Quint: lib: 1. cap: 1. Præstat ingenio alius alium, sed ita ut plus efficere possit aut minus: nemo tamen est qui labore & studio nihil sit consecutus. Et si non ut optimus quisque fieri potest, ideò tentare omittere non debet: nam ut Horatius inquit: Est quoddam prodire tenus, si non datur ultra, id est, mediocrem facere profectum etiam & laudatur, si progredi non licet per ingenii ruditatem.

Inter ingeniosum tamen & ingenio carentem, duplex est differentia. Prima: ingeniosus ultrò & velociter virtutem consequitur, instar equi citati cursu, qui fræno retinendus est. Rudis verò ingenio, similis est equo, qui ad cursum calcaribus est adigendus: sic ingenium rude labore est acuendum. Hinc de Isocrate refert Quintilianus, qui duos habuit discipulos, Ephorum & Theopompum, alterum ingeniosum, quem dicebat egere frænis: alterum rudis ingenii, cui calcaribus opus esse dictitabat. Secunda differentia, Ingenium nobile non diu durat, vel quæ dicit, minimè retinet: ut præcocia illa poma citò putrescunt, sed dura & agrestia mollescunt serius, & durant longè diutius. Ingenium itaque durum labore etiam virtuti adaptatur. Nam Erasmus inquit: Eruditione mollescunt ingenia.

dnie *Quintilianus* powiedział/ iż káżdemu z przyrodzenia do náuk niesposobnemu ták ćwiczenie pomaga/ iáko nie płodney ziemi oránie: niechay iáko chce będzie pługiem przeorána/ owocu z śiebie żadnego nie wypuśći. Lecz niechay żaden nie wątpi/ ieśli poczuwa w sobie ten niedostátek/ bo pilna praca y vśiłowánie nápráwić to może. Poświádcza nam tego *Quintilianus*, mowiąc: Ma ieden nád drugiego rozum y dowćip bystrzeyszy/ ále táki/ że nim spráwić może ábo wiecey ábo mniey: ále żadnego niemász/ ktoryby stárániem y vśiłowániem swoim nie miał czego dostąpić. Ieśli to zna ktory do śiebie/ że nalepszym y nacnotliwszym być nie może/ iednák przed śię niechay śię stára/ áby tákim był/ poniewaz *Horatius* świádczy/ iż godzien iest táki pochwały/ ktory przez dowćip swoy niesposobny/ choćiaż wielkich rzeczy dostąpić nie może/ ále śię przedśię o ich dostąpienie kuśi.

Iest też dwoiáka rożność miedzy dowćipnym/ á miedzy tym ktory dowćipu nie ma. Pierwsza/ iż dowćipny sam z śiebie prędko cnoty dostąpi/ podobny będąc koniowi bystremu/ ktorego wędzidłem zátrzymawáią. A prostak podobny iest koniowi/ ktorego do zawodu ostrogámi pobudzáią: ták tępy dowćip pracą ma być ćwiczony. Powieda *Quintilianus* o Isocrátesie/ iż ten miał dwu discipułow/ Ephorá y Theopompá/ ieden z nich był dowćipny/ o ktorym mowił iż potrzebuie wędzidłá/ áby śię nie śilił: drugi niedowćipny/ o ktorym powiedał/ iż ostrog potrzebuie. Druga rożność tá iest/ iż naszláchetnieyszy dowćip nie długo trwa: ábowiem y to czego śię náuczył/ nie długo śię przy nim ostoi: podobny owocom ránym/ ktore prędko gniią: ále twárde y leśne nie rychło miękczeią/ á trwáią długo. Przeto y dowćip twárdy pracą do cnoty przystosowány być może/ gdyż y *Erasmus* mowi: Ćwiczeniem miękczą dowćipy twárde/ to iest/ náuká z prostaká wykształtowáć może vmieiętne[o].

De disciplina, scientia, sive instructione.

Post ingenium, & arte sive instructione opus est: non enim sola natura vel ingenium sufficit, nisi & instructio accedat, quæ quod à natura imperfectum est, perficit. Ideò inquit Cicero lib: 3. novæ Rhetoricæ: quod ars naturæ commoda confirmat & auget. Deinde in eadem Rhetorica lib: 4. refert Cicero: Vt equus indomitus, quamvis bene natura compositus sit, idoneus non potest esse ad eas utilitates & artes, quæ desiderantur ab equo: ita neque homo indoctus, quamvis sit ingeniosus, ad virtutem potest pervenire, quoniam non potest virtus sine doctrina comparari.

Hinc quondam ducti gentiles illi, scholas publicas erexerunt, primùm Athenis urbe Græciæ excellentissima tunc temporis, & aliis in locis, ut in ipsis juventus instrueretur & scientia & moribus probis, quæ duo sine instructione ægrè acquiruntur. Ideò Aristippus Philosophus indoctum & literis non eruditum, saxo & lapidi comparabat. Quæsitus enim quondam à patre quodam, quid filio suo prodesset, si literis instrueretur: respondit, Etsi nihil aliud, saltem in theatro non sedebit lapis super lapidem, non erit apud doctos tanquam lapis. Virtutem acquiri instructione sciebant Ethnici, qui pædagogos domi habuerunt, sub quorum ferula, ipsorum filii artes & virtutem discerent: id quod Atheniesibus usque adeò religiosum fuit, ut legem statuerint: quòd filii non deberent cogi ad alendum parentes senio confectos, nisi in juventute ab ipsis essent præceptoribus ad instruendum commissi, & virtute imbuti. Ad virtutem acquirendam, duplici opus est instructione, muta scilicet & viva. Mutam dant sol:

libri,

O kárnośći, o náuce y wpráwowániu.

Przy dowćipie/ potrzebá y náuki. Abowiem nie dosyć czyni sámo przyrodzenie ábo dowćip/ ieśliby do tego náuká nieprzystąpiłá/ ktora/ czego przyrodzenie nie dokonywa/ kończy. Przeto Cicero mowi: iż náuká przyrodzenie dáry ztwierdza y pomnaża. Tenże Cicero ná inszym mieyscu pisze: iż iáko koń buyny y nieokroceny/ choćiaż przyrodzenie ma do wszytkiego sposobne/ nie może przedśię być godny do tego/ czego po nim prágniemy: ták niechay będźie nadowćipnieyszy/ nie przydźie przedśię do cnoty/ gdyż cnoty bez náuki dostąpić nie możemy.

Dla tey też przyczyny oni pogáńscy ludźie/ obecne szkoły wystáwiáli/ naprzod w Athenách/ mieśćie Greckim zá onych czásow bárzo zacnym/ potym y ná inszych mieyscách toż czynili/ áby się młodź w nich ćwiczyłá/ w náukách w dobrych obyczáiách/ ktore dwie rzeczy bez ćwiczenia nábyte być ledwie mogą. Stąd Aristippus on filozof człowieká nieumieiętnego przystosował do kámienia. Abowiem gdy był od ktoregoś pytany/ ieśliby co synowi swe° pomogł/ dawszy go ná náukę: odpowiedźiał/ iesli mu więcey pomoc nie będźiesz mogł/ spráwisz to przećię/ że ná plácu gdźie rozmáite igrzyská y turnieie spráwuią/ nie będźie śiedźiał iáko kámień ná kámieniu/ á v ludźi vczonych nie będźie kámieniom podobny. Wiedźieli pogánie iż cnoty nábywamy przez ćwiczenie/ ktorzy dźiećinne náuczyćiele domá chowáli/ pod ktorych kárnośćią/ synowie ich náuki pilnowáli y cnot się przyuczáli. Trzymáli się tego Athenieńczycy ták bárzo/ że też práwo postánowili/ iż synowie nie máią być do tego przymuszeni/ áby rodzice w lećiech zeszłe żywić mieli/ ieśliby w młodym wieku nie byli náuczyćielom ku ćwiczeniu podáni.

Dwoiákiego potrzebuie do náuk wpráwowánia ten/ ktory się o nábyćie cnoty kuśi/ Niemego y żywego. Wpráwowánia bierzemy nieme z kśiąg/ ktore czytamy: te

libri, qui leguntur, qui docent, tamen sine vocis sono. Altera præceptorum est vivorum, qui ore vivo proferunt & infundunt præcepta virtutis auribus adolescentum. Plus tamen viva præstat eruditio, quàm muta. Ideò veteres quidam philosophi leguntur varias terras fuiße emensi, neque ullas reliquisse inaccessas. Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato ad percipiendam virtutem navigavère peregrè, hanc peregrinationibus susceptis investigavêre. Non contenti fuerunt umbratico & lucernario studio, quod intra parietes habuisse potuissent: sed aliò se contulerunt, ubi quid esset, quod discere deceret: ubi eruditos sciebant, non libros, sed philosophos & instructores literatos.

Autorum libri q. legendi sint

Quatuor autem præcipuè autorum libri sunt legendi: scilicet poëtarum honesta scribentium, historicorum, philosophorum, & sacræ scripturæ. Poëtæ honesti ad vitam honestam usq; adeò conducunt: ut olim civitates Græcorum eruditissimæ, liberos suos in poëtis primùm erudirent: solùm poëtas, sapientes esse dictitantes. In poëtis pueri virtute instruuntur, ut verissimè dixit Horatius in Epist.

Os pueri tenerum balbumq; poeta figurat:
Mox etiam pectus præceptis format amicis.
Instruit exemplis, inopem solatur, & ægrum.

Secundò, libri historicorum, qui nobis egregiorum heroum gesta, mores, & fortunas proponunt. Ex quorum vita laudabili, & benè vivendi modus acquiritur: & ex temeritate aut infelici ipsorum casu cautiores fieri licet: id quod pulchrum est, aliorum insania frui. Ideò Diodorus dixit: Pulchrum est ex aliorum erratis in melius instituere vitam nostram: & quid appetendum fugiendumvé

sit,

vczą nas/ále przemowić do nas nie mogą. Drugie należy do náuczyćielow żywych/ktorzy vſtámi żywemi podawáią náuki o cnoćie młodym ludźiom. ále między tym/ dáleko więcey pożytecznieyſze żywe wpráwowánie/ niż nieme. Przeto o ſtárodawnych filozofách czytamy/iż do źiem rozmáitych ſię puſzczáli. Záiechał do źiem cudzych *Pytagoras*, *Empedocles*, *Democritus* y *Plato*, áby cnoty ſzukáli/ ktorey po wielkich drogách ſzukáli. Nie mieli doſyć ná náuce domowey/ále ſię dáleko puſzczáli/á tám ſzukáli/nie kśiąg/ále ludźi w náukách biegłych/pilno ſię im przypátruiąc/czegoby ſię od nich náuczyć mogli.

Czworáki ieſt rodzay piſárzow/ktorych kśięgi do czytánia ſą godne. Są kśięgi Poetickie/ktorzy rzeczy człowiekowi przyſtoyne opiſuią/ ſą Hiſtorickie/Filozofſkie/y Piſmo ś. Naprzod przykłádni poetowie ták nam ku żywotowi vczćiwemu ſą pożyteczni/że też one miáſtá Greckie co nazacnieyſze/ dźiatki ſwe w wierſzách poetickich nád inſze wyuczáły:powiedáiąc/że ſámi poetowie ſą mądremi. W nich ſię bowiem/coby cnotá byłá/náuczyć mogą/ o czym prawdźiwie *Horatius* w liśćiech ſwoich ták nápiſał:

Vſtá dźiećinne ćwiczy Poetá wierſzámi/
  A dowćip łágodnemi oſtrzy náukámi:
Przykłády wybornemi ćieſzy vbogiego/
  Ktoremu śił nie ſtawa ćieſzy y chorego.

Powtore kśięgi Hiſtoryckie máią być czytáne/ ktore nam wyſtáwuią onych zacnych wodzow y Krolow ſpráwy/ poſtępki y ſzczęśćie. Z ktorych obyczáiow y żywotá chwały godnego/ſpoſob żyćia może być nábyty: á z ich złego vpadku y lekkomyślnośći możemy ſię ſtáć bácznieyſzymi. Nie bez przyczyny *Diodorus* powiedźiał: Oſobliwa to ieſt/ábyſmy z inſzych vpadkow żywot náſz polepſzáli: á coby ſię godźiło trzymáć y odrzucáć/ tego

sit, ex aliorum exemplis posse cognoscere. Historia, inquit Beroaldus, ad id quod honestum est, inflammat, detestatur vitia, probos extollens, improbos deprimens. Tertiò philosophorum libri, qui de virtute præcepta dederunt: ut sunt Ethicorum decem libri Aristotelis, Ciceronis tres libri Officiorum. Lactantius de divina institu. Erasmus de instituendo principe Christiano, multiq́ alii, qui honestum vivendi modum descripserunt. Quartò sacræ scripturæ libri, qui Deum agnoscere docent: quem agnoscere ut creatorem omnium, ipsumq́ esse unum, est vera hominis sapientia, ut inquit Lactantius libro secundo.

Deum agnoscere, vera hominis sapientia.

Paupertatem non obstare virtuti.

Non est quod quidam paupertatem incusent, quò minus virtuti studeant. Paupertas namque olim (ut inquit Apuleius) Philosophiis fuit vernacula. Et quemcunq; constat in aliquam venisse laudem, illum paupertas ab incunabulis est nutrita. Paupertas vetera apud secula, omnium civitatum fuit conditrix, omnium artium repertrix, omnium peccatorum inops, omnis gloriæ munifica, cunctis laudibus apud omnes nationes perfuncta est. Hæc Apuleius. Si quis igitur paupertate premitur, sequatur Cleantem philosophum, qui inopia coactus, nocte aquas pretio hauriebat, ut interdiu victum haberet, quò commodius literis incumberet. Laboret etiam & ille, dum tempus est, ut mereatur unde vivat, & virtutem comparet, quæ etiam & laborantibus manu, advenit. Hinc Seneca dixit: Virtutem in templo invenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulveruleutam, coloratam, cal-

Paupertas laus.

Li: de Vita beata cap: 7.

losas

ſię z innych przykłádow náuczyc możemy. Beroaldus tákże mowi/ że historia nas do tego pobudza y zágrzewa/ co ieſt przyſtoynego: brzydzi ſię złemi wyſtępkámi/ cnotliwe wywyżſzáiąc/ á niecnoty potępiáiąc. Náwet máią też być czytáne kśięgi filozofow tych/ ktorzy nam o cnoćie podáli náuki/ iáko ſą dźieśięć kśiąg Ariſtotelesowych o Obyczáiách nápiſánych: á Ciceronowych troie kśięgi o powinnośćiách: Lactantius tákże o ćwiczeniu w rzeczách Boſkich piſał: Eraſmus o ćwiczeniu pámięći ábo kśiążeciá Krześćiáńſkiego/ y inſzy ſpoſob dobrego żyćia opiſáli. Poczwarte piſmá święte vczą nas o znáiomośći Bożey/ ktorego ſię godźi poznáć/ iáko rzeczy wſzytkich ſtworzyćielá/ á iż on ieſt iedynym Bogiem/ ieſt prawdźiwą náſzą mądrośćią/ iáko Lactantius mowi lib: 2.

Iż vboſtwo drogi do Cnoty nie zágradza.

Nárzekáią y vſkarżáią ſię niektorzy ná vboſtwo/ iákoby im to przeſzkadzáć miáło do nábyćia cnoty. Ale czá dawnych iuż czáſow vboſtwo z filozofy towárzyſzyło/ y práwie ſię ſpoſpolitowáło. O ktorymkolwiek wiedźieć możemy/ że zacnośći y ſławy doſtąpił/ te° vboſtwo z mlekiem wychowáło. Pátrzaymy ná one czáſy dawne/ w ktorych to obaczyć możemy/ iż vboſtwo wſzytkich miaſt budowniki było/ wſzytkich náuk/ kunſztow y rzemioſł wynalezcą/ w złych wyſtępkách vbogie/ wſzeláki ſławy drugim życzące/ v wſzytkich narodow chwalebne było. O tym piſze Apuleius. Ieſli tedy ktory vboſtwem ieſt ściśniony/ niechay náśláduie Cleántá filozofá/ ktory niedoſtátkiem przymuſzony/ w nocy wodę zá pieniądze cz[illegible] pał/ áby we dnie miał żywność ku pilnowániu náuk. Niechayże y ten prácuie/ poki czás/ áby ſobie żywnośći obmyślił/ y cnoty nábył/ ktora też zá pracą rok nádzych przyſtąpi: z tąd Seneca powiedźiał/ Náydźieſz cnotę w kośćiele/ ná rátuſzu/ ná rynku/ zá murem ſtoiącą/ prochem opádłą/ zárumienioną/ máiącą ręce od roboty [illegible]

Li: de bea[illegible] vi a cap[illegible]

losas habentem manus, quo nihil aliud videtur ostendere, quàm quòd etiam laboriosos homines virtus adamat, & amplectitur.

An sine doctrina possit virtus acquiri.

At diceret aliquis: Multi indocti sunt, neque unquam literas didicerunt, & tamen honesti viri habiti sunt, & æstimati. Respondendum est, quòd utique multi ingenio optimo ducti sunt ad virtutem sine doctrina, teste Cic: in lib: Orationum sic dicente: Ego multos homines novi, excellenti animo, & virtute fuisse, & sine doctrina, naturæ ipsius habitu prope divino per seipsos & moderatos, & graves extitisse vidi. Etiam illud adjungo, Sapius ad laudem & virtutem naturam multò melius sine doctrina, quàm sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cùm ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam confirmatioq; doctrinæ; tum nescio quid præclarum atque singulare solere existere. Hæc Cicero.

DE EXERCITATIONE.

Præter ingenium & scientiam, tertiò exercitatione diligenti utendum est: aliâs nec quicquam studeret quispiam pro virtute acquirenda. Teste enim Cicerone tertio libro novæ Rhetoricæ: In omni disciplina infirma est artis præceptio, sine summa assiduitate exercitationis: tum verò in memoriis minimum valet doctrina, nisi industria, studio & labore, & diligentia comprobetur. Et Lactantius libro tertio inquit: Artes ideò discuntur, non ut sciantur, sed ut exerceantur. Exercentur autem vel ad vitæ subsidia, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Cicero in Officiis scriptum reliquit, quòd omnis laus virtutis non in cognitione, sed in actione consistit: id est, parum est noscere,

belowáte. Ktorem słowy nic inszego pokázáć nie chce/ iedno/że też prácowite ludźie cnotá vmiłowáłá.

Możeli być Cnotá bez náuki nábyta.

Rzecze ktory: á zaż wiele nieukow nie było/ktorzy choćiaż nigdy náuk nie pilnowáli/przedśię między cnotliwemi są poczytáni? Odpowiedam ná to / iż sprzećiwney strony wiele ludźi dowćipu osobliwego do cnoty bez náuki są przywiedźieni. Czego nam Cicero poświádcza/ ktory ták mowi: Znałem wiele ich/ ktorzy bárzo dowćipni y cnotę miłuiący byli / iż náuki żadney w sobie nie máiąc / zá przyrodzonymi dárámi y práwie boskimi sámi przez sie być nie wykroczni/powściągliwi y poważni. Przydawam ieszcze do tego : iż częstokroć przyrodzenie dáleko szczęśliwiey do sławy y cnoty bez náuki / á niżli náuká bez przyrodzonego dowćipu pomagáłá. Y ták mi sie zda/ gdźie do szláchetnego przyrodzenia przystąpi sposob ábo vtwierdzenie náuki/ tám iuż coś znácznego y osobliwego zwykło bywáć. Poty Cicero.

O Cwiczeniu.

Oprocz dowćipu y náuki/ ćwiczenia pilnego náwet vżywáć mamy: bo ináczey żadenby sie o nábyćie cnoty nie kuśił. Swiádczy o tym Cicero, gdy mowi: W náuce wszelákiey/niepotężne iest náuki podawánie/ ieśliby ie przystąpiło vstáwiczne ćwiczenie/ á zá tym náuká ma w pámięći ćiásne mieysce/ieśliby dowćipem/prácą/vśiłowániem/ y pilnośćią nie byłá zmocniona. Lactantius ták pisze: Dla tego sie w náukách báwimy/nie ábysmy ie poiąć mieli/ále ábysmy sie w nich ćwiczyli. A ćwiczymy sie ábo dla záchowánia żywotá/ábo dla roskoszy/ábo dla chwały. Cicero w kśięgách swoich o Powinnośćiách to nápisał/ iż wszytká chwałá cnoty nie w znáiomośći/ ále w vczynku należy/ to iest/ máło ná tym/ wiedźieć/ coby

vel ſcire, quid virtus ſit, quid honeſtum, & quid vitioſum, niſi & ipſam operemur virtutem.

Erit autem hæc exercitatio ſcientiæ cognitæ vel auditæ pro virtute acquirenda.

Ex quatuor illis libris, ſcilicet poëticis, hiſtoricis, philoſophicis, & ſacra ſcriptura, ſi fructum & commodum veræ virtutis & honeſtatis cupimus, apum in colligendo melle ſequamur conſuetudinem oportet. Solent apes mel congerentes, varios circumvolitare flores, multos degustare floſculos, ſucci aliquid exugere, deinde nonnihil humoris ſecum advehere in alvearia, quod deponunt, & conſtipant in mel futurum: idq́ ſæpius faciendo, tandem multum coacervant melis, dulce laborum præmium. Non ſecus & literarum, & virtutis quisque ſtudioſus qui fuerit, & aliquando virum evadere cupit, quadruplicem debet habere exercitationem. Prima exercitatio, ut ex illis, quæ legit, vel audit, utilia quæ erunt ad eloquentiam, vel virtutem, illa excerpat in librum raptitium, tanquam memoriæ cuſtodem, quicquid uſquam legerit, quod eloquentiam juvat vel virtutem. Nam utraque re opus eſt egregio viro, teſte Cicerone primo libro veteris Rhetoricæ, ſic dicente, quod ſapientia ſine eloquentia parum proſit civitatibus, eloquentiam verò ſine ſapientia plerunque obeſſe, prodeſſe nunquam. Habebit igitur quisque ſtudioſus libros raptitios duos, in quos audita vel lecta excerpat. In unum, quod eloquentiam, in alterum id quod virtutem decet: inſtar avari theſaurum colligentis, qui diverſos habet loculos, in quos argentum ſolum, & in quem aurum ſolùm deponit. Hæc exercitatio fuit Plinio naturalis hiſtoriæ autori, de quo ſcribit Plinius ſecundus, ejus avunculus in epiſtolis, quod nihil legit quod

cnotá byłá / co przystoyność y coby nie przystało człowiekowi / ieślibyśmy się około sámey cnoty nie obieráli.

A będźie to ćwiczenie náuki poznáney ábo słyszáney dla nábyćia cnoty.

Jeślibyśmy z kśiąg miánowánych owoc y pożytek prawdźiwey cnoty wyczerpnąć chćieli / przypátrzymy się pilnie / co zá zwyczay iest pszczołek miod zbieráiących. Ty ć zwykły / wyiechawszy z domkow swoich / kwiećie obłátywáć / wiela kwiatkow kosztowáć / przyrodzony sok wybieráć / ktory do vlow przynoszą / tám y dla miodu ná swe mieysçá odkłádáią: á to częstokroć czyniąc / wiele zgromadzą miodu / ktory im bárzo iest wdźięczną y słodką zapłátą oneyże prace. Ták kázdy náuk y cnoty prágnący / yáby zá czásem był zacnym / ma się o czworákie postáráć ćwiczenie. Pierwsze iest / áby to / co czytał / ábo słyszał / co rozumie być pożyteczne do wymowy ábo do cnoty / wpisowáł sobie w kśięgi / ktore dla pámięći chowa. Abowiem człowiekowi zacnemu obu rzeczy potrzebá / táko Cicero nápisał / że mądrość bez wymowy máło co pomaga Rzeczypospolitey: á iż wymowá bez mądrośći częstokroć szkodźi / nigdy pożytku nie przynośi. Ma tedy tákowy człowiek dwoie kśiążeczek mieć / w ktoreby rzeczy słyszáne y czytáne zbierał. Jedn. dla tego / co wymowie; drugie dla tego / co cnoćie służą. Niechay w tym będźie podobny skárby tákowe zbieráiącemu / ktory ma rozne worki / w ktorych osobno śrebro / osobno złoto chowa. Ták czynił Plinius, ktory historią rzeczy stworzonych opisał; o ktorym Plinius secundus iego wuy w liśćiech powieda / iż nie

non excerperet. Secunda exercitatio: Excerpta memoriæ includat, cogitetque se illis quandoque velle uti: teste Macrobio, libro sexto Saturnalium dicente. Hunc esse optimum modum legendi vel audiendi, imitari ea quæ in aliis probas: & quæ maximè miraris inter dicta aliorum, illa in aliquem usum tuum convertere. id quod Latini inter se fecerunt: simul & Græci excellentes viri solebant. Hæc Macrobius. Non enim illud est autorem aliquem audire, discere ejus verba, vel orationes intelligere: sed ex suis scriptis sibi eloquentiam & rectè vivendi modum colligere: sicuti non prodest cibus corpori, & ori faucibus impositus solùm, nisi & in stomachum descendat, & ibi concoquatur, & tandem in sanguinem ac carnem vertatur. Ita neque lectio audita vel lecta prodest, nisi in loquendi usum, & magis sapiendi convertatur. Tertia exercitatio hæc erit: ut in dies aliquam lineam ducat; exemplo Apellis pictoris, qui quotidie quantumvis occupatus esset, ad minus tamen lineam pinxit, vel traxit. Sic & avari solent, qui in dies numum unum seponunt, in futurum thesaurum. Parva namque pusillis sæpe addita, multa tandem fiunt, teste Hesiodo poëta.

Parvula si tentas super adjecisse pusillis:
Idq; frequens peragas, magnus cumulatur acervus.

In hac exercitatione laborandum non est, ut in dies quàm multum discamus: sed ut quàm doctè & benè. Ideò Apelles cuidam pictori indocto, glorianti quòd imaginem quandam subitò & citò depinxisset, respondit: Non demiror illud: nam & multò plures tam ineptas imagines, citò pingere posses. Quare catonis est sequenda sententia,

nie czytał/ coby do książki nie wybierał. Drugie ćwiczenie. Niechay to/ co z inszych kśiąg wyczerpnął y sobie náznáczył/ w pámięć weźmie/ á myśli o tym/ że ich czásu swego vżywáć będźie. Słuchay o tym Macrobiuszá/ ktory powieda/ że ten iest nalepszy czytánia y słuchánia sposob/ gdy náśládowáć będźiemy tych rzeczy/ ktore w inszych pochwalamy: y ktorym się nabárźiey dźiwuiemy/ miedzy przypowieśćmi insze ná pożytek swoy one obrácamy. Co Rzymiánie czynili; toż oni Grekowie czynić zwykli. Bo nie toć iest czytáć autorá ktorego/ słowká wybieráć dla tákiegopożytku/ ábo to/co pisáli/tylko rozumieć: ále z iego pisánia wymowę y sposob dobrego żyćia sobie zbieráć: iáko też y pokarm ćiáłu pożyteczny nie iest/ ieśliby tylko w vstá był włożony; potrzebá áby do żołądká był wpuszczony/ tám strawiony/ y ták w krew y ćiáło był obrocony. ták też czytánie násze ábo słuchánie pożyteczne nie iest/ ieśliby obrocone nie było do vżywánia. Trzećie ćwiczenie to iest: ábyś ná káżdy dźień przykłádem onego Apellesá malárzá kreskę poćiągnął/ ktory/ choćiaż czásem zátrudniony był/ przynamniey przedsię kreskę námálowáł. Łákomi też zwykli ná káżdy dźień po pieniążku do skárbnice wpuszczáć/ áby one czásu swego nápełnili. Máłe bowiem rzeczy do máłych przydáne/ stawáią się wielkie. Ná co *Hesiodus* powieda:

Niewiele do niewiela przydaway/ á często;
Ktorych przedtym nie było stáną kupy gęsto.

W tym ćwiczeniu nie ták się stáráć mamy/ ábyśmy ná káżdy dźień co nawięcey się vczyli/ ále żebyśmy się dobrze y z pożytkiem vczyli. Przetoć Apelles ktoremuś głupiemu málárzowi z prętkiego wymálowánia się chlubiącemu odpowiedźiał: Nie dźiwuię się temu; mogłbyś ieszcze więcey ták nikczemnych obrázow y ták prędko wymálowáć. Godźi się tedy słucháć Kátoná/ ktory mowił/ iż káż-

Suet, in August.

Sat citò, si sat benè. Inde Augusto Cæsari adagium fuit: Matura lentè: id est, festina lentè in opere, id est, prudenter, non nimium: plus enim prodest progressus parum velox, & providus, quàm velocissimus sine arte & ratione. Quarta & ultima exercitatio, ut ad vesperam per diem audita vel lecta, repetantur: quem morem Catoni fuisse dicit Philelphus lib: 2. de puerorum educatione: & Apuleius scribit de quibusdam in India, qui vocabantur Gymnosophistæ, quineque terram colere sciverunt, neque agros arare, neque equos domare, nec taurum subijcere, nec ovem tondere: tamen mirum in modum sapientiam colebant, & magistri senes, & discipuli juniores. nihil tam odio habentes quàm animi torporem & otium. Postquam mensa erat strata, priusquam edulia apponerentur, omnes adolescentes ex diversis locis & officiis ad dapes conveniebant: tum magistri rogabant eos, quid boni à lucis ortu, ad illud tempus diei fecissent. Tum unus commemorabat se inter duos fecisse pacem, & concordiam: alius parentibus quippiam imperantibus obedivisse: alius meditatione se aliquid excogitaße: alius quippiam se didiciße. Qui autem nihil afferre, vel dicere potuit: foras impransus ad laborem extrudebatur. Hæc Apuleius. Sic & studiosus quisque ad vesperam semetipsum sequatur ovium naturam, quæ vesperi in stabulis, è pascuis pulsæ, ruminant, id est, rursum edunt, & dentibus conterunt pabulum in die decerptum: simul & pastori suo lac præbent de gramine per diem decerpto. Sic & studiosus virtutis, lecta vel audita, vesperi repetat, tàm quæ ad eloquentiam, quàm quæ ad virtutem conducunt. Secun-

do,

da rzecz doſyć prętko wykonána ieſt/ ieſli dobrze. Miał tę przypowieść Ceſarz *Auguſtus*: Spieſz ſię po lekku: to ieſt/ roſtropnie y rozmyślnie prace odpráwuy/ ábowiem poſtępienie nieprętkie á rozmyślne pożytecznieyſze ieſt/ niż naprędſzy płochy ábez rozumu. Czwarte á oſtáteczne ćwiczenie ieſt/ áby to coſmy czytáli ábo ſłucháli przez cáły dźień/ powtorzono było w wieczor: ktory obyczay záchowywał Cato, o czym *Philelphus* piſze. *Apuleius* tákże piſze o niektorych filozofiech w Indiey/ ktore zową Gymnoſophiſty/ ktorzy áni ziemie ſpráwowáć vmieli/ áni roley zoráć/ áni koni okrácáć/ áni wołu do pługu záprządz/ áni ſtrzyc owiec: przedſię ná podziw w mądrośći ſię kocháli/ ták náuczyćielowie ſtárſzy/ iáko y diſcipułowie młodſzy/ nic ſobie ták bárzo nie obrzydźiwſzy/ iáko leniſtwo y prożnowánie. Skoro ſtoł przykryto/ przed tym/ niźli potráwy położono/ wſzyſcy młodźieniaſzkowie z rożnych mieyſc y vrzędow ſobie zleconych do ſtołu ſię zchadzáli: w tym náuczyćielowie pytáli/ coby dobrego poczowſzy od wſchodu ſłońcá áż do oney godźiny o ktorey vśiedli/ ſpráwili. Powiedźiał pierwſzy/ że między dwiemá zgodę vczynił/ pokoy po kłopoćie y ſwarách przywroćiwſzy: drugi posłuſzeńſtwo ſwoie rodźicom vczynione przypominał: drudzy záś ſwoie nowe przemyſły przynośili: inſzy záś/ czego ſię náuczył/ powiedał. A ieśli ktory z nich nic tákiego przynieść nie vmiał/ ná dwor wytrącony bywał/ y ták/ nie iadſzy nic/ roboty ſwey pilnowáć muśiał. Poty *Apuleius*. Ták káżdy w náukách y cnotách ſię kocháiący niechay owcze ma przyrodzenie/ ktora w wieczor w owczárni/ do domu z paśzey przypędzona iuże/ to ieſt/ trawi pokarm powtore/ przez cáły dźień zbieráne: náwet y goſpodarzowi ſwemu mleko dawa ztrawy przez dźień trawioney. Ták y kochánek cnoty/ ma w wieczor to/ cokolwiek czytał ábo ſłyſzał ſobie ná pámięć przywodźić/ ták do wymowy/ iáko y do

do, ea ipsa in lac vertat: id est, in usum utilem, & honestum suæ vitæ usurpet, & erga alios exhibeat id in quo profecit: sicuti oves suo pastori se ostentant lacte per diem gramina se corroisse, non otio diem transegisse. Proderit & hoc non parum, imò maximè, cum alio certare, uter in eloquentia, vel virtute plus progressus sit. Tum enim quisque experitur, quantum aut sciat, aut nesciat, dum cum alio confert. Ideò scribit Svetonius in libro de illustribus Grammaticis, quòd olim in scholis literariis hic mos fuit, ut scholastici ante meridiem invicem disputarent: sed post meridiem, sepositis libris declamitarent.

APVD SEIPSVM QVIS DECOR, Virtus vel honestas servanda sit in omni ætate. CAPUT III.

Virtutis, sive honestatis vita consistit in duobus: scilicet ornatu sui ipsius, deinde in honesta actione erga alios, teste Macrobio, in Somnium Scipionis, libro primo, capite septimo; dicente, quòd per virtutem vir bonus redditur primùm suiipsius rector, deinde reipub. Primùm decet seipsum regere, & rectè instituere, priusquam alium doceamus. Hinc quæsitus Thales Milesius philosophus, quis verè rex esset, respondit: Qui seipsum regit. ne ipsi dicatur: Tecum habita, ut noris quàm sit tibi curta suppellex. Quomodo autem deceat per virtutem instruere aut regere seipsum, sedula opera discendum est, & sequentia utcunque demonstrabunt.

Sex præcepta servanda illi, qui seipsum honestè & instruere, & regere vult.

*Primum præceptum. Discat tacere. *Silentium plus ad-*

cnoty nabieżące. Powtore/ áby to w mlieko obrácał: to iest/ niechay tego vżywa ná swoy vczćiwy żywot; inſzym niechay to pokázuie / w czym pomnożenie czuie: iáko owce swemu pásterzowi pokázuią to/ że dla mleká przez cáły dźień trawę iádły/ á nie prożnowáły. Bárzo też iest pożyteczna rzecz/ áby ſię z inſzemi śćieráli/ ktoryby z nich więcey w cnoćie ábo w wymowie postąpił. W ten czás bowiem doświádczeno bywa/ co vmie/ á cze° mu ieſzcze nie dostawa/ gdy z inſzemi gadáć miewa. Przeto mowi *Svetonius* w kśięgách o zacnych Grámmátikách nápiſánych / iż zá dawnych czáſow ten obyczay bywał w ſzkołách/ áby żacy przed południem z ſobą diſputowáli/ á po południu/ odłożywſzy kśięgi/ orátie miewáli.

CO ZA VCZCIWOSC Y CNOTA przy nas ſámych káżde° wieku záchowána być ma. ROZ. III.

Cnotá ábo żywot przyſtoyny ná dwu rzeczách polega: naprzod w ochędostwie ſáme° śiebie: potym w vććiwych postępkách przećiwko drugim. O tym *Macrobius* piſze/ iż przez cnotę/ człowiek ſláchetny/ ſtawa ſię rządzcą ſámego śiebie/ potym też y Rzeczy poſpolitey. Przyſtoyna to bowiem / áby ſámego śiebie naprzod rządźić vmiał/ y dobrze ćwiczył/ niżby inſzych vczył. Dla tego *Thales* on filozof Mileſiyczyk będąc pytány / ktoby prawdźiwie był Krolem/ odpowiedźiał: Kto ſámego śiebie rządźi. áby nie ſłyſzał tego/ co poſpolićie mowią:

Szpieguy ſię ſam/ rozſkłáday ſwoie obyczáie/
Obaczyſz bárzo łatwie czegoć niedoſtáie.

A iákoby ſię godźiło przez cnotę ſámego śiebie ćwiczyć y rządźić/ ſpilnośćią ſię vczyć trzebá/ á pozad idące náuki iákożkolwiek nam to pokáżą.

SZESC NAUK, Przez ktore przychodźimy do tego, iákobyſmy ſię vczćiwie rządźić vmieli.

Naypierwſza náuká ieſt/ áby ſię milczeć náuczył: Nie-

amet, quàm loquacitatem. Taciturnitas enim prudentem virum indicat: sed garrulitas stultum, qui tacere nequit. Tacendo (inquit Macrobius Saturnalium lib. septimo, capite primo) Philosophus non minus philosophatur, quàm loquendo, id est, non minus est signum sapientiæ tacere, quam loqui. Hinc, ut ait Apuleius, Pythagoras primùm hoc nomine Philosophus vocatus, nihil prius docuit discipulos suos, quàm tacere: primaqúe ejus instructio discipuli, futuri sapientis, erat linguam coërcere, & verba premere intra vallum dentium. Socrates quoque interrogatus à quodam, quomodo quis sapiens fieret, duo præcepta ipsi dedit: primùm, ut taceret sæpius quàm loqueretur: alterum, ut loqui disceret. Tacendum esse sæpius, quàm loquendum, patet per tria signa. Primò, per naturam, quæ contulit homini os unum, & aures duas, ut minus loqueremur, quàm audiremus. Secundò, per veterum Romanorum consuetudinem. Solebant enim Romani pingere Angeronam, deam silentii, ore serâ obsignato: & Ægyptii Harpocratem Deum silentii depinxerunt, duobus digitis os occludentem. Tertiò, per antiquorum philosophorum doctrinam, qui nihil usque adeò damnabant in homine, quàm multiloquium; dicentes, ideò naturam dedisse homini dentes, & labia ante linguam, ut ipsam comprimerent, ne nimium effutiret. Ideò Xenocrates philosophus, quæsitus de suo silentio, respondit: Se nunquàm pœnituisse quod tacuißet, sed persæpe quod locutus fuißet. Secundum, præloqui discat, quæ scilicet verba loqui deceat: non mendacia, neque ficta. Nam qui audet loqui ficta, & non visa: niger est, teste Horatio. Neque ea verba, quæ, ut Plinius

chay sie bárziey kocha w milczeniu/ niż w wielomowno-
ści. Abowiem milczenie ábo skromna mowá pokaże go
być człowiekiem rostropnym: ále wielomowność głu-
pim/ktory milczeć nie vmie. Powieda Macrobius, iż mil-
czeniem filozof ták dobrze filozofowáć może / táko mo-
wieniem: to iest/ iż gdy kto milczy/ ták sie pokázuie być
mądrym/iáko gdy mowi. Stąd/iáko pisze Apuleius, na-
pierwszy Pythagoras tym imieniem filozofskim názwány/
pierwszą rzecz podawał swym discipułom / áby sie mil-
czeć náuczyli. Pierwsze to było przygotowánie tych/kto-
rzy mądrości v niego szukáli/áby iezyk hámowáć vmie-
li. Tákże tez Socrates będąc pytány/iákoby mądrości do-
stąpić/podał te náuki: pierwszą/ áby więcey milczał niż
mowił: druga/áby sie mowić vczył. A iż sie godzi więcey
milczeć niż mowić/ trzy znáki tego nas náuczáią: Pier-
wszy przyrodzenie vkázuie / ktore człowiekowi iedne v-
stá dáło/á dwie vszy/ ábyśmy mniey mowili/więcey słu-
cháli. Drugi znák wystáwia nam zwyczay onych stárych
Rzymiánow. Abowiem Rzymiánie malowáli Angero-
nę/ktorę powiedáli być Boginią milczenia/vstá máiąc-
ą kłotką zámknione: A w Egypcie malowano Hárpo-
cráteſá Bogá milczenia/dwiemá pálcy vstá sobie záwie-
ráiącego. Trzeci znák podawa nam náuká stárych filo-
zofow/ktorzy nád insze rzeczy gánili w człowieku wielo-
mowność; powiedáiąc iż człowiekowi dla tego są dáne
zęby/y wárgi przed iezykiem/áby go mogł powściągáć/
y ieda czego z siebie nie wypuszczał. Przeto Xenocrates
filozof/gdy go o iego milczeniu pytano/ odpowiedział:
Nigdym nie żałował żem milczał/żálem częstokroć tego
żałował/ gdym co przerzekł. Druga rzecz iest / áby
[illegible] náuczył mowić/co sie godzi: nie kłámáć/áni zmy-
[illegible] rzeczy powiedáć. Gdyż tē ktory bayki zmyślone
[illegible] ossyná [illegible] śmie inszym podawáć/ w[illegible]
[illegible] iest czarnym. Ani tych słow

inquit, sunt reditura per jugulum, id est, loquenti nocitura: neque verba detractoria, quibus alteri honor detrahitur: neque verba arcana, aut inter pocula dicta, sed solùm ea quæ honesta sunt, pudica, utilia, & vera. Cætera omnia tacenda sunt virtutis cultori. Ideò Ovidius dixit:

> *Eximia est virtus præstare silentia rebus:*
> *Et contrà, gravis est culpa tacenda loqui.*

In loquendo igitur hæc lex est servanda: ut locuturi nos videamus, an deceat pro loco, pro tempore, & quo ad præsentes alios. Secundò, tum loquamur, quando silentium aut nobis, aut aliis est nociturum. Tertium præcaveat, ut ne quid nimis agat, vel faciat: id est, ut in omnibus rebus modum observet: neque nimium agat malum, neque nimis modicè quod bonum est. Terentius in Andria, Scena prima: Nam id arbitror adprimè in vita utile esse, Vt ne quid nimis. id est, Mediocritas servetur. Hinc eruditi dixerunt: Virtutem in medio positam.

Horatius. Est modus in rebus, sunt certi denique fines:
> *Quos ultra, citraq; nequit consistere rectum.*

Virtus consistit in mediocritate: & in excessu vitium est situm. Quare in omni re mediocritas & modus laudatur, excessus semper vituperatur. Inde Hesiodus poeta dixit: Dimidium plus toto: id est, Plus laudatur in rebus mediocritas, quàm ipsa nimietas. Nam & vulgi proverbium habet: Omne nimium in vitium vertitur. Cleobulus Lyndius unus septem sapientum Græciæ, dixit: Optimus est modus in re qualibet. Quartum præceptum, Vitet & fugiat illud, quod ipse in altero carpit: testimonio Diogenis philosophi dicentis: Si vis bonus, & virtu-

nie czáyz vſt nie wypuſzczá/ ktore/ iáko *Plinius* mowi/ przez gárło ſie wrácáią/ to ieſt/mowiącemu ſzkodzą: á- ni tego/ przez coby inſzemu cnotá náruſzona byłá: áni słow ſkrytych/ábo przy kuflu wyrzeczonych: ále tylko te/ ktore być rozumie poczćiwe/ wſtydliwe/ potrzebne y prawdziwe słowá. Ná toć *Ovidius* mowi:

Wielka to cnotá milczeć/gdy ſie milczeć godźi/
Głupia rzecz mowić w ten czás/gdy mowá zá ſzkodźi.

Náuká tedy w mowieniu tá ma być záchowána: ábyſmy/ gdy ſie nam czás do mowienia podawa/ pilnie ná to wzgląd mieli/ ieśli mieyſce/ czás/y oſoby náſze słowá znieść mogą. Powtore/w ten czás z mową wyſtępuymy/ gdyby náſze milczenie ábo ná ſámym ábo inſzym mogło záſzkodźić. Trzećia náuká/niechay y tá w nas przeſtrogą będźie/ábyſmy nic zbytnie ſobie nie poczynáli: to ieſt/ ábyſmy wkáżdych poſtępkách náſzych mierność záchowywáli:źle czyniąc ábyſmy zbytnie nie wykraczáli:á dobrze czyniąc ábyſmy zbytnie ſie nie táili. *Terentius* mowi: Rozumie że to bárzo ná świećie pożyteczno ieſt, Abyſmy czego názbyt nie czynili/ to ieſt/ mierność niechay bywa záchowána: Dla tego powiedáią vczeni ludźie/ iż cnotá ieſt w śrzodku położoná. *Horatius* ták nápiſał:

Wſzytkie rzeczy ſwą miárę y gránice máią/
Bo cnoty kołem ſwoim tám ſie przechadzáią.

Idźie tedy cnotá wczeſną drogą: ktora iesliby wyſtąpiłá/wyſtępkiem názwáná bywa. Mierność też záwſze ſie pochwala/wyſtępek ſie gáni. Przeto też *Heſiodus* powiedźiał/ *Dimidium plus toto*: to ieſt/ Mierność wierſzą ma w rzeczách pochwałę/niż zbytek. Poſpolita ieſt przypowieść/ iż káżda rzecz zbytnia obráca ſie w wyſtępek. *Cleobulus* Lyndyczyk ieden z śiedmi Greckich mędrcow powiedźiał:iż mierność w káżdey rzeczy ieſt bárzo dobra

Czwarta náuká/áby ſie tego ſtrzegł/co w inſzym ſtrofuie. Ná toć *Diogenes* filozof powiedźiał: Ieśli dobrym

te præditus effici, expelle à te, quod in alio despicis. Et Cicero dixit: Omni carere vitio debetis, qui in alium paratus est dicere vitium. Facillimè autem & acerrimè aliorum cernimus crimina, sed nostra ignoramus & celamus.

Si quis in seipsum descenderit, & secum perpenderit qualis ipse sit, animo nempe iuxta vitioso: tunc cessabit mordere alium, & prius seipsum à vitiis purgabit, virtuteque ornabit. Ideò Salvator noster Iesus Christus in Evangelio, ad virtutem nos hortaturus, jussit: Vt prius ex oculis nostris trabem eijceremus tum deinde alteri festucam: nos prius curaremus, nobis medicaremur, tum aliis.

Mat: 7.

Quintum præceptum, Vtramq; fortunam ferre discat, prosperam scilicet, & adversam: non nimium exultet in fortunæ prosperitate, ne subitò mutata fortuna, ipsum nimium perturbet, & contristetur. Neque in adversitate nimium doleat, exemplo Socratis, qui in utraque fortuna, eodem vultu & animo fuisse legitur. Ideò & Plato olim quæsitus, per quod homo sapiens agnosceretur, respondit: Homo sapiens cùm vituperatur, non irascitur: & non extollitur nimium, cùm laudatur. Virtus namq; superbiam nescit, quia vitium est: neq; desperationem & iram admittit, quia etiam vitia sunt. Quare vulgò est proverbium: Qui homo in adversis rebus pusilli est animi: ille nauci non est. In utraque igitur fortuna, prospera sive adversa, sequenda est consuetudo cujusdam philosophi, qui in rebus prosperis tristabatur; sciens, post læta ventura tristia: in rebus adversis lætabatur, expertus post malum sequi bonum. nam mutabilis est fortuna. Ita & nos in prosperitate cogitemus tristitiam aliquam sequuturam. Nam teste Plauto in Amphitri. Ita diis visum

[illegible] by [illegible]/wyrzuć to z śiebie/co w innym [illegible] Cic: [illegible] Potrzebá áby ten wſzeląkich występ[illegible] był prożen/ktory inſzemu występek wyrzuca. Boć łatwiuchno y bárzo byſtrze złe poſtępki inſzych ludźi báczymy/ ále náſzych nie widźimy/y one pokrywamy.

A gdybyſmy wſie wſtąpili/á z ſwoimi występkámi liczbę czynili/ ieśliby co nieprzyſtoynego w nas ſię náláżło/ przeſtálibyſmy inſzych ſtrofowáć/ y źle vdáwáć / y dawſzy inſzym pokoy/o naprawiebyſmy náſzeymyślili. Nie bez przyczyny Zbáwićiel náſz Pan Jezus Chriſtus powiedźiał/ ábyſmy z oczu náſzych pierwey tram wyrzućili / á potym inſzemu źdźbło; to ieſt; ábyſmy ſię ſámi wprzod leczeli/ potym inſze.

Piąta náuká/ábyſmy ſię náuczyli y ſzczęśćie y nieſzczęśćie ćierpliwie znośić. Nie wyſkákuymy dla ſzczęśćia/ boć prętko ieſt odmienne / ktoreby nas záſmućić y zátrwożyć mogło. Ani ſerce nam niechay nie vpada w przećiwnym ſzczęśćiu / przykłádem onego Socrátesá/ ktory nieodmiennym vmyſłem y dobre y złe rzeczy znaſzał. A Plato, będąc pytány/ przez ktory znák człowiek mądry może być poznány/ odpowiedźiał: Człowiek mądry ná przygány á obelżenie iákie w gniewie ſię nie poruſza: áni ſię wychwalániem nádyma. Cnotá bowiem nie może być hárdą/ bo to ieſt występkiem: áni gniewu/ ábo też zwątpienia iákiego do śiebie przypuſzcza/gdyż y te rzeczy ſią wádą. Przeto poſpolita ieſt przypowieść: Człowiek w przećiwnych rzeczách będąc máłego vmyſłu/ nie ieſt ládáiákim. W káżdym tedy ſzczęśćiu onego filozofá potrzebá náśládowáć/ktory ſię w ſzczęśćiu ſmęćił/ czuiąc/że po rádośći ſmętek náſtępuie: á nieſzczęśćiu ſię ſádował/máiąc wtym doświádczenie/iż po złym dobre rzeczy náſtępuią/poniewaz ſzczęśćie ieſt prędko odmienne. Ták y náſze myśli niechay toż rozumieią / że po niemczáśiech ſzczęśliwa godźiná idźie. *Plautus* ták mowi:

est, voluptati ut mœror comes subsequatur. In adversis, ita cogitemus: Dabit Deus his quoque finem: vel illud Vergilii, Et hæc (scilicet mala) olim meminisse juvabit. Sextum & ultimum, Studeat placere bonis & prudentibus: quibus placere, maxima & laus & virtus est. Nam qui illis placet: eum oportet quoque aut bonum esse, aut saltem fieri. Boni namque non nisi bonos amant, & mali malos. Debere autem illum laborare, ut bonis placeat, qui virtutem exoptat, liquet ex Seneca dicente: Aliquis vir bonus eligendus est nobis, ac semper ante oculos habendus, ut sic vivamus, tanquam illo spectante: & omnia faciamus, tanquam illo vidente. Facile enim ille benè vivet, & secundùm virtutem, qui ad voluntatem & regulam, vel ante oculos bonorum vivit, & versatur: non secus ac ante speculum mulieres sese ornantes, tandem venustissimè ornatæ, prodeunt in publicum.

De diversarum ætatum moribus & virtutibus.

Virtus, sive honestas, hominem licet deceat, & ornet: tamen ætate diversa, diversi mores honestatis exiguntur. Nam proverbium est: Alia vita, alia dicta, alios mores postulat. Non enim eadem conducunt omni ætati: sed alia decent pueritiam, alia juventutem, alia adolescentiam, alia virum, & senem. Cum ætate namque mutatur natura: ideò & mores sunt variandi. Sunt autem sex ætates hominum: scilicet infantia, pueritia, juventus, adolescentia, ætas virilis, & senectus: quarum quælibet habet sua officia, & mores, ut sequitur.

De infantia.

Tak ſię Bogu podobáło/áby po rozkoſzách y weſołeymy ßię ſmętek náſtępowáł. Wnieſzczęśćiu ták myślmy: vczyni Bog koniec złemu. A z Wergil. ſię ćieſzmy: A za kiedy z przypomnienia tych przygod ſwoy pożytek weźmiemy.

Szoſta á oſtátnia náuká. Niechay ſię o to ſtára/áby ſię podobał cnotliwym mądrym ludźiom: boć to nawięt ßa cnotá ieſt/tákim ſię podobáć. ábowiem ktore oni zálecáią/znákiem być pewnym może/że ći ábo też cnotliwi ſą/ábo ſię tákimi ſtawáią: gdyż dobry dobre°/á zły złego ſobie lubi. A iż ſię o to ma ſtáráć/áby ſię poſtępkámi ſwemi dobrym ludźiom záléćić mogł/ ktory ſobie cnoty życzy/vkázuie to *Seneca*, gdy mowi: Potrzebá ábyſmy ſobie człowieká cnotę lubiącé° obráli/ktore° máiąc záwße przed oczymá/ták żywot náß rządźili/iákoby on poſtępkō náßym ſię przypátrował: wßytko czyniąc/iákoby on ná ſprawy náße pátrzał. Łatwie ſię bowiē tą cnotliwie rządźić będzie/ ktory wedle myśli y náuk/ ábo też przed oczymá ludźi cnotliwych żywot ſwoy ſpráwuie: nie inácżey iedno iáko białegłowy przy źwierćiedle ſię ſtroiąc/ wychodzą między poſpolſtwo/ cudnie ſię przyſtroiwßy.

O roznych lat obyczáiách y cnotách.

Acz káżde° człowieká zdobi cnotá; wßákże látá rozne/ roznych obyczáiow potrzebuią. Jeſt bowiē przypowieść iż żywot inßy/ słowá y obyczáie odmienia. Nie káżde rzeczy ſłużą káżdemu wiekowi: ále inße do dźiećinſtwá/ inße do młodźieńſtwá/ inße do męſkiego wieku/inße do ſtárych ludźi należą. Odmieniáią bowiem przyrodzenia idące látá: przeto y obyczáie odmienne być muſzą. A ieſtći ßeść wiekow ludzkich/ktore ták porządkiem ſię liczą: Látá niemowiątek/dźiećinſtwo/látá podroſtkow/ młodźieńſtwo/látá męſkie/ y ſtárość. Te wßytkie máią ſwe własne powinnośći y obyczáie/iáko ſię niżey pokaże.

O látách niemowiątek.

Infantia prima est ætas hominis post nativitatem: sic dicta, quòd non fari potest: Illi nulli possunt mores præscribi, sive virtutes, quia nondum est rationis compos, neque linguæ habet usum, neque intellectu utitur. Ideò solùm nutricis sive matris instructione vivat, oportet.

Infantia unde dicta.

De pueritia.

Pueritia, secunda est ætas, quando infantes loqui incipiunt, nondum habentes plenum rationis usum. Dicti sunt pueri fortè à Bua, id est, potione puerili, quam Buam vocant, verba prima proferentes imperfectè, sine prudentia, ratione & intellectu. Hi sunt docendi per parentes, ut honestè vivere incipiant: hisce moribus scilicet, ut Deum agnoscant, & colant corde & orationibus simul. Sint obedientes parentibus, senes revereantur. A ludo & pravorum consortio absint, ne vitiis maculentur, priusquam ratione rectè uti inceperint, quo nihil potest esse odiosius, teste Apuleio, sic inquiente: Puerum quis non oderit, cùm videat ipsum velut monstrum quoddam, prius robustum, & scelere plenum, quàm ætate: priùs nocentem crimine, quàm corpore potentem, parvum annis, sed magnum malitia. Nondum tamen perfecta prudentia in puero potest exigi aut haberi, cùm in ipso dominetur pueritas ipsa, & novæ mentis imbecillitas: ideò & puppis ludit, & equitat in arundine longa. Ob id tamen ei indulgendum nimium non est, ne in vitia inclinetur & flectatur, semperque morbidus maneat. Nam quod teneris in annis imbibitur, usque ad sepulchrum retinetur. Quare instruendi sunt diligenter in his præceptis, ut tradit Philelphus libro octavo de educatione liberorum, scilicet ut Deum colant, obedientes sint, & verbis, moribus, corpore, ac vestibus ornatum habeant. Non sint loquaces,

Pueri unde dicti.

Látá niemowiątek / iest pierwszy czas człowieczy po vrodzeniu: dla tego ták rzeczone/ że dźieći mowić ieszcze nie mogą: ktorym obyczáie żadne podáne być nie mogą/ ábo cnoty/ gdyż do rozumu ieszcze nie przyszły/ áni mowić mogą: potrzebá tylko/ áby tákowe dźiatki od mátek ábo mámek wychowáne były.

O Dźiećińſtwie.

Drugi wiek dźiećińſtwem zowiemy / gdy dźieći iuż mowić poczynáią / nie máiąc ieszcze doskonáłego rozumu. Tákowe máią rodźicowie wyuczáć / áby cnotliwie żyć poczynáły: biorąc te obyczáie / áby śię Bogá poznawáć vczyły / sercem y modlitwámi iemu służyły: posłuszeństwo oddawáć rodźicom swoim/ á stáre ludźi w vczćiwośći máiąc. Igrzyskom/towárzystwu złemu niechay śię nie przypátruią / áby złość w nich śię nie zákorzeniłá/poki ieszcze do rozumu nieprzyszły doskonáłego. Apuleius ták nápisał: Ktożby tákowego dźiećięćiá nie miał w nienawiśći / ktore śię przed czásem vkázuie złośćiámi vmocnione y nápełnione: w złych vczynkách mocne/á w ćiele słábe/ w leciech máłe/á w złośći wielkie? Ale wszákże prożno w dźiećiách doskonáłey mądrośći szukáć / gdyż w nich ieszcze pánuie dźiećińſtwo y nowa myśli mdła y krewka: przeto czaczkámi śię uradwiają, czásem ná kijowym ieźdźi koniu. Lecz niechay ten niedostátek przyrodzenia ich nie wymawia, ani się im ledá co zbytnie pozwala / áby do rzeczy nieprzystoynych nie były skłonnieysze / á potym nie vleczone. Czego się bowiem w dźiećińſtwie nápiiemy / to z sobą do grobu bierzemy. Máią tedy być wpráwowáne od rodziców abo dozorcow swoich/ áby śię Bogá báły, posłuszne były/ y w mowách/ y w obyczáiách/ w vbierze, y w chędoſtwie ćiáłá przystoyność záchowáły. Niechay swiego otłuwe

aut mendaces; non bestiæ, pravis moribus; corpore non pigri, ut aselli: neque immundi, ut sues in volutabro: aut vestibus pessimè pexis, ut mendici; aut sordidi, ut capræ sordidatæ: neque animo indocti maneant, instar lapidis, aut asini Arcadici. Et septimum annum postquam attigerint, præceptoribus literariis committantur. Id namque solebant Gentiles, ut testis est Philelphus lib. 2.

De juventute.

Iuventus, ea est ætas, quæ proxima est pueritiæ (licet secundùm Perotum, ipsi Iurisconsulti ponant, & numerent juventutem post adolescentiam, usu tamen præponitur) dum scilicet jam perfectè fari possunt filii, & præceptoribus commissi sunt, aut apti ut committantur. Iuvē-nn *Dicta autem est Iuventus (ut ait Perotus) à juvando, quia viribus fit apta ad juvandum parentes. Expedire namque potest negotia commissa, & ad labores nonnullos ferre opem, aut manum admovere. In hac ætate fugienda est secundùm Quintilianum lib. primo, capite tertio mollis educatio. Educatio enim illa mollis, inquit, corrumpit & corporis & ingenii nervos. Quid igitur adultus faciet qui in purpura repserit? Delicatè autem initia ætate quia aluntur, omni in vita lautitias expetunt: quas si consequi nequeunt, quantum cupiunt, laborant per fas et nefas suo palato delicatè satis facere: & tandem in otium ludum, & furtum, ac omne malum ruunt. In hac ætate pueri Romanorum bullam, quam in collo gesserunt ab infantia, foribus suspenderunt in templum, tanquam pueritiæ renuntiantes: & in posterum exuere volentes mores illos quos pueri habuissent, toga alba & candida induebantur, cum purpurea prætexta, vel præposita in exemplum vitæ candidioris, melioris, & ho-*

we nie będą/ábo kłamcy/áni bestyam podobni/ w złych obyczáiách: ćiáło chyże y ochotne máiąc/nie lenwe/táko osłowie: áni plugáwe/świniom w leżysku swoim leżącym podobne: ábo też w vbierze nie ochędożni/ co żebrakom pospolita. ábo więc też podobni kozom śmierdzącym: áni rozumu odłogiem leżeć dopuszczáiące / by się podobnymi nie sstáli kámieniom/ábo osłom Arkádickim. Po śiedmi lećiech/ niechay náuczyćielom oddáne bywáią: ktorego obyczáiu / iż sámi też Pogánie przestrzegáli/ świádczy o tym *Philelphus lib: 2.*

O Podrostych lećiech.

Wiek ten podrostych dźieći/ idźie zá dźiećiństwem/gdy iuż wymawiáią słowá dobrze/ náuczyćielom są oddáni/ ábo do tego sposobni/áby oddáni byli. Tákie pácholętá rzeczy sobie zlecone odpráwić mogą/ w pracách niektorych/ ręce y śiły przyłożywszy/ pomocni być mogą. W tych lećiech/wedlug rády Quintiliánusowey/ strzedz się máią wychowánia pieszczotliwego/ktore y dowćip psuie/y śiły ćiáłu odeymuią. Czego się bowiem dobrze podrosty chwyći/ktorego pieszczotliwie wychowano? Wszyscy kochánkowie/ w roskoszy wychowáni / przez wszytek czás żywotá swego do roskoszy/ zmierzáią: ktorych ieśli dostąpić nie mogą/ ile prágną/stáráią się/bądź źle bądź dobrze / áby swemu żołądkowi roskosznie dogodźili: á zá tym zá proznowániem/ grámi/ złodźieystwem/ y zá tym podobnemi rzeczámi się pusczáią. V Rzymiánow tákie pácholętá záwieszowáły ná drzwiách kośćielnych bánieczkę/ ábo iábłuszká/ ktore w dźiećiństwie ná szyi nośiły/ znák dawáiąc / że iuż dźiećińskie czaczká y igrzyská opuszczáią: obiecuiąc to/że się do obyczáiow przeszłych wrácáć niechcą. Zá tym vbierano ie w szátę białą długą/ purpurą obrámowáną/ná przykład obyczáiow

nestioris: ut togæ albedinem aspicientes, fugerent vitia, quæ homines denigrant, & aliis odiosos reddunt; purpuræ splendorem videntes, cogitarent & conarentur, ut sic eorum splenderet vita, quò omnibus commendarentur.

Erunt autem hæc officia juvenum:

Deum in primis venerari orationibus, & corde puro: Deinde parentes: proximè præceptores. Illis tribus auscultare, ac fugere quæ prohibent, exequi quod præcipiunt. Dei mandata discant, audiant, quærant, & exequantur. Quòd autem tribus his obsequendum sit juveni, facilè patet. Nam ab ipsis pendet vita nostra: à Deo animam accepimus; à parentibus corpus; à præceptoribus animæ instructionem, per quam vita nostra differt à brutis. Ideò ut simus grati, ipsis est obsequendum.

Dei mandata pueris discēda.

De adolescentia.

Adolescentia quarta est ætas, quæ incipit ab anno decimoquarto vitæ nostræ: dicta Adolescentia, à verbo adolesco, quod significat cresco. Nam tum temporis homines adolescunt corpore, viribus, ratione, vitiis, & virtute: magis tamen ad vitia flectuntur, quàm ad virtutem. Ac tam primum cognoscitur cujuslibet natura, ad quid scilicet inclinatus sit: nam antea agnosci non potuit, propter ætatis imprudentiam. Facti enim adolescentes (ut inquit Terent: in Andr:) animum suum ad aliquod studium applicant, aut equos alere, aut canes ad venandum, aut ad philosophos colendum, & discendum. Cui & Horatius consentit in arte poëtica:

Adolescentia unde dicta.

Imberbis juvenis, tandem custode remoto,
Gaudet equis, canibus, & aprici gramine campi.
Cereus in vitium flecti: monitoribus asper:

Utili-

lepßych y przyſtoynieyßych/ áby pátrząiąc ná biáłą ſzáte/ ſtrzegli ſię złych vczynkow / ktore człowieká iákoby poczerniáią / y dla ktorych w nienawiść v inßych przychodzą: á záś ná onę świetność ßáty ßárłatney pátrząiąc/ myślili o tym/ y vśiłowáli/ áby ich poſtępki ták ſię świećiły/ iákoby ſię wßytkim ludźiom záléćić mogły.

Powinność tych pácholąt ſą te: Aby Bogu ſercem y modlitwámi ſłużyły: potym rodźicom: náwet náuczyćielom. Vćiekáć przedtym/ czego im Bog/ rodźicowie y náuczyćielowie zákázuią/ wykonywáć to/ co rozkázuią. Przykazań Bożych niechay ſię vczą/ ſłucháią/ ſzukáią y one wykonywáią. A iż tym trzemá powinniſmy wßelákie poſłußeńſtwo oddawáć/ ſtąd ſię to pokázuie/ gdyż od nich żywot nász bierzemy. Wźięliſmy duſzę od Bogá: ćiáło od rodźicow: ćwiczenie od náuczyćielow/ przez ktore żywot nász dźieli nas od niemych źwierząt. Przeto ábyſmy im wdźięczność náßę pokázowáli/ mamy ich być poſłußni.

O Młodźieńſtwie.

Czwarty wiek żyćia nászego ieſt młodźieńſtwo/ ktore ſię záczyna od látá czternáſtego: w ten czás w ćiele/ w śiłách / w rozumie/ w cnoćie/ y w nieprzyſtoynych rzeczách wzroſt bierzemy/ ále dáleko do złych poſtępkow ſkłonnieyßymi ieſteſmy niż do cnoty. Dopiero ten wiek odkrywa przyrodzoną náßę ſkłonność/ do czego nas nászá chęć wiedźie/ ktora przedtym poznána być nie mogłá/ dla ſłábego y głupiego przyrodzenia. Przyßedßy bowiem do młodźieńſtwá (iáko mowi Terent in And) myśl ſwoię do iákiey rzeczy obrácáią/ ábo w koniách ſwą rozkoß máią/ ábo pſy dla polowánia chowáią/ ábo do náuk ſię przychyláią. Do tego Horatius mowi in arte Poetica.

Puśćiwßy opiekuná gdy młódź/ poluie/
  Wśiadßy ná konia z ogárámi bieżie:
Być ná ten/ ták do złośći idźie; nieláſkáwy
  Tym ſię pokáże/ ktorzy pátrzą w iego ſpráwy.

Vtilium tardus provisor: prodigus æris:
Sublimis, cupidusq́, & amata relinquere pernix.

Hæc ætas, adolescentia scilicet, est duplex: Prima, ab anno decimoquarto, ad annum decimum octavum durat: & dicitur Adolescentia Ephœbia, quia illis annis, imberbes sunt adolescentes: sicuti olim Phœbus, id est Apollo in templis gentilium stabat sine barba, ut ait Valerius Maximus libro primo de neglecta religione, de Dionysio Tyranno Syracusano. Anno autem decimooctavo, primæva crescit barba, & tum dicuntur adolescentes ex ephœbis excedere, & tendere ad ætatem virilem. In omne genus vitiorum hæc ætas hominem adolescentem præcipitat, in otium, ludum, in obedientiam, crapulam, luxuriam, scortationem, superbiam, prodigalitem. Sua inaniter dilapidant adolescentes, nihil soliciti posteræ vitæ, ut omnes testantur Comœdiæ: quæ nihil aliud de adolescentibus dicunt, quàm quòd sua fornicibus & conviviis infundunt.

Quomodo à parentibus vel præceptoribus adolescentes sint ad virtutem & honestatem ducendi.

Cùm igitur hæc ætas præter omnes alias ætates ad vitia sit proclivis: in diesq́, magis in ipsa se dedat per adolescentiæ libidinem, instar juniorum hinnulorum, quos juventus titillat: ideò sunt frænandi adolescentes, aut à parentibus, aut à præceptoribus, non secus ac equi indomiti ab insessore calcaribus domantur, & cicurantur. Quatuor autem præceptis, parentes vel præceptores ipsos adolescentes ad bonam frugem ducere debent: scilicet, instructione, monitione, promissione: ultimò, laude & minis.

Instru-

Gdźieby szukáć pożytkow/niemász go: kupuie/
W czym głupstwo y pochlebcá swoy pożytek czuie.
Wysoko myśl podnośi/chćiwy do wszytkiego/
Rzecz vkochána prędko leći z myśli tego.

Ten wiek iest dwoiáki. Pierwszy śię záczyna od roku czternastego/á trwa do ośmnastego. Zowią gi Láćinnicy Adolescentia Ephœbia, ábowiem około tych lat ieszcze brody młodź nie miewa/ iáko o Phebuśie piszą/ktorego Apollinem zową; ten w pogáńskich Kośćiołách bywa stáwiány brody nie máiąc/o czym Valerius Maximus pisze o Dionisiuśie tyránnie Syrákuskim. Ale około ośmi naśćie lat pusczą śię pierwsza brodá/á w ten czas większy wzrost młodź bierze. Do wszelákich złośći pobudzeni w tych leśiech młokostowie bywáią: vdawáią śię ábowiem do prożnowánia / igrzysk rozmáitych / do nieposłuszeństwá/ obżárstwá/ zbytkow/ nieczystośći/ nierządu / pychy / y dobr po rodźicách zostáwionych / ábo prácą nábytych/ ábo skąd inąd wźiętych/ rozproszenia. Rozpraszáią y vtyráią swoie / nie máiąc względu ná látá przyszłe/ o czym Komedie wszytkie świádczą / ktore o młodych ludźiách nic inszego nie powiedáią / tylko iż swoie dobrá w nierządnych domách y bieśiádách vtracáią.

Iáko młodź od rodźicow ábo náuczyćielow do cnoty ma być wiedźioná.

Iż te látá młode do złośći bárzo są przychylne/á codźień pomnażáią śię w swey rospustnośći/podobni źrzebiętom młodym/ktore młodość lekce: máią być przeto ábo od rodźicow/ ábo też od náuczyćielow/ w powinnośći zátrzymáni/rownie iáko pospolićie konie názbyt buyne od swoich pánow ostrogámi bywáią vkroceni. Mogą śię tedy podáć cztery náuki/ ktoremiby rodźicy ábo náuczyćiele młodź swoię do powinnośći przywodźili. A te są: Wprawowánie/ nápominánie / obietnicá; náwet: chwałá y grozbá.

Instructio sex constabit præceptis

Deus inprimis adorandus.

Primò doceantur adolescentes, Deum eße adorandum, & venerandum inprimis & ante omnia: qui cuncta creavit, pascit, & conservat: nihil mali impunitum relinquens, nihil boni irremuneratum: bonis dans præmium æternum, malis supplicium perpetuum: sine ipsius gratia & favore, nihil posse nos homines, neque momentum unicum vivere: ideò cavendum, ne malà vita ipsum offendamus.

Secundo, non eße confidendum in bonis terrenis, præsertim non in corporis pulchritudine. Nam forma corporis est admodum fragile bonum. ideò Virg: dixit Eclog: 2.

O formose puer, nimium ne crede colori,
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

Neque nimis doleant, si corpore sint deformes: sed laborent ut pulchri fiant animo. Nam, ut inquit Fran. *Petrarcha in libro de adversa fort. Pulchrius est pulchrum fieri scilicet scientia & virtute: quàm pulchrum nasci, scilicet corpore. Hoc præcepto Socrates instruebat suos discipulos iubens eos sæpe inspicere speculum: ut si viderent se corpore formosos, laborarent ut & pulchri fierent animo. Corpus enim animum concludens inquinatum: sepulchrum est pretiosum & venustum, continens cadaver putridum. Ideò* CHRISTVS, *in Evangelio Pharisæos vocabat sepulchra dealbata: quòd apparerent religiosi, ac boni sed intus lupi essent rapaces. Si corpore essent deformes, iussit Socrates, ut animi quærerent pulchritudinem scientia & virtute, quæ nobilior esset, & longius duraret quàm corporis forma. Tertiò,* Neque *in divitiis, in opibus, sive pecunia multa, spem ponant sed in sola scientia*

Wpráwowánie ſześć náuk w ſobie záwiera.

Naprzód niechay ſię tego młodzieniaſzkowie náuczą/ iż Bogu/ ktory wſzytkie rzeczy ſtworzył/ zátrzymawa/ y záchowuie/ ſłużyć nád inſze rzeczy wſzytkie powinniſmy: Ten bowiem iáko złych bez karánia nie zániechywa/ ták dobrym błogoſłáwi/ ofiáruiąc im zapłátę wieczną/ á złym wiecznym grożąc karániem: bez iego łáſki y życzliwośći my ludzie nic nie możemy/ ánibyſmy/ by czás nakrotſzy/ żyć mogli. Bać ſię tedy potrzebá/ ábyſmy go złymi poſtępkámi náſzymi nie obrażáli. Powtore. Iż nie mamy w tych dobrách ziemſkich nádzieie pokłádáć/ zwłaſzczá w vrodzie/ ktora ieſt dobro bárzo giniące. Ná to *Vergilius* mowi Ecl: 2.

Y ty nadobne dziećię nie wierz ſwey pięknośći/
Kwiatki białe też więdną/ rwą ieżyny z ośći.

Ani tego niechay nie żáłuią/ ieśli im przyrodzenie odięło vrodę: ále ſię niechay ſtáráią/ áby ſwoy rozum ozdobili. Ieſt bowiem rzecz dáleko cudnieyſza/ ſtáć ſię cudnym/ to ieſt w vmieiętnośći y w cnoćie/ á niżli ſię cudnym vrodzić wedle ćiáłá. *Socrates* ſwoim diſcipułom roſkázował/ áby ſię częſtokroć w źwierćiedle przeglądáli: ieśli vrodę ſwoię w nim obaczyli/ áby ſię o rozum náuką wyprawiony ſtáráli. Abowiem ćiáło/ w ktorym rozum ieſt głupi/ podobne ieſt grobowi koſztownemu y wypſztáltowánemu/ trupá zgniłego w ſobie máiącemu. Przeto pan Chriſtus w Ewánieliey ś. názywał grobem petynkowánym te/ ktorzy zwierzchu okázowáli ſię być nábożni y dobrzy/ ále wewnątrz byli wilcy drápieżni. Ieśli záſię nie cudney twarzy byli/ nápominał *Socrates*, áby pięknośći tey ſzukáli/ ktoręby rozum ſwoy zdobili/ ktora ieſt náuká z cnotą/ á też dáleko ſą ſzláchetnieyſze/ niż ćieleſne pięknośći/ ktore też y dłużey trwáią. Po trzecie. Niechay w bogáctwách/ y w ſkárbiech nádzieie

ſwoiey

& virtute confidant se divites & felices futuros: nam solùm doctum & sapientem verè esse divitem. Divitias vulgares perire citissimè, multos namque quondam fuisse ditissimos: sed citius dicto factos infortunatissimos, ut legitur de Crœso, rege Lydorum opulentissimo. Divitias non esse dignas, ut amentur, tanquam bona pretiosa. Nam Cicero refert quarto libro novæ Rhetoricæ, Si voles divitias comparare cum virtute, vix satis idoneæ erunt, ut sint virtutis pedissequæ sive famulæ. Ideò adolescentes, dum ingenium viget, & ætas, comparent sibi viaticum ad senectutem, scilicet virtutem & scientiam. Per illa enim in senio acquiritur honor, salus, laus, & virtus. Quare Thales Milesius philosophus olim quæsitus, quid adolescentes discere deberent, respondit: Illa quibus in senio essent usuri, indicans virtutem & scientiam Quartò, quicquid nocere aliis viderint, vel alios vitiare, illud ipsi fugiant; & per aliorum damna sapere incipiant, & vitam suam in melius convertant institutum. Quæ autem alios vitiant, & aliis incommodant, sunt hæc, inobedientia, mendacium, garrulitas, infidelitas, improbitas, & ludus (ubi pretio luditur) scortatio, ebrietas, prodigalitas, otium, & pravorum societas. Quintò proponantur ipsis exempla bonorum & malorum hominum, & dicatur vita & finis ipsorum: malos malo esse donatos præmio, bonos autem bono. Hinc veteres Romani adolescentes in principio adolescentiæ induebantur toga virili, ut paulatim inciperent, ac tenderent ad vitam viro honesto dignam: deinde ducebantur ad publicum forum, nimirum ut agnoscerent, & viderent communem hominum vitam esse duplicem, vitiosam scilicet, & virtutis: vitiosam malum sortiri ex-

Quæ vitia pueris fugienda.

itum,

ſwey nie kłádą: ále o tym niechay wiedzą/ że zá cnotą y mądrośćią doſyć bogátemi y ßczęśliwemi zſtáć ſię mogą: boć mądrość ſámá czyni człowieká bogátego. Prędko vtrácone być mogą bogáctwá. Byli przed czáſem ludźie w bogáctwách y ſkárbiech opływáiący/ ále prędziuchno ßczęśćie ſię odmieniło/ táko o Kreſuśie czytamy/ ktory był Krolem Lidſkim bárzo bogátym. Nie ſą godne bogáctwá/ áby ſię wnich kto kochał/ iáko w dobrách koßtownych. Powieda Cicero, Jeśliby chćiał bogáctwá porownywáć z cnotą/ ledwie godne będą/ áby mogły być cnoćie zá ſłużebnicę poczytáne. Dla tego młodzi ludźie/ poki dowćip płuży y látá młode/ niechay ſobie gotuią podrożną ſtráwę do ſtárośći/ cnotę z náuką/ przez ktore w lećiech zeßłych doſtawamy godnośći/ czći/ ſławy y cnoty. Będąc pytány *Thales Milesius* filozof/ czegoby ſię młodźi vczyć miáłá/ odpowiedźiał: Tych rzeczy/ ktorych w ſtárośći vżywáć będźie/ rozumieiąc náukę z cnotą. Po czwarte. Jeśli co baczą być inßym ku ßkodźie/ y że ſię tym inßy kàżą/ niechay ſię tego wiárują: ßkodą inßych niechay ſię bácznemi zſtawáią/ á żywot ſwoy polepßáią. Rzeczy záſię/ ktore inße ludźie pſuią/ y bárzo ßkodzą/ ſą te: Nieposłußeńſtwo/ kłamſtwo/ świegotliwość/ niewierność/ złość/ gry nieprzyſtoyne, nierządne chowánie/ piiáńſtwo/ márnotrátność/ prożnowánie/ y złe towárzyſtwo. Po piąte. Przykłády złych y dobrych ludźi niechay im przed oczy wyſtáwuią/ powiedźiawßy o żywoćie y końcu ich żywotá/ iż źli poſpolićie złą zapłátę/ dobrzy dobrą biorą. Dla te° ſtárzy Rzymiánie młodźieniaßki ſwoie w te látá ſwe wſtępuiące wmęſką ßátę vbieráli/ áby z lekká poczynáli żywotem żyć męſkim: potym prowádzeni byli ná rynek/ áby ználi y pátrzáli ná poſpolity żywot ludzki/ iż ieſt dwoiáki/ nierząd y cnotę miłuiący. Vkázowáli też to/ iż żywot zá cnotą nie

itum & finem, sed virtutis viam, primò esse arduam & sentuosam: tandem tamen præmio donari bono, & perpetuo. Ideò Hercules quondam factus adolescens, eligit servire virtuti per laborem, sciens post laborem sequi præmium, quàm vitiis servire per otium, ut de ipso scribit Cic: 1. Offic. Sextò, exerceantur labore & fatigatione: non otio deditì esse patiantur, ne in libidinem inhonestam cadant. Nam testante Ovidio·

Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.

Ideò veteres Romani suos liberos exercebant dimicando, pugnando, & natando. Exercendi igitur adolescentes opera assidua more equitum, qui in dies equos indomitos stabulis educunt vicatim, aut in campum, ut calcaribus & fræno currendo assuefiant, non torpore putrescant.

De Monitione.

Secundò præter instructionem, parentes vel præceptores admoneant adolescentes erroris. Si in aliquo erraverint, doceri debent quid melius sit factu & honestius. Sæpe coram ipsis verba fiant de honestate, & viris honestis, ut sic tandem per assiduam monitionem fiant honestiores. Nam verba movent animos: & quod quis sæpissimè audit, id cordi includit. Admoneantur autem, ut honestorum parentum, cognatorum, & agnatorum sequantur vestigia. Sic Æneas duodecimo Æneidos hortatur, & monet filium suum Ascanium, ut ex se patre suo discat virtutem, dicens:

Disce puer virtutem ex me, verumq; laborem,
Fortunam ex aliis: nunc te mea dextera bello
Defensum dabit, & magna inter præmia ducet.

idący/zły koniec miewa / ále w cnoćie ſię kochájący ży-wot/ chćiaż przykry y trudny/ wſzákże koniec dobry y zapłátę wielką y wieczną bierze. Przeto Hercules będąc młodzieniaszkiem/ obrał ſobie żywot/ ktory przez prace wiedźie do cnoty/ wiedząc dobrze/ iż zá prácą zapłátá idźie: zgodzom żyć niechćiał przez proinowánie. O tym pátrz co piſze Cicero 1. Offic: Szoſta á oſtátnia náuká tá ieſt/ áby ſię w pracách ćwiczył i nie puſzczáli ſię zá proinowániem/ áby w niemáłą złą á mierządłą poſzádliwość nie wpádli/ ábowiem iáko świádczy Ovidius:

Venus ieſt w proinowániu: lecz kto nie leniwy/
Prędko Kupidżie ſtrzałę wytrąći z ćięćiwy.

Dla tego ſtárzy Rzymiánie ſwoie dźieći ćwiczyli w ſzermowániu/ w zápáſowániu/ y po wodźie pływániu. Máią tedy młodźieniaſzkowie w vſtáwicznych pracách być ćwiczeni/ przykłádem onych koſtruchárzow/ ktorzy konie ſzalone wywodzą ná vlice ábo w pole/ áby ſię oſtrogom y wędźidłom przyuczáiąc/ ociężáłością nie byli pſowáni.

O Nápominániu.

Oprocz wpráwowánia/ niechay wyſtępki/ ktorych ſię młodź dopuſzcza/ rodźice ábo náuczyćielowie wypiſują. Ieśliby ſię czego dopuśćili/ máią być náuczáni/ iákieby poſtępki były vczćiwſze y látom ich przyſtoynieyſze. Niechay im częſto zálecáią cnotę/ y ludźi cnotliwe/ áby ták przez vſtáwiczne nápominánie ná dobrą drogę wprowádzeni byli. Słowá bowiem poruſzáią vmyſły: á czego częſtokroć ſłuchamy/ to w ſercu lepiey chowamy. Niechayże nápominani bywáią/ áby cnotliwych rodźicow y powinnych ſwoich żywotá náśládowáli. To czynił Eneas/ ktory ſwego ſyná Aſcániuſá nápominá/ áby ſię z oycá vczył cnoty/ mowiąc:

Vcz ſię cnoty odemnie/ cne dźiećię: á twego
Szczęśćia (ktore odmienne) bierz wzor od inſzego.

Tu facito, mox cùm matura adoleverit ætas,
Sis memor.

De promissione.

Tertiò promittatur eis, se magna accepturos præmia, & à nobis, ubique & semper, si virtutem fuerint secuti, ut in Epistolis inquit Horatius:

I bone quò virtus tua te vocat, i pede fausto.
Grandia laturus meritorum præmia.

Pergite ô adolescentes, quò virtus vos ducit; magna accipietis præmia: omnia enim adsunt illi, & ipsi nihil deest, qui virtutem habet, teste Plauto in Amph: Comœdia.

De laude & minis.

Vltimò & quartò laudentur adolescentes, si in virtute & honestate proficere & progredi visi fuerint. Nam laus magnum est calcar ad susceptum peragendum negotium: ut hisce versibus refert Ovidius, quinto libro Tristium:

Denique non parvas animo dat gloria vires,
Et fœcunda facit pectora laudis amor.

Omnes enim, ut inquit Cicero, trahimur & laudis cupiditate & amore. Quintilianus quoque jubet laudare adolescentes, saltem ad bonam frugem proficientes. Sin desides fuerint ad virtutem & honestatem amplectendam, neque pia audierint monita, tum minis cum ipsis agendum est: deinde & verberibus, testimonio Ciceronis lib: quarto novæ Rhetoricæ, sic dicentis: Qui adolescentum peccatis ignoscendum putant oportere, falluntur, propterea quòd ætas illa non est impedimento bonis studiis: apti sunt ad bona discenda non minus, quàm mala. At hi sapienter faciunt, qui adolescentes maximè castigant, ut quibus virtutibus omnem vitam possint tueri, eas in ætate maturissima sibi comparent. Hæc Cicero.

De

Pát z teraz/do czego mie waleczny Mars nęci/
A ty mężem zostawszy choway to w pámięći.

O Obietnicy.

Wielka zapłátá/ ktorey y od nas/ y ná káżdym mieyscu záwsze vczestnikámi się stáć máią/niechay im bywa obiecána/ieśliby cnoty náśládowáli/táko *Horatius* mowi w liśćiech swoich:

Idź z Bogiem/ o szczęśliwy/gdźie ćię wiedźie cnotá/
Dáć wielkie vpominki cnotliwa robotá.

Przyczynę vkázuie *Plaut:in Amph:*bo/powieda/wszytkie ten dostátki ma/á niczego nie dostáie/ktory ma cnotę.

O chwale y groźbie.

Chwałę też niechay odnoszą/ieśli w cnoćie postępuią/ gdyż oná iest wielką pobudką do odpráwowánia rzeczy przedśię wźiętey/ o czym ták *Ovidius* nápisał:

Chwałá od inszych brána dodawa pomocy/
Abyśmy szli zá cnotą/ták we dnie iák w nocy.

Przynośi *Cicero* przyczynę/ábowiem/ powieda/wszyscy ludźie zá miłością chwały bywáią poćiągnieni *Quintilianus* tákże chce/ áby młodźiemaszki chwalono/ ále te/ ktorzy się w cnoćie pomnażáią. A ieśliby cnoty náśládowáć niechćieli/ábo w tym leniwie postępowáli/ potrzebá áby groźbámi do tego byli przywiedźieni:potym też y kárnośćią surowszą/o ktorey *Cicero* ták nápisał: Myłą się/ktorzy mniemáią że występkow młodych ludźi karáć nie trzebá/dla tego iż látá ich nieszą zawádą do náuk dobrych/są sposobni do rzeczy ták dobrych iáko y złych. Ale ći mądrze sobie poczynáią/ ktorzy młodźiemaszki w kárnośći máią/áby się tych cnot zá młodych lat wyuczyli/ktoremiby swoy wszytek żywot rządźić vmieli. Poty *Cicero.*

O Po-

De adoleſcentum officiis.

Adoleſcentum officia ſunt varia. Primò eligere & ſibi proponere debent genus vitæ, quo ad ſumus uſque uti volunt, exemplo Herculis, qui in adoleſcentia id feciſſe legitur: & more Romanorum, qui adoleſcentes ineunte adoleſcentia, in forum publicum ducebant, indutos toga virili, ut nuces ſpargere inciperent, quibus diu luſiſſent: exuerent prioris ætatis ſtultitiam, auſpicarentur vitam quæ hominibus commendaretur. Oportet enim hominem vivendi honeſtatem non excedere, cui inter homines vita agenda eſt.

Secundò, teſte Cicerone primo officiorum, adoleſcentiũ eſt, majores natu vereri, & ex illis eligere optimos & probatiſſimos, quorum conſilio & honeſtate ſuam inſtituant vitam. Temperet ſibi à libidine, & omni ſtulta cupiditate: exerceat ſe labore, & patientia animi ac corporis, ut & in bellicis ac civilibus officiis fiat aptus: & cùm animum recreare vult, & dare ſe jucunditati, caveat intemperantiam: recordetur verecundiæ, non ſit nimis prodigus & laſcivus, ſed verecundus; præſertim in illis rebus, in quibus vult adeſſe natu majores. Hæc Cicero. Præterea in loco & tempore cogitent adoleſcentes, ſe homines non beſtias eſſe. Ideò & mores habeant meliores brutis: cogitent ſe adoleſcentes eſſe, non pueros, vel juvenes, ut pueriliter agant: neque eſſe viros & ſenes, ut per ſeipſos ſatis ſint prudentes, ſed quod adhuc egeant inſtructione.

O Powinnośćiách młodźieńcow.

Tych powinnośći ſą rozmáite. Naprzod obieráć má-
ią y ſobie przekłádáć pewny ſpoſob żywotá/ ktoregoby
áż do śmierći vżywáli. A to przykłádem onego Hercule-
ſá/ o ktorym czytamy że też w młodym wieku ſwoim v-
czynił. Był też v Rzymian ten obyczay/ że młodźienia-
ſzkowie w ſzátę męską vbráni ná rynek byli prowádze-
ni/áby tám orzechy/ktoremi zá przeſzłych lat igráli/roz-
ſypowáli: dawáiąc znáć/że ſzaleńſtwo lat pierwſzych o-
puśćić/á nowym żywotem ludźiom ſię chcą zálećić. Po-
trzebá bowiem/áby człowiek nie wyſtępował z ſpoſobu
żywotá przyſtoynego/ktory miedzy ludźmi mieſzkáć muśi.

Powtore / świádczy Cicero, że to ná młodźieniaſzki
przyſtoi/áby ſtárſze w vczćiwośći mieli/á z tych co nale-
pſze y cnotą ſię rządzące ſobie obieráli/zá ktorychby rá-
dą/ſwoy żywot rządźili. Wſzelákie pożądliwośći złe nie-
chay z śiebie precz wykorzenia: niechay prácuie; niechay
ſię wprawuie w ćierpliwość/áby rzeczy ćiáłu y vmyſło-
wi ſwego przykre znośić vmiał/ á potym do niewczáſow
żołnierſkich y kłopotow domowych znoſzenia był ſpoſo-
bnieyſzy: á ieśli ſię chce ochłodźić/ y krotochwile záżyć/
niechay miernie w tym ſobie poſtępuie/ná wſtydliwość
ſię ogląda/niechay nie będźie názbyt roſpuſtny/ále wſty-
dliwy; zwłaſzczá w tych rzeczách/ przy ktorych chce áby
ſię ſpráwom iego ſtárſzy przypátrowáli. W káżdym czá-
śie y ná káżdym mieyſcu / niechay też pomnią iż ludźmi
ſą/á nie bez rozumnemi bydlętámi. Przeto niechay ſię ná
obyczáie zdobywáią lepſze/niż ſą bydlęce: pomniąc y ná
to/że z dźiećińſtwá wyſzli/ áby ſobie dźiećinnie poczynáć
nic nie śmieli: pomniąc z drugiey ſtrony/że lat mężkich
nie doſzli/ áby ſobie mądrośći tákiey nie przypiſowáli/
ále ráczey niechay pámiętáią/ że ćwiczenia lepſzego ie-
ſzcze potrzebuią.

De ætate virili.

Quinta ætas, dicitur ætas virilis, dum jam matura & adulta est hominis persona vel ætas, & corpus adolescere cessavit, simul & barba in mento emerserit. Hæc est sola & unica ætas virtuti plus accommoda & honestati: nam & ratione viget, & corpore valet, ut virtutem amplectatur. Ab hujus ætatis nomine nempe à viro, primitus est virtus denominata. Dum enim huic voci, vir, additur syllaba, tus, fit dictio virtus. Sortita autem est nomen virtus à viro, eò quòd solus vir aptus sit minister & cultor virtutis.

Virt⁹ unde nomē sortita.

De viri honesta vita.

Viri vita tota honesta esse debet, & plena omni virtute. Nam non agit vitam vere honestam ille, qui non omnes virtutes simul observat, sed peccat in aliqua. Sit igitur vir ipse prudens, justus, temperans, & fortis. Prudens sit, ut prudenter qualibet agat verba, & factorum præteritorum recordetur, præsentia rectè disponat, futura præmeditetur & provideat. Quicquid agat, prudenter agat, & respiciat finem. Nam turpe est (ut inquit Cicero) post finem dicere: Non putaram. Ideò Terentius in Adelphis dixit: Istud est sapere, non quod ante oculos est solùm videre: sed quæ futura sunt, prospicere. Justus sit, nulli nocens, nulli injuriam inferens, amicus sit aliis, concordiam amet. Pius sit & humanus, & in omnibus rebus amet constantiam, & fidem servet. Nam fides (secundùm Ciceronem primo officiorum) est justitiæ fundamentum. Temperans sit in omnibus rebus, scilicet modum servans: modestus, castus, moderatus, parcus, sobrius, & pudicus.

Fortis sit, non corpore, sed animo; non timidus & pu-

O látách Męſkich.

Piąty wiek ſą látá męſkie/gdy iuż człowiek wzroſt zupełny ma/ciáło też ku gorzey nie idźie/ y wąſy ſię ná ſwoim mieyſcu wypuſzczáią. Ten wiek naſpoſobnieyſzy ieſt do przyięćia cnoty: ábowiem y rozum y ciáło ták ieſt ſpoſobione / że cnotę łatwie do śiebie przypuśćić może. Przeto też v Łáćinnikow słowko cnoty/bierze ſwoy początek od imienia męſkiego.

O Męſkich poſtępkách cnotliwych.

Wſzytki poſtępki męża doroſłego máią być cnotą nápełnione. Abowiem ſię ten nie ſpráwuie przyſtoynym żywotem/ ktory niezáchowuiąc cnot wſzytkich/przećiwko wielom wyſtępuie. Niechay tedy mąż będźie roſtropny/ſpráwiedliwy/miernie ſię chowáiący/y mężny. Roſtropnym ma być dla tego/áby bácznie á z rozſądkiem ſobie poczynał/ przypomináiąc przeſzłe ſwoie ſpráwy/ á teráźnieyſze dobrze porządzáiąc/náwet áby o przyſzłych rzeczách przedtym/niż ſię ſtáną/koniec przemyślał. Cokolwiek czyni/roſtropnie niechay czyni/koniec przed oczy ſobie wyſtáwuiąc. Boć to ſzpetna rzecz(iáko Cic: mowi) źle ſpráwiwſzy/ mowić / Nigdym ſię tego nie ſpodźiał. Przeto *Terentius in Adelphis* powiedźiał:

Głupi o tym mędruie/ co wſzyſcy widźimy/
Przyſzłych rzeczy baczenie mądrością zowiemy.

Niechay będźie ſpráwiedliwy / nie ſzkodząc bliźniemu/ krzywdy nie wyrządzáiąc / przyiáćielem ſię inſzym być niechay okázuie/zgodę miłuie. Niechay y pobożnym y ludzkim bywa/ſtáteczność y wiárę wkáżdy rzeczy záchowuiąc. Abowiem wiárá(iáko *Cicero* mowi)ieſt gruntem ſpráwiedliwośći: Mierność záchowuie we wſzytkich rzeczách: niechay ſkromny będźie / czyſty / powśćiągliwy/trzeźwy y wſtydliwey twarzy. Mężny też niechay będźie / nie ták w ćiele iáko vmyſłem: nie boiá-

silli animi, in adversis rebus, non cedat malis, sed contrà audentior eat: non commoveatur subitò & perterreatur, sed magno sit animo, utcunque res ceciderit. Præsertim tamen cupiditatem & iram frænet. Non stulta cupiat, ut pueri: iratus, nihil faciat. Ideò Plato quondam quæsitus, Quis hominum esset fortior? respondit: Qui propriam iram vincere potest.

Insuper vir honestatis cupidus, hæc duo observet præcepta. Primum, curet ut talis sit, qualis haberi cupit. Nam teste Cicerone secundo Officiorum, Socrates quondam dixit: Brevem esse viam ad gloriam si quis studeat talis esse, qualis haberi vult ab aliis. Secundum, laboret ne famam viri honesti perdat, & hoc præceptum Ovidii sequatur,

Omnia si perdas, famam servare memento,
Qua semel amissa, postea nullus eris.

Vt autem quilibet hoc possit, sequatur hoc præceptum Horatii in Epistolis,

Inter cuncta leges, & percontabere doctos,
Qua ratione queas traducere leniter ævum.

De senectute.

Sexta & ultima ætas, est senectus: cui ætati propria est prudentia, quam vel longo usu vitæ, vel scientia, vel experientia ipsi senes sunt consecuti. Quare ipsorum officium est (inquit Cicero primo Officiorum) juventutem, amicos, & Rempublicam, consilio ac prudentia adjuvare. Ideò Romulus primus conditor urbis Romæ, centum senes (teste Livio) elegit, qui urbi & consilio & prudentia regendo præessent. Inde à senibus dictus est Senatus, quasi senum collectio & turba, quòd ipsi senes rectores urbium

żywy y tákiego ſercá w nieſzczęśćiu: złey przygodźie nie vſtępuiąc/ále potężnym ſię być okázuiąc: nie prędko ſię poruſza y przeſtraſza/ ále niechay ſię ná wielki vmyſł zdobywa/iákoby kolwiek ſzczęśćie pádło. Pożądliwośći ſwoie y gniew niechay ná wodzy trzyma. W rzeczy głupie y nikczemne niechay ſię nie puſzcza/ iáko dźieći: gniewem też poruſzony niechay nic nie czyni. Przeto Plato będąc pytány/ktoryby człowiek był namężnieyſzy: Odpowiedźiał/ten/ktory ſwoy gniew zwyćiężyć może. Nád to teſzcze/niechay ſię tych dwu rzeczy náuczy. Pierwſza/ áby tákowy był/ zá iákiego chce być od ludźi poczytány. Bo Cic. świádczy/iż Socrates oſobliwie powiedźiał; Nie dálekać ieſt drogá do doſtąpienia chwały/ieśliby ſię kto ſtárał/ áby tákim był/ iákim od ludźi mian być chce. Druga: niechay ſię ſtára/áby dobrey o ſobie ſławy nie vtráćił/náśláduiąc tey náuki Ouidiuſowey:

Choćbyś wſzytko vtráćił/pomni chowáć cnotę/
Gdy tę raz ſtráćiſz/wieczną będźieſz miał ſromotę:

A żeby to káżdy vczynić mogł/ niechay ſię trzyma rády zdrowey Horátiuſowey/ktory ták w liśćiech piſze:

Czytay wiele/ á tego ſzukay przy Doktorze/
Jáko dobrze żyć/źiemiá poki ćię nie zorze.

O ſtárośći.

Szoſty á oſtátni wiek ieſt ſtárość: á teyći właśnie náleży Roſtropność/ktorey ſtárzy ludźie ábo przez náukę/ ábo przez doświádczenie doſzli. Powinność tedy ſtárych ludźi ieſt/áby młodź/przyiaćioły y Rzecz poſpolitą rádą á mądrośćią wſpomagáli. Dla tego Romulꝰ/ktory miáſto Rzymſkie zbudował/ſto mężow w lećiech zeſzłych poſtánowił/áby miáſto rádą y mądrośćią ſwoią rządźili. Ztąd słowká Láćińſkie/*Senatus à ſenibus*, bo *Senatus* ieſt iákoby *ſenum collectio*, to ieſt/ zebránie ludźi ſtárych/ że ći ſámi miáſtem rządźić máią / á młodym ludźiom áby

eße debeant, ac junioris esse exemplar honestatis. Ideò ipsis honor exhibetur, tanquam prudentiæ simulachris, honestatis & virtutis possessoribus & doctoribus. Senum porrò officium est avaritiam (quæ maximè in seipsis dominatur) vitare: deinde morositatem & desidiam. Cogitare quid sibi velint cani capilli in capite, & corpus decrepitum: nempe ut graves & bonos habeant mores, & recordentur se in dies mortem accedere, ac sepulchro imminere. Corpus flectitur terram versus, quò sciant se per mortem mox terram ingressuros. Quare mundi gaudia & illectamenta deserant, mortiqúe sese accingant. Hoc Horatianum verbum mente subinde revolvant:

Lusisti satis, edisti satis, atque bibisti,
Tempus abire tibi est, ne potum largius æquo
Rideat, & pulset lasciva decentius ætas.

QUÆ ERGA ALIOS, DEUM, ET HOMINES decet honestas.

CAP. IV.

Virtutis cognitio & honestatis, nihil aut parum prodest, nisi ipsius fiat actio & exhibitio. Nam refert Cicero in Officiis, Quòd omnis laus virtutis, non in cognitione, sed in actione consistit. Et in libro de Amicitia ait: Tum virtutis præmium & fructus maximè capitur, cùm in proximum quemque confertur. Conferenda autem est virtutis actio, tum in Deum, tum in homines. Nati namque sumus in obsequium Dei & hominum: alia tamen erga Deum, alia erga hominem honestas decet, & exhibenda est.

Erga

wzorem był w cnotách wſzelakich. Przeto ſię im godźi cześć wyrządzáć/iáko obrázom mądrość z śiebie wyſtáwuiącym/ y iáko tym / ktorzy nas cnoty náuczyć mogą. Powinność záśię ſtárych ludźi ieſt/ áby ſię łákomſtwá (ktore w nich zbytnie pánuie) wyſtrzegáli: potym lenіſtwá/y obyczáiow tákich/ktorym nikt dogodźić nie może/to ieſt/áby dziwakámi nie byli. Máią częſto vważáć cze° chcą po nich źiwe włoſy z głowy wypuſzczone/y ćiáło zgrzybiáłe: áchcą tego/áby poważnych y dobrych obyczáiow náśládowáli/ záwſze ſobie śmierć zá ſobą idącą przypominiáiąc/y wiedząc/ że iedną nogą do grobu wſtąpili. Niezgrábne ćiáło áſkurczone maſię kuziemi/bo przez śmierć do ziemie wſtąpią. Opuśćiwſzy tedy roſkoſzy y krotochwile świeckie/ niechay ſię gotuią iákoby śmierć przywitáli: niech przypomináią ſobie one wierſzyki:

Hora. Náigrałeś ſię doſyć/ doſyć ſię kuſłowi
Przy dobrey kuchni ſtáło: idźże ku domowi:
By dla zbytniego trunku/vważaycie ſámi/
Nie vnośił was ſwemi płochy wiek śmiechámi.

PRZECIWKO BOGV Y LVDZIOM co zá przyſtoyność ma być záchowána.

ROZ. IV.

Poznánie cnoty y przyſtoynośći nic nie pomoże / ieśli nie przyſtąpi ſam vczynek y wyrážeńie tego. Piſze Cicero, iż wſzytká chwałá cnoty nie w poznániu ále w vczynku polega. A ná inſzym mieyſcu powieda: W ten czás dopiero owoc y zapłátá cnoty ſię bierze/gdy przećiwko bliźniemu okazána bywa. A ma być wyráżána cnotá przećiwko Bogu / y przećiwko ludźiom. Abowiem ná poſłuſzeńſtwo ſtworzeni ieſteſmy / ktore Bogu y ludźiom oddawáne być ma: choćiaż ináczey ſię przećiwko Bogu á ináczey przećiwko ludźiom záchowáć mamy.

Erga Deum quid deceat.

Honestas erga Deum consistit in Dei cultura, sive religione. Teste enim Lactantio libro tertio, serviendum est religioni: quam qui non suscipit, ipse seipsum prosternit in terram, sequitur vitam pecudum, & ab omni humanitate se abdicat. Omnis enim sapientia in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat. Servire autem Deo, nihil aliud est, quàm bonis operibus tueri, & servare justitiam. Quare, si quis hominem qui verè sapere velit, interrogaret, cujus gratia natus sit, respondebit intrepidus ac paratus: se colendi Dei gratia, natum esse: qui nos ideò generavit, ut sibi serviamus. Hæc Lactantius. Ideò veteres illi Romani diligenter & religiosè servabant deorum culturam, ut indicant Valerius & Livius ubique.

Cuius gratia nati sum⁹.

Erga homines.

Post Deum, & erga homines virtus sive honestas præstanda & exhibenda est. Nam teste Lactantio libro sexto, primum officium justitiæ est, conjungi cum Deo: proximum, cum homine. Et CHRISTVS in Evangelio præcepit: Diliges Dominum Deum tuum, & proximum tuum sicut te ipsum. Hominibus homo debet esse deus, misericordia, humanitate, pietate: præstare auxilium depressis & laborantibus, impertiri victum non habentibus, ut inquit Lactantius. Quid autem cuilibet homini debeamus, sequentia indicabunt.

Erga patriam.

Inter homines primum locum occupat patria nostra: quam veteres philosophi (ut inquit Philosophus libro quarto de liberorum educatione) præposuerunt ipsis parentibus, quòd scilicet plus obstricti essemus patriæ, quàm

paren-

Coſmy Bogu powinni.

O ſłużbę Bożą y nabożeńſtwo náſze opiera ſię náſzá przyſtoyność. Abowiem iáko *Lactantius* piſze/ potrzebá ſię poddawáć nabożeńſtwu: ktorego ieśliby kto nie przyiął/ ſámego śiebie o ziemię rzuca/ iego żywot podobny ſię ſtawa bydlęcemu żywotowi/ y zgołá od człowieczego przyrodzenia odſtępuie. W iedney bowiem rzeczy záwiſnęłá mądrość náſzá/ ábyſmy poználi Bogá/ y powinną służbę iemu wyrządzáli. A coż ieſt inſzego służyć Bogu/ iedno náſzemi dobremi vczynkámi trzymáć ſię ſpráwiedliwośći/ y one záchowywáć? Przeto/ gdyby ktory człowieká/ ktory ſobie mądrość przypiſuie/ pytał/ dla czego ſię ná ten świát narodził: odpowie gotową odpowiedzią: iż dla tego ſię národził áby Bogá czćił y iemu służył. Poty *Lactantius*. Dla tego ſtárzy oni Rzymiánie bárzo pilnie y z wielkim nabożeńſtwem odpráwowáli służbę ſwoich Bogow/ o czym piſzą *Valerius* z Liviuſem,

Powinność przećiwko ludźiom.

Po Bogu cnotá ſię ná ludźi ogląda. Abowiem iáko świádczy *Lactantius*, pierwſza powinność ſpráwiedliwośći tá ieſt/ złączyć ſię z Bogiem; potym záſię/ złączyć ſię z człowiekiem. A Pan Chriſtus roſkazał/ ábyſmy Páná Bogá miłowáli/ y bliźniego náſzego iáko ſámych śiebie. Człowiek człowiekowi ma być Bogiem w miłośierdźiu/ ludzkośći/ y pobożnośći: rátowáć vtrapione y prácuiące/ vdźieláć żywnośći nie máiącym/ iáko mowi *Lactantius*.

Przećiwko oyczyznie.

Miedzy ludźmi pierwſze mieyſce ſobie lubi Oyczyzná náſzá. ktorą dawni oni filozofowie (miedzy ktoremi ieſt *Ariſtoteles lib: 4. de liberorum educat.*) nád rodzice przekłádáli/ dla tego/ iż wiecey powinni ieſteſmy oyczyznie

parentibus. Ideò Plato dixit, quòd partem ortus nostri patria sibi vendicat: nati enim sumus, ut patriæ prosimus. Quinque autem rebus patriæ vel civibus prodesse poßumus. Primò, laborare pro ipsius honore & laude, in hoc quod conamur tales & fieri, esse, & perdurare, qui patriæ olim simus honori, & ipsa à nobis laudem & honorem adipiscatur. Secundò, ipsam instruere prudentia & consilio: si indocta est & insipiens, docere ignorantem, nostri muneris erit. Tertiò, in ipsis conari commodum: ut ipsis illi terræ simus grati, quæ nos & genuit, aluit, educavit. Quartò, defendere eam, aut prudentia, aut viribus, utcumque tempus, vel necessitas postulaverit. Quintò, etiamsi opus fuerit, & aliter defendi non poßet patria, parati eße debemus, pro ipsa mori: quæ mors honestissima æstimatur. Hinc Horatius dixit: Dulce, & decorum est pro patria mori. Id & multi gentium fecerunt, ut apud Livium videre licet.

Erga parentes.

Post Deum & patriam, colendi ac venerandi sunt parentes, ut sacræ & prophanæ jubent literæ. Hos quoque & virtute & honestate colemus. Quinque verò honestatū vices exhibebimus parentibus. Primò, obediendo ipsis in rebus honestis. Secundò, inserviendo ipsis, in eo, in quo possumus. Tertiò, honorando eos & verbis & factis, ipsis non maledicamus, vel obloquamur. In factis ac gestu, nudo capite, ac flexis genibus eos accedendo. Quartò, ipsos ornando, scilicet per profectum nostrum in virtute & scientia, ut ipsi quandoque à nobis honorem habeant coram aliis, non degeneremus ab ipsorum moribus probis & vita. Quintò, alendo eos, si aut inedia, aut senio

fuerint

niż rodźicom. Dla tego też Plato powiedźiał/ iż cząſtkę wyśćia ná świát náßego oyczyzná ſobie przypiſuie / ábowiem národzeni ieſteſmy / ábyſmy oyczyznie pożytecżni byli. Możemy tedy oyczyznie náßey ábo ſąśiádom pięćią rzeczą ſłużyć. Naprzod/ prácowáć/ y ſtáráć ſie o pomnożenie czći y chwały / á to w tym ſie dźieie/ gdy vśiłuiemy/ ábyſmy tákiemi ſię ſtáli/ y ſtátecznośc pokázowáli/ iákobyſmy ozdobą czáſu ſwego oyczyznie ſwoiey być mogli/ ktoraby z nas ſwoię chwałę miáłá. Powtore/ ábyſmy ią mądrośćią y rádą zdobili y wſpomagáli: ieśliby głupia byłá/ wyuczáli. Potrzećie/ ßukáć iey pożytku: ábyſmy ſie wdźięcznemi być tey źiemi pokazáli/ ktora nas y vrodźiłá/ żywiłá/ y wychowáłá. Czwarta rzecz ieſt/ bronić ią ábo mądrośćią ábo mocą/ iákobykolwiek czás ábo potrzebá vkázowáłá. Piąta rzecz: gdyby potrzebá byłá/ á inácżey ſię iey poſłużyć nie mogło/ ábyſmy gotowi byli dla niey vmrzeć: ktorą śmierć náucżćiwßą być powiedáią. Ztąd *Horatius* nápiſał/ iż to rzecz ſłodka y pięknа vmrzeć dla oczyzny. Tákich ſię miedzy pogáńſtwem wiele znáydowáło. o czym Liwiuſá czytay.

Przećiw rodźicom.

Rodźicom náßym/ iáko nas vczy Piſmo ś. po Bogu y oyczyznie ſłużyć potrzebá/ á to pięćią tákże rzeczą vczynić możemy. Naprzod/ w rzeczách vczćiwych im poſłußni będąc. Druga/ czyniąc to/ co nam roſkázuią/ ile náße śiły znieść mogą. Trzećia/ cżcząc ie y ſłowy y vczynkámi/ nie złorzecząc/ ábo ie też obmawiáiąc; przychodząc do nich z pokłonem / y przed nimi ſtawáiąc czapkę z głowy zdiąwßy. Czwarta / ábyſmy ich ozdobą byli/ á to vczynimy / przez poſtępki náße w cnotách y w náukách; áby y oni cześć od nas wyrządzoną przed inßemi mieli: nie mamy być wyrodkámi od ich cnotliwych obyczáiow / y żywotá. Piąta/ ieśliby á-

fuerint obruti: idnamque solent & bestiæ, præsertim ciconiæ, quæ parentes senes alunt. Et Cicero in libro Orationum inquit: Quòd pietas nihil aliud est, quàm humanitas erga parentes.

Pietas quid.

Franciscus Philelphus libro quarto de educatione liberorum, capite tertio, sic inquit de officio filiorum in parentes: Quòd licèt nunquam parentibus poterimus par pari referre: tamen quoad nobis licet, efficiamus, officiosè eos tractemus, assiduè comitemur, hortantibus faveamus, mandantibus pareamus, voluntates eorum & deliberationes, sive morandum, sive obeundum, sive nubendum sit, tanquam divina verba & justa probemus & suscipiamus, iratis non resistamus, comminantes & perterrentes patienter sustineamus. Dum autem jubent inhonesta & illicita, respuamus, sed leniter, verecundè, absque ulla execratione vel maledictione. Hæc Philelphus.

Quomodo illis successit, qui parentibus non auscultarunt.

Qui in parentes fuerunt impii, his nunquam bene successit, ut veteres testantur scriptores. Orestes Græcus, quia matrem suam Clytemnestram occîdit, versus est in furiam. Nero princeps Romanus, quia matrem occîdit, habitus est tyrannus crudelissimus. Olim in urbe Romana, parricida gravissima pœna plectebatur: includebatur sacco ex corio facto, cum cane, serpente & gallo gallinaceo, & tum in profundum maris projiciebatur.

Erga præceptores literarios.

Post parentes, & præceptores sunt colendi. Nam præceptores sunt alii, vel alteri parentes. Ideò gentilitas præ-

ceptores

b. dla niedoſtátku / ábo dla ſtárośći ſwey nie mieli żywnośći/powinna rzecz/ábyſmy ie żywnośćią opátrzyli. Co ſáme też nieme źwierzętá czynić zwykły/miedzy ktoremi ſą boćiani/ktorzy ſwe rodźice żywią: A *Cicero* powieda/ iż pobożność nic inßego nie ieſt/ iedno ludzkość rodźicom pokázowáć. *Franciſcus Philelphus* piße/ iż choćiaż nigdy rodźicom odſłużyć nie możemy/ przedśię/ ile możemy/ ſtáráć ſię mamy/ ábyſmy ie czćili/vſtáwicznie z nimi przebywáli/ nápominájącym á roſkázującym poſłußni byli/ich woley y rády/ w káżdym przedśięwźięćiu náßym/ táko wyroki Boſkie y ſłußne doświádczáć y przyimowáć mamy/ porußonym w gniewie nie ſprzećiwiáli ſię / grożące y ſtráßące nas ćierpliwie znośili. A ieśliby nas wiedli do rzeczy nieuczćiwych y nam nie pozwolonych/w ten czás dopiero ich rády odrzucáć ſię godźi/ ále to z pokorą y z wſtydliwośćią/ bez złorzeczenia ábo też przeklinánia czynić mamy. Poty *Philelphus.*

Nie poſłußni rodźicow ſwoich co zá karánie odnośili.

Ktorzykolwiek ſię bezbożnemi oſtáli przećiwko rodźicom ſwoim/ nigdy ßczęśćia dobrego ná tym świećie nie vználi/ táko dawni świádczą Hiſtorikowie. *Oreſtes* on Greczyn/ iż mátkę ſwoię Clytemneſtrę rzeczoną zábił/ wśćiekł ſię. *Nero* tákże Ceſarz Rzymſki/ iż mátkę ſwoię/ zámordował / miano go zá naokrutnieyßego tyránná. V ſtárych Rzymian wielce był karány ten / ktory oycá ſwego zámordował. Záßywano tákiego w worze zſkory vczynionym/ze pſem/wężem/y kogutem/á ták w głębokość morſką był wrzucony.

Przeciwko náuczyćielom.

Po rodźicách / mamy náuczyćiele náße mieć w vczćiwośći: ábowiem ći rodźicámi ſą drugiemi. Przeto p...

ceptores voluit haberi loco parentum (ut inquit Iuvenalis in Satyris) ipsi namque præceptores sunt parentes animorum. Dant namque vitam animorum, scilicet virtutem, & scientiam, ac honestatem; parentes autem solùm corporis vitam præbent. Sunt igitur præceptores proximi parentibus, & non multò minus ipsis reverendi: Compertum enim est ut inquit Philelphus lib. quarto, capite septimo, eos qui præceptores suos coluerunt, ad magnam gratiam literarum pervenisse. Inter quos fuit Traianus Imperator & Cæsar, ab omnibus suo tempore commendatus ob virtutem. Hic præceptorem suum Plutarchum summè est veneratus. Marcus Antonius Romanus, omnium principum sanctissimus, suis præceptoribus aureas imagines in domo sua statuit. Cicero eloquentiæ Latinæ princeps factus, quia ipso in Romano sermone nullus creditur eloquentior fuisse, præceptores suos nominatim celebrat in libris suis. Et quotquot unquam eruditionis, honestatis, & dignitatis culmen ac fastigium attigerunt, præceptores suos coluerunt, amaverunt, & laude sunt prosecuti.

Pietas erga pręceptores.

De his, qui præceptores inhonorârunt.

Præceptores autem qui contempserunt (inquit idem Philelphus) ignari & turpissimi semper extiterunt: inter quos Nero princeps principatum tenet, quem propter nimia flagitia omnes accusant scriptores. Hic præceptorem suum Senecam interemit. Beroaldus in oratione proverbiali inquit: Qui obtrectatione præceptoris famam sibi quærit, infamiam invenit, & in omni proborum cætu exsibilatur & exploditur, ut improbus: formidatur

Pręceptorũ suorũ contẽptores, turpissimè perhabiti.

ut

gánſcy ludźie chcieli áby náuczyćiele byli ná mieyſcu rodźicow (iáko w ſwoich Sátyrách piße *Iuvenalis*) ábowiem oni ſą rodźicámi vmyſłu náßego/ ktoremu żywot dawáią/ to ieſt/ cnotę z vmieiętnośćią/ á od włáſnych rodźicow tylko żywot ćieleſny bierzemy. Nayblißy tedy rodźicow náßych ſą náuczyćielowie/ y nie mnieyßa im ma być wyrządzána vczćiwość. Doświádczona to bowiem (iáko *Philelphus lib: 4. cap: 7.* piße) iż ći/ ktorzy preceptory ſwoie w vczćiwośći mieli/ do wielkiey łáſki/ ktorą náuki podawáią/ przychodźili. Miedzy ktoremi był *Traianus* Ceſarz/ ktorego dla cnot wielkich zá iego czáſu wßyſcy wychwaláli. Ten preceptorá ſwego Plutárchá w wielkiey miał vczćiwośći. A *Marcus Antonius* Rzymiánin ſwych preceptorow obrázy złote w domu ſwym wyſtáwił. Cicero tákże wymowcá wielki/ ſwych náuczyćielow w kśięgách ſwoich pámiątkę wieczną zoſtáwił. Y ini wßyſcy/ ktorzy iákieykolwiek godnośći przez náukę doſtąpili/ ſwoie preceptory záwße miłowáli/ czćili/ y chwałą zdobili.

O tych ktorzy náuczyćielow ſwoich nie czćili.

Nieukámi y bezecnemi ći záwße byli/ (mowi tenże *Philelphus*) ktorzy preceptorámi ſwemi pogardzáli. Miedzy temi Nero ma naprzednieyße mieyſce/ ktorego dla wielkich złośći wßyſcy Hiſtorikowie zá niecnotę oſądzáią. Ten preceptorá ſwego Seneke zábił. *Beroaldus* mowi: Ktoby przez obmowiſká náuczyćielá ſwego ßukał ſobie chwałki/ naydźie ſwoię nieſławę/ á od ludźi cnotliwych/ iáko niecnotá/ odtrącony będźie: káżdy przed nim iáko przed wężem vćieka/ y oſtawa ſię nienawiśćią obe-

Præceptores animi parẽs.

ut vipera, sitq; odium publicum non secus, quàm qui parentibus maledixerit. Etenim præceptor est animorum parens & formator: quem nisi omni honore verborum prosequamur, nisi ubique locorum, ubique hominum honorifica commendatione laudemus, impii, nefarii, & scelerati merebimur nuncupari. Hæc Beroaldus.

Officia erga præceptores.

Præceptores ut parẽtes amãdi.

Erunt igitur hæc officia quatuor in præceptores exhibenda. Primum, ut ipsos perinde ac parentes amemus. Secundum, ipsis in honesto pareamus ac obediamus, eorum jussa capessentes. Tertium, ipsis simus grati, usque ad extremum vitæ. Quartum, laboremus ut scientia ipsis quandoque simus aut pares, vel si fieri potest, etiam majores. Istud pulchrum est certamen discipulis, ut præceptorem aut scientia assequantur, aut etiam superent & excellant. Sic multi suis olim facti sunt peritiores præceptoribus, ut Beroaldus gloriatur nonnullos sibi olim fuisse præceptores, in quorum tandem sedisset lectorio.

Erga cognatos & agnatos.

Erga cognatos & agnatos, à patre sive à matre nobis sanguine junctos, simul & in fratres & sorores quales esse debeamus, facilè ratio naturæ nobis dictitabit: ut scilicet tales erga illos ipsos simus, quales & nobis esse solemus. Diligemus ipsos ut nosmet. Sunt enim nihil aliud quàm quasi alii nos: nostri sunt sanguinis, nostræ [illegible] & progeniei nostræ, & partes ac membra. Quare eos [illegible] secus habeamus, quàm nostri corporis membra [illegible] ut quicquid toti nostro corpori, imò & nobis fieri [illegible] lumus, etiam ab illis depellamus. Prosimus non [illegible] ipsis quàm nobis: alioquin meritò ingrati habebimur [illegible]

cną/ podobny temu / ktory rodzicem ſwoim złorzeczył. Jeſt bowiem náuczyćiel káżdy vmyſłu nászego rodzicem/ ktorego ieślibyſmy słowy nászemi przyſtoynemi nie vczćili/ y przed wszytkiemi ludźmi dobrze nie zálecáli/ możemy być ludźmi bezbożnemi/ bezecnemi/ y złośćiwemi názwáni. Poty *Beroaldus* pisze.

Powinnosć cnáſłá przećiwko náuczyćielom.

Cztery ſą powinnośći / ktore przećiw náuczyćielom máią być záchowáne. Pierwsza/ ábyſmy ie nie ináczey iedno iáko włáſne rodzice miłowáli. Druga/ ábyſmy w vczćiwych rzeczách im posłuszni byli / wykonywáiąc ich roſkazánie. Trzećia/ pokiſmy żywi ábyſmy ſwoię wdźięczność im pokázowáli. Czwarta/ ábyſmy ſię oto ſtáráli/ tákobyſmy náuczyćielom w vmieiętnośći ábo rowni byli / ábo ie też náuką y dowćipem nászym przechodźili. Piękny to boy miedzy vczącymi ſię/ gdy náuczyćielách co ábo w náuce doścignąć/ ábo ie w przedźić y przewyższyć. Tym ſpoſobem wiele ich náuką przechodźi ſwoie náuczyćiele/ iáko *Beroaldus* chłubi ſię z tego/ iż wiele miał preceptorow/ ná ktorych potym vśiadł kátedrze.

Przećiwko powinnnym.

Powinnym nászym/ krwią rodźicow nászych nam złączonym/ tákże y bráćiey y śioſtrom nászym/ przyrodzony áffekt nam vkázuie/ coſmy czynić powinni: ábyſmy im tego życzyli/ co ſobie życzymy/ miłuiąc ie ták/ iáko ſámych śiebie miłuiemy. Ci bowiem nic inszego nie ſą/ iedno insza część nas ſámych: ktorych krwie ſpołeczność mamy/ tegoż bowiem ſą pokolenia/ y tegoż rodzáiu. Ták ie tedy ważyć mamy/ iáko członki włáſne ćiáłá nászego: czego nie życzymy ćiáłu nászemu / to od powinnych nászych bronić mamy. Bądźmy im pożytecznemi nie mniey ták ſobie/ co ieśliby ſię w nas nie náydowáło/ słusznie zá niewdźięczne ludźi będźiemy oſądzeni. Bo iáko ten zá

qui uni sui corporis parti plus faveret quàm alteri, meritò insipiens æstimaretur: sic & digne ingratus dicetur, qui proximo suo [illegible] non adest auxilio & consilio. Hæc lex naturæ nobis dictat & præcepit. Et in Evangelio Christi præceptum est: Proximum esse diligendum ac seipsum. [illegible]rè autem proximi nostri sunt, qui sanguine juncti sunt.

Erga amicos.

Quinto loco, & amici colendi ac venerandi sunt. Quæ autem deceat erga illos honestas sive decor, abundè docent scripta eruditorum, præsertim Cicero in lib. de Amicitia. Sunt autem præcipuè sex leges erga amicos servandæ. Prima (ut Cicero refert) ab amicis non rogemus turpia, sed honesta: amicorum gratia non turpia faciamus, sed sola honesta. Secunda, in prosperis rebus amicis congratulemur, collætemur ipsis, si quid boni eis acciderit, non secus ac si nobis contigerit. In adversitate eis condoleamus, consolemur ipsos consilio & auxilio, & non deseramus more hirundinum avium, quæ (ut refert Cicero in [illegible] quarto novæ Rhetoricæ) æstivo tempore præsto sint, simul atque viderint fortunæ hyemem, devolant omnes. [illegible]: sit nobis idem velle & nolle cum amicis, eadem studia & delectationes. Nam disparia studia & dispares mo[illegible] [illegible]rant & frangunt amicitias, teste Cicerone in libro [illegible], & Horatio in epistolis. Quarta, non aliud [illegible]mus, quàm nobis ipsis fieri velimus. Namse [illegible] Ciceron[illegible]. Amicus, est quasi alter idem. Etenim [illegible] unam in duobus pectoribus: ideò eos amore

Ab a- [illegible]

ample-

ſzalonego poczytány bywa/ktoryby ieden członek ćiáłá ſwego bárziey miłował/ niż drugi: ták ſám y ten nie-wdźięcznym ſię zowie / ktory powinnym ſwoim nie ták życzy iáko ſám ſobie / áni ich rádą y pomocą ſwoią w przygodźie rátuie. Sámo práwo przyrodzone nam to vkázuie y roſkázuie: náwet y Pan Chriſtus mowi / że bliźniego ták miłowáć mamy iáko ſámych śiebie. A ktorychći krwie ſpołeczność iáką mamy / ći prawdźiwie bliźniemi ſą náſzemi.

Przećiwko przyiaćiołom.

W piątym kole tych/ktorym vczćiwość czynić mamy/ ſą przyiaćiele. Cobyſmy tym powinni byli/vczą nas kśięgi ludźi vczonych/zwłaſzcza *Cicero* w kśięgách o przyiaćielſtwie nápiſánych. Záwiera ſię tedy powinność náſzá przećiwko przyiaćielom w tym ſześćiorgu przykazániu. Pierwſze / (iáko vczy tenże *Cicero*) ábyſmy rzeczy nieprzyſtoynych/ále vczćiwych od przyiaćioł żądáli/dla nich też wſzytkie rzeczy przyſtoyne y przykładne czynili. Drugie/ábyſmy ſpolną rádość w ſzczęśćiu z nimi oświadczáli/z nimi ſię weſelili/gdy ſię im dobrze wiedźie/ ták czynić iákobyſmy ſámi tego ſzczęśćia záżywáli. W przećiwnym ſzczęśćiu ábyſmy litowáli ich vpadku/ one y pomocą/ y rádą ćieſzyli/ áni ich opuſzczáli przykłádem iáſkołek/ktore lećie między ludźmi ſię chowáią/ſkoro źimá przydźie/precz kupą odlátuią. Trzećie/iednáſz chęć niechay będźie z przyiaćielmi záchowána/ y náſze chęći niechay z nimi do iedne° celu mierzą. Abowiem rozne przemyſły y rozne obyczáie rozwodzą y zpotężnych ſłábe czynią przyiaćielſtwá. O tym maſz v Cicerona w kśięgách o przyiaćielſtwie nápiſánych/tákże v Horátiuſá *in epiſt.* Czwarte. To czyńmy przyiaćielom náſzym/cobyſmy rádźi áby nam ſámym czyniono. Abowiem wedle Cicerona przyiaćiel moy ieſt drugim tym/czym ia ieſtem. A inſzy powiedáią / iż przyiaćielſkie ſerce ieſt iedno we dwu

amplectemur, ac nos ipsos. Laboremus amando ipsos vincere, & non vinci ab eis, quod est turpissimum. Quinta, amicitiam præstandam præcepit Cicero, non spe mercedis vel commodi, ut vulgus solet: quod commodo cessante, simul & favorem mutuum deponit: sed in solo amore cordis ponenda est amicitia: tum & diutius durabit: paratioresq; sic erimus ad dandum amico, quàm ab ipso expectare munus. Sexta lex & ultima est, ut obsequia sæpe præstemus amicis: quia teste Terentio: Obsequium parit amicos. Deinde & præstita non obijcere quibus contulimus. Cicero enim inquit: Odiosum esse genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debetis, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Libro quoque 11. veteris Rhetor. inquit idem Cicero: Imprudens est ille, qui pro beneficio non gratiam, sed mercedem postulat. Sin in nos ab amico fuerint exhibita obsequia: jubet Cicero in Officiis, ut sequamur agros fertiles, qui plus reddunt quàm acceperint à seminante. Sic in amicitia, si possumus, plus reddamus, quàm nobis collatum est: vel nostræ non esse opis rependere æqua lance dicamus: velle tamen gratos esse, si unquam fortuna nobis arriserit copiosius & benignius.

Erga socios.

Soci. etas quid.

Amicitiæ simillima est illa hominum familiaritas, quæ dicitur societas. Est enim nihil aliud societas, quàm amica inter se conjuncta familiaritas. In sociis autem eligendis, vel observandis inprimis conandum est, ut honesti ac

probi

ćiáiách: przeto one ták miłowáć mamy/ iáko ſámych ſiebie. Godźi ſię tez vśiłowáć/ ábyſmy ię miłośćią celowáli/ á nie áby nas oni w miłośći przechodźić mieli. Piąte. Przyiaćielſtwá prágnąć mamy nie pod nádźieią iákiey zapłáty ábo pożytku / iáko pospolićie czynią/ ktorzy zá vtrácenięm ábo odſtąpięnięm pożytkow przyiaćielſkich miłość odwrácáią: ále przyiaćielſtwo náſze ma ſwoy grunt w ſercu ſámym záłożyć; ták bowiem y dłużey trwáć będźie: y będźiemy záwſze ſpoſobnieyſzy do tego/ ábyſmy w dawániu vprzedzáli przyiaćielá / á nie od niego vpominkow iákich czekáli. Szoſte práwo przyiaćielſkie y oſtátnie ieſt to: ábyſmy ſię przyiaćielom náſzym częſćiemi á geſtemi posługámi zálecáli/ ábowiem wedle Terentiuſá powolność náſzá rodźi przyiaćioły. Potym posług náſzych ábyſmy tym ná oczy nie wyrzucáli/ ktoreſmy vczynili. Cicero bowiem powieda/ iż ludźie posługi ſwoie inſzym wyrzucáiący/ ſą przemierzli. Pámiętáć ſię godźi/ komuſmy co dobrze vczynili/ á niewſpomináć oſoby czyniącego. Ná inſzym mieyſcu tenże piſze; Bárzo ten ieſt głupi/ ktory zá dobrodźieyſtwo vczynione/ nie dźięki ále zapłáty ſzuka. Ieśliby nas dobrodźieyſtwo od przyiaćioł náſzych potkáło / káže *Cicero*, ábyſmy przykłádem rol obfitych / więcey oddawáli niżliſmy wźięli. Mamy tedy w przyiaćielſtwie tego ſzukáć / ábyſmy dobrodźieiom náſzym / ktore nam związek przyiaćielſki podawa/ więcey oddawáli/ niżeſmy od nich wźięli: ábo náſze niedoſtátki niechay wdźięczność y chęć náſzá okrywa/ onym polepſzenie zá lepſzym ſzczęśćiem idące obiecawſzy.

Przećiwko towárzyſtwu.

Towárzyſtwo bárzo ſię przypodobywa do przyiaćielſtwá. Nie bowiem inſzego nie ieſt towárzyſtwo/ iedno przyiaćielſkie oſob pewnych ſtowárzyſzenie. Lecz w obierániu towárzyſzow naprzod mamy ſię o to ſtáráć/ ábyſmy

probi eligantur, & habeantur: apud quos & emendatiores fieri possimus. Illos cum erimus nacti: sic erga ipsos nos habebimus: sex præcepta non excedentes. Primò, non secus, quàm erga amicos in ipsos simus. Secundò, hæc quinque observemus, quorum Terentius meminit in Andria: scilicet, discamus perferre, & pati mores, ritus, & gestus sociorum: non mox ad unum aut alterum verbum irasci, sed omnia ferre æquo animo & vultu hilari. Deinde nos totos demus nutibus, & voluntatibus honestis sociorum. Tertiò, obsequamur ipsorum studiis: id agamus, quod illi moliuntur, si saltem inhonestate caruerit. Ideò & vulgo proverbium est: Vivendum esse moribus præsertim, non esse morosum, vel sui (quod ajunt capitis. Quartò; nulli adversemur: litem, discordiam, & jurgium fugiamus: litem non seminemus. Quintò, nulli nos præponamus, non aliis nos meliores æstimemus, sed æquales. Hinc vulgo dicitur: Inter socios non esse ordinem, sed æqualitatem inter ipsos debere esse, & nullam prælationem sui ipsius. His præceptiunculis, & aliæ duæ possunt addi. Prima, ut socios absentes leonino dente non rodamus. Secunda, delinquentes castigemus, sed parcè & in secretum ductos, non coram aliis, Illud enim est vituperare & vitiare, non amicè emendare. Amici in abdito, æmuli publicè delinquentem arguunt.

Erga senes.

Quos senium & cani gravant capilli, illis quoque sua est exhibenda honestas. Merentur honorari ob longam actam ætatem, in qua & experientia, usu & arte multum prudentiæ esse nacti creduntur. Ideò honorandi sunt ac pru-

ſmy ná dobre á cnotliwe tráfili/przy ktorych ſię báwiąc ſámi ſię lepßymi ſtáć mogli. Tych doſtáwßy/ßeść náuk záchowáć powinni będźiemy. Naprzod onym przyiaćielſką chęć y miłość pokazáć. Powtore/kilká rzeczy záchowywáć od Terentiuſá podánych. Vmieć znośić y ćierpieć obyczáie y nałogi niektore towárzyſkie/ nie záraz ſię ná słowko od drugiego wypuſzczone poruſzyć/ále wßytko vmyſłem pokornym y weſołym znośić. Potym/ábyſmy ſie cále ná ich wolą/ktora rzeczy poććiwe zá ſobą poćiąga/ podawáli. Trzećia rzecz ieſt/ ábyſmy im we wßytkim powolni byli/to czyniąc/cokolwiek oni zámyślą/ieſli tá rzecz przyſtoyna ieſt. Ztąd owá przypowieść iż żywot náß ma być obyczáiem rządzony/ nie fántázyą mozgu priwatnego. Czwarta/ żadnemu ſię nie ſprzećiwiáiąc/ wßeläkich niezgod/kłopotow y ſwarow ſię wyſtrzegaymy. Piąta/ábyſmy ſię nád drugie nie wynaßáli ſwoią vrodą/ dowćipem/ábo iákiemi doſtátkámi inße potępiáli/ále rownemi ſię wßytkim czynili. Ztąd poſpolićie mowią/że między towárzyſtwem porządku żadnego niemáß/ ále wßyſcy ſobie ſą rowni/ żaden nie ßuka nád drugim tákiego przełożeńſtwá. Do tych praw przyiaćielſkich przydáć ſię mogą przy końcu te dwoie. Pierwße / ábyſmy nieobecnych towárzyßow nie ßkálowáli; Drugie záś práwo/ábyſmy wyſtępne towárzyſtwá ſtrofowáli/ále przedſię lekkiemi słowy/y ná mieyſcu tákim/ ktoreby ſtrofowánia do vßu cudzych nie przenaßáły. Do inácżey czyniąc/nie może ſię rzec áby go przyiaćielſkimi słowy náprawowáli: ále go ráczey gánią y pogárdzáią. Strofnią przyiaćiele wyſtępnego ná ſtronie: á nieprzyiaćiele záś ſię przed wßytkimi.

Przeciwko ludźiom ſtárym.

Stárzy ludźie dla ſwoich długich lat/w ktorych y mądrośći y doświádczenia wielu rzeczy nábyli/ máią być od inych wielce poważeni. Ták ie tedy ſobie ważyć ma-

dentiæ domicilia. Sunt autem tria, quibus senes honestandi erunt. Primò jubet Cicero in Offic. ut labores eis minuantur, quia corporis viribus per senium sint spoliati. Secundò, colendi verbis castis, blando & amico nomine appellentur, ut usus habet, hoc nomine, pater vel mater: non opprobriis conficiantur ac scelerati nebulones, sed coram ipsis nihil nisi honesta & dicantur, & agantur, hinc Ovid. lib. 5. Fast. inquit.

Quibus ex causis senes honorandi sunt.

Magna fuit quondam capitis reverentia cani,
Inq; suo pretio ruga senilis erat.
Verba quis auderet coram sene digna rubore
Dicere: censuram longa senecta dabat.

Tertiò, factis & gestibus probis sunt prosequendi, coram ipsis aut flectere genua, aut caput aperire. Id quod veteres olim Romani fieri curabant, hanc legem statuentes: Si quis hominem canum præteriret capite operto, is capite plecteretur.

Erga mulieres.

Quib. rationibus mulieri debeatur hõos.

Mulieribus etiam honestis & probis debetur honor ob duplicem rationem. Prima, quod ipsæ nostræ sunt genitrices & nutrices: ac plus sudoris in educandis liberis habent, quàm patres. Secunda, quia pudicitiam virtutem colere solent (quæ virtus maxima æstimatur) ut de multis matronis constat apud historicos. Triplici igitur honestatæ sunt venerandæ. Primò, apud ipsas temperare à verborum lascivia. Ipsæ enim pudicæ cùm sint, nil coram eis loquendum est, quàm quod pudicum & honestum est. Secundò, abstinendum ab indecenti gestu & moribus, quæ vitiant Verecunde agenda omnia: talia namque convenit nos moribus exprimere & effingere semper, quæ

my/ iáko domoſtwo w ktorych mądrość mieſzka. Náprzod roſkázuie Cicero, áby prace ich vmnieyſzone były/ poniewaʒ przez ſtárość ſwoie śiłę y moc w ćiele ſwoim przedtym będącą vtráćili. Potym máią być ſłowy przyſtoynemi vczczeni/ imieniem oycoyſkim názwáni: ſłowy vſzczypliwemi/ iákoby nagorſzy ludźie/ nie máią być ſkomoceni/ ále przed nimi wſzytki rzeczy vczćiwe máią być y mowione y czynione. Ztąd Ovidius nápiſał:

Bárzo w wielkiey powadze/ przed czáſy dawnemi/
Byli ſtárzy v młodſzych z śćwiznámi ſwemi:
Ktoby przed ſtárcem przerzekł ſłowo nie wſtydliwe/
Już tám członki zdrewniáły przed ſądámi żywe.

Náoſtátek/ wſzytkiemi poſtępkámi cnotliwemi máią być vczczeni/ przed nimi vkłon czynić czapkę z głowy zdiąwſzy. Obyczay ten v ſtárych Rzymiánow był záchowány; y zá práwo poſtánowione trzymány: Ieśliby kto imo człowieká ſtárego idąc czapki z głowy nie zdiął/ áby był ná gárdle karan.

Przećiwko białymgłowom.

Dla dwu przyczyn/ przyſtoyna rzecz/ ábyſmy ſzláchetne á cnotliwe białegłowy w vczćiwośći mieli. Pierwſza/ iż one ſą náſze rodźićielki y mámki/ więcey ſtáránia y kłopotow podeymuiąc w wychowániu nas/ niż oycowie. Druga przyczyná ieſt tá/ iż czyſtość/ ktora ieſt wielką cnotą/ záchowuią/ o czym wiele przykłádow mamy v Hiſtorikow. Troiákiey tedy poczćiwośći ſą godne. Naprzod ábyſmy ſię w rozmowách wiárowáli ſłow nieuczćiwych y niewſtydliwych/ one bowiek/ poniewaʒ ſą wſtydliwe/ nie mogą ſłow ſłucháć/ ktoreby z gránic wſtydliwośći wykraczáły. Potym/ obyczáie te y poſtępki/ ktore cnotę náruſzyć mogą/ máią być od nas dálekie. Wſzytki rzeczy ze wſtydem odpráwowáne być máią: ábowiem rzecz ieſt godna/ ábyſmy náſzemi obyczáymi to

wyra-

præsentium fortunæ & conditioni sunt apta. Cum igitur mulieres habentur pudicitiæ cultrices, pudicos & apud ipsas non esse decebit. Tertiò, in mulieres non armata vel irata sæviendum manu, cum ipsæ sint inermes & imbecilles, neque satis validæ, ut cædenti resistant: & cum nihil sit laudis mulierem vicisse, vel de ipsa supplicium sumsisse, ut habet vulgatum proverbium, & Verg. secundo Æneidos.

Erga extraneos vel peregrinos.

Extranei & peregrini quomodo excipiendi.

In extraneos & peregrinos etiam officia virtutum servanda sunt, præsertim quatuor. Primum, piis & humanis verbis excipiendi & tractandi sunt, ut sese ad homines, id est, humanos divertisse agnoscant, non ad crudeles & impias beluas. Non sunt irridendi verbis. Hinc Plaut. ait in comœdia, quæ Penulus dicitur: Servum hercle te esse oportet, & nequam, & malum, hominem peregrinum atque advenam qui irrideas. Secundum, instruendo eos in hoc, quod eos latet nostra in terra, non præ inscitia multarum rerum apud nos consuetarum, fallendi: nam istud nihil affert laudis, sed potiùs vitiat & contaminat. Facile namque imponere nescienti. Habet Erasmus in lib: de instruct. prin: Christian. Platonem quondam dixiße, quòd diligentius cavendum est, ne quid lædantur hospites magis quàm cives: propterea quòd hospites destituti auxilio amicorum & cognatorum, magis sunt obnoxii injuriis. Ideò & Iovem putabant Gentiles esse ultorem injuriæ peregrinorum, vocabantq; Iovem ob id Xenium. Tertium,

mon-

wyſtrzegáć ... wyzmáłowáli/ ktore przećiw y ſtánowi ludzi tych przed ktoremi ſtoimy ábo z nimi rozmawiamy/ ſłuſzą. Aiż białegłowy poſpolićie wſzeláką wſtydliwość záchowywáią/ potrzebá koniecznie/ ábyſmy y my przed nimi wſtydliwemi ſię być pokazáli. Nádſtátek/ przećiw kobietom niewiáſtom nie ieſt rzecz ſłuſzna/ ábyſmy ręką ſurowośći pełną/ y bronią opátrzoną powſtawáli/ ponieważ one broniey nie máią/ y ſłábego ſą przyrodzenia/ áni z to mocy máią/ áby ſię oprzeć mogły biiącemu. Nád to/ ſam *Æneas* v poety mowi/ iż ten nic nie dokázuie/ ktory ſię mśći nád niewiáſtą.

Przećiwko cudzoźiemcom.

Cudzoźiemcom á pielgrzymom/ cztery ſą powinnośći náſze/ ktore máią być záchowáne. Pierwſza/ ábyſmy ſię ludzkiemi w przywitániu ich pokazáli/ żeby poználi iż do ludzi (to ieſt/ ludzkich) wſtąpili/ nie do okrutnych ſzalonych zwierząt. Z żadnych gośći poſzydzáć ſię nie godźi. Przeto *Plautus* w ſwoiey komediey / *Penulus* názwáney/ mowi/ Wierę muśiſz być ſługą niecnotliwym/ ktory pośmiewiſko z cudzoźiemcá ſtroiſz. Druga/ godźi ſię/ ábyſmy kázdego cudzoźiemcá náuczáli / co ſię w tey źiemi/ ktorey praw á obyczáiow niewiedzą/ toczy/ ále nie tym vmyſłem/ ábyſmy ich dla niewiádomośći oſzukáć chćieli: bo y w tym nic nie dokażemy/ ále náſzę cnotę bárzo náruſzyć możemy. Łatwieć oſzukáć niewiádomego. Powiedźiał dawno *Plato*, iż dáleko pilniey ſtáráć ſię mamy/ iákoby gość nie był obráżony/ á niż mieſzczánin: on bowiem obráżony z pomocy powinnych / y przyiaćioł ſwoich / bárźiey krzywdźie podległ á niżli mieſzczánin. Ztąd Pogáńſtwo rozumiáło iż Bog Iowiſz ieſt mśćićielem krzywd / ktore ludźie podrozni od inſzych bierą/ przeto tegoż Bogá ſwego názwáli *Iovem Xenium*, to ieſt

monstrare viam quærentibus aut ignorantibus, non sinistrorsum ducere, dum extrorsum ipsis eundem est. Id enim sceleratissimum factu est, seducere peregrinum, sine nostro commodo: decetqúe latrones & prædones, qui sponte erronea via jubent ire peregrinos, quò in casses incidant, & occidant ipsos. Quartum, hospitio ipsos suscipere, & ferre ut nobiscum habitent. Hinc Gentiles coluerunt hospitalitatem, tanquam rem sanctam, & Iovem dixerunt Deum hospitalitatis, quòd pium & sanctum esset hospitari peregrinos. Ideò Dido regina Carthaginensium, libro primo Æneidos, dum Æneam cum aliis Troianis hospitio susceperat in convivio, invocat Iovem tanquam dantem jura hospitibus. Et veteres Romani multos peregrinos in suam urbem susceperunt, qui tandem & urbis fiebant moderatores, ut Livius ait de urbe condita. Scribit & Beroaldus, quòd olim in opera danda, & obsequio præstando hospites ac peregrini præponebantur cognatis & affinibus. Imò & Romæ externis magistratus dabatur regius, consularis, & prætorius, ut Numæ & Tarquinii temporibus, Consules multi peregrini & externi fuerunt. Habebant & prætorem peregrinum, qui peregrinis jus dixit.

Erga hostes aut inimicos.

Et in hostes nostros virtutis memores esse debemus: & præsertim quatuor uti præceptionibus. Primò, ut jubet Cicero in Offic. Etiam & fides præstita servanda est hostibus, ut nunc equitum lex & consuetudo est. A quo quis captus fuerit & manumissus, ad illum eundem revocatus ut redeat, oportet, aliâs è strenuorum equitum albo expungitur & eliminatur. Secundò, ab hostibus vel inimi-

gośćinnego Bogá. Trzećia: pytáiącym o drodze prawdę powiedźieć/ nie k ſobie vkázowáć/ ieśli od śiebie (iáko poſpolićie mowią) puśćić ſię máią. Niecnotliwa to bowiem ſztuká zwieść podrożnego człowieká ſkąd zwodźićiel pożytku żadnego mieć nie może. Zboycom to poſpolita/ człowieká vmyślnie zwieść z drogi/ áby w ich záſádzki wpadł/ á zámordowány był. Czwarta/ ábyſmy gośćiá w dom rádźi przyimowáli/ y onego do śiebie przytulili. Zkąd pogánie gośćinność iáko rzecz święta ſobie ważyli/ á Jowiſzá powiedáli być Bogiem gośćinnym/ iż to święta rzecz ieſt/ przytulić do śiebie gośćiá. Przeto Dido, Krolowa Kárthágineńſka/ gdy Eneaſzá z inſzemi Troiáńczykámi gośćiem w dom ſwoy przyięłá/ wzywa przy ſtole Bogá Jowiſzá/ iákoby práwá gośćiom dawáiącego. Stárzy Rzymiánie z wiela cudzoziemcow náczynili mieſzczan/ ktorzy zá czáſu ſwego miáſtem rządźili/ o czym *Livius* piſze. Piſze też *Beroaldus*, że zá dawnych czáſow/ w poſługowániu pierwſze mieyſce cudzoziemcom á gośćiom dawano/ powinnym podleyſze. W Rzymie/ przychodniom dawano vrząd Krolewſki/ Rádźiecki y Woytowſki: iáko zá czáſu Numy/ Tárquiniuſá/ wiele Burmiſtrzow było obcych. Mieli też y woytá cudzoziemcá/ ktory ná ſądźie gośćinnym śiedźiał.

Przećiwko nieprzyiaćielom.

Pámiętaymy też ná cnotę/ ktorey przećiwko nieprzyiáćielom náſzym vżywáć mamy. Naprzod/ iáko roſkázuie *Cicero*, wiárá ma być záchowána nieprzyiáćielom/ iákie ſię też náſzego czáſu práwo miedzy żołnierzmi záchowuie. Jeśli ktory poimániec wolno od páná ſwego puſzczony będźie/ potrzebá/ áby ſię do tegoż páná wroćił/ gdy go ná zad do śiebie záwoła: czego ieśliby vczynić nie chćiał/ zá żołnierzá nikczemnego oſądzony/ y z koła rycerſkiego wyrzucony bywa. Potym/ ábyſmy/ wiárę y

cis irritati, aut lacessiti injuria, aut bello indicto, non ilico reluctemur, aut remordeamus: illud namque beluarum est: sed benignè rem ipsam prius agamus verbis, teste Teren. in Eunu. Omnia prius verbis, quàm armis experiri, sapientem decet, nihilque ex ira faciendum improvidè. Tertiò, etiam injuria illata & accepta, præstat ignoscere, quàm talionem reddere. Nobilius namque vindicandi genus est ignoscere, quàm par pari referre. Erasmus in libro de Instructione principis Christiani, inquit, Quòd ultio, est signum parvi & pusilli animi. Iuve. Saty. xij. ait, Quòd vindicta nemo magis gaudet, quàm fœmina, ergo erit viro indigna. Quartò, si hostium injurias & insultus abigere non possumus, nisi paribus viribus resistamus, tum illud Verg: xij. Æneid. sequendum est, Quò Deus, quò dura vocat fortuna, sequamur. Sors & virtus miscentur in unum. Armis audenter repugnemus, ut passim habet Livi. de Rom. gent. Illud tamen Ciceronis semper in mente habeatur: Bella suscipiantur, non aliam ob causam, quàm ut postea in pace vivatur, non ut vindicta de hostibus sumatur.

Erga heros & dominos quibus servimus.

Mores erga heros observandi.

In heros nostros quorum pane victitamus, & quibus servitium debemus, quadruplices habebimus mores. Primò, parati & prompti ad eorum exequenda jussa & mandata simus, non testudineo more exequi negotia: nihil inertiæ, molestiæ, aut cessationis exercere in herilibus jussis capessendis. Secundò, fideles esse in ipsos, non fallere, non fraudare eos, non imponere illis coram blandiendo, & absens obesse. Tertiò, illis simus frugi & utiles, eorum incommoda præcavendo: plus ipsorum, quàm nostram

od nieprzyiaciela krzywde/ ábo do podnieśienia woyny pobudzeni bedąc/ nie záraz ſie odkáſywáli/ ábo woyne podnośili: boć to ná dźikie źwierzetá przyſtoi. Ale łáſkáwie ſie z nimi naprzod obchodźić mamy/ wſzytkiego pierwey ſłowy kuśić/ á nie mieczem: ſtrzedz tez tego/ ábyſmy czo niebácznie gniewem poruſzeni nie vczynili.
Trzecia rzecz ieſt/ choćbyſmy podieli krzywde/ przedſie lepſza rzecz ieſt dáleko / ábyſmy w tym przeglądáli nieprzyiáćielowi/ niż wet zá wet oddawáli. *Erasmus* mowi/ iż pomſtá ieſt znákiem bárzo máłego vmyſłu. A *Iuvenalis* pyſze/ poniewaiż żaden ſie w pomśćie ták bárzo nie kocha/ iáko niewiáſtá/ przeto meżowi pomſty ſzukáć nád nieprzyiáćielem / rzecz ieſt nieprzyſtoyna. Náoſtátek/ ieśliby ſmy nieprzyiáćielſkim krzywdom y vrągowiſkom odiąć ſie nie mogli/ w ten czás rowną bronią/ zá Eneaſzem ſie puśćić możemy/ idąc tám gdźie nas Bog á ſzcześćie wiedźie. Szcześćie z cnotą w iedno ſie mieſzáią. Ale przedſie ná one ráde Ciceronowe pámietaymy. Niechay woyná dla pokoiu przyſzłego podnieśiona bedźie/ nie ábyſmy nád nieprzyiáćielem pomſte odnieśli.

Przećiwko pánom y goſpodarzom ktorym ſłuzymy.

Obyczáie náſze przećiwko pánom/ ktorych dobr vżywamy/ y ktorym poſługi náſze czynimy/ máią być czworákie. Naprzod/ mamy być záwſze gotowi y ochotni ná wſzeláką poſługe y roſkazánie/ nie być gnuśnymi w poſługách/ ſtrzedz ſie nie czuyność/ zádawánia ſobie trudnośći niepotrzebney/ leniſtwá/ y inſzych rzeczy/ ktore w wykonywániu páńſkich poſług ſą przekázne. Potym/ nie zdradzáć/ nie oſzukiwáć ſwych pánow/ pochlebſtwem nie nárabiáć/ ále wiernym ſie we wſzytkich poſługách pokázowáć. Trzećia rzecz/ ſtáráć ſie o to/ ábyſmy onym byli po-

commoditatem quæramus: citius domini, quàm privatam & nostram rem exequamur: & si viderimus herum incommodi quippiam subiturum, istud ipsum nos servi depellamus. Hæc Plautus in Aulularia. Quarto, taciturni esse debemus, duabus vicibus. Primo, ad herorum verba non obloqui, etiamsi interdum melius noverimus, neque tamen prorsus obmutescamus. Hinc Plautus in comœdia militis gloriosi, ait: Oportet servum plus scire, quàm loqui. Secundo, dominorum secreta aliis non aperire, neque foras eliminare: taciturnitas enim oppido servum commendat.

Erga Magistratus.

Magistratibus quid debetur.

Magistratibus locorum, ubi agimus, etiam virtutis exhibitio debetur, præsertim triplex. Primo, obedientia, ut suis jussis & legibus honestis pareamus, non simus legirupæ, sed legibus auscultemus. Sunt namque nihil aliud leges ipsæ, quàm rectè vivendi præcepta & documenta. Malè vivitur, ubi sine lege, instar beluarum, vita agitur. Neque in magistratus insurgere feliciter cadere solet. Non enim bene succedit culicis elephantum mordenti, & scarabeo aquilam quærenti. Secundo ipsos non dehonestemus, neque verbis, neque factis. Tutum enim non est dicere aut scribere in illos, qui possunt proscribere. Neque decorum est eos vitiare, lædere verbo aut facto, qui diu noctúq; conantur recto vivendi modo moderari Rempublicam, subditosque singulos. Tertio, census si quid exigunt, aut ipsis dandum est, benignè pendatur. Eo namque

żyteczni/ktore przed czáſem vchodźić/páńſkich pożytkow pierwey niż náſzych ſzukáć. Jeślibyśmy obaczyli/żeby pan ná czym ſzkodowáć miał/ náſzá ieſt powinność/ſzkodźie wczás zábieżeć: o tym *Plautus in Aulularia* piſze. Náwet/ w mowie mamy być ſkromnemi/ dwoiákim ſpoſobem: Naprzod/ábyśmy w ſłowá páńſkie ſię nie wtrącáli/ áni mędrowáli/ choćiaby iny czáſem lepiey rzecz rozumieli: wſzákże zgoła nie godźi ſię zámilczeć. *Plautus* w komedyey ſwoiey ktorą *Militem glorioſum* názwał ták powiedźiał/ iż ſłudze potrzebá więcey vmieć/ niż mowić. Potym / táiemnic páńſkich ábyśmy inſzym nie wynurzáli/ áni ná wiátr wypuſzczáli / ktorą rzeczą prętko y bárzo ſię pánom zálećić możemy.

Przećiwko zwierzchnośći.

Troiáka ieſt powinność/ktorąśmy zwierzchnośći oddawáć powinni. Pierwſza/ábyśmy wſzytkim práwom iego y roſkazániom poſłuſzni byli/ praw nie náruſzáiąc/ále praw ſłucháiąc y onych przeſtrzegáiąc. Coż bowiem inſzego ſą práwá / iedno podáne náuki dobrego żyćia? Zły tám rząd/ gdźie ſię bez praw żyie/ iáko między dźikiemi zwierzęty. Nie poſłuży ſobie tym nikt/ktoryby przećiwko zwierzchnośći chćiał wierzgáć. Bárzo ſię źle wiedźie komorowi Słoniá kczyppiącemu. Powtore/nie godźi ſię zwierzchnośći/áni ſłowy áni vczynkámi ſromoćić: gdyż to niebeśpieczna rzecz ieſt/ ſłowy ſię rzućić przećiwko tym/ ktorzy ſię vczynkiem pomśćić mogą. Ani to rzecz przyſtoyna/ ſłowy ábo vczynkiem te obráżáć / ktorzy we dnie y w nocy o tym myślą / iákoby Rzecz poſpolitą ze wſzytkimi poddánemi do obyczáiow dobrych przywiedli. Náwet / czynſze/ ktore wyćiągáią / ábo też ktoreśmy dáć powinni/ ábyśmy z chęćią oddawáli / ktoremi imáiętá y dźiedźiny opátrzone/ záchowáne/ y ku cáłośći przywrácáne

pacto urbes & regiones tutantur, conservantur, ac restaurantur. aliàs durarent non multis seculis. Nam teste Livio, libro secundo ab Urbe condita: Si cætera corporis membra stomacho cibum non suppeditarent, simul cum ipso fame perirent. Ita quoque, nisi cives & incolæ censibus & tributis urbes ac regiones, principes sive magistratus juvarent, pariter cum ipsis interirent.

QUID QUOVIS IN LOCO, ET TEMPORE deceat, & quavis conditione.

CAPUT V.

IN honestate & virtute multum efficiunt locus & tempus, quorum duorum nisi fuerit ratio habita, nihil, vel parum, conducet virtutis cognitio & actio. Locus enim & tempus, dicunt sacrarum literarum interpretes, peccata aggravant: item levantur loco & tempore. Sic & honestas sive virtus, etiam loco & tempori accommodanda est. Alia enim & diversa, diverso in loco & tempore decent, licent & exiguntur. Quod si quis nescierit, aut non imitatus fuerit: quantumvis virtutem didicerit, juxta vitiosus æstimabitur, si ignoraverit servire loco & tempori. Ideò Macrobius lib. septimo Saturnalium, cap primo inquit: Nihil est tam cognatum sapientiæ, quàm locis & temporibus aptare sermone. Iussit & Pittacus Mytil. Noscendum esse tempus: ut quicquid ageremus, prius videremus temporis opportunitatem: adeò existimavit tempestatem omnibus in rebus esse optimam. Hinc Terentius dixit, In tempore veni, quod rerum omnium est primum: Quomodo autem quisque debeat, & possit esse omnium horarum homo, sequentia utcunque aperient.

bywáią. A tey ieſliby podpory nie miáły/ nie długoby ſię w ſwoiey mocy y rządźie oſtały. Abowiem iáko świádczy *Livius*: Ieśliby inße członki ćiáłá náßego nie dodawáły pokármu żołądkowi/ z ſámym żołądkiem głodem by wymorzone były. Ták/ ieśliby mießczánie ábo obywátele czynßámi/ ßoſámi/ y inßą dánią miaſt ábo dźiedźin/ kśiążąt ábo wßeláKiey zwierzchnośći rátowáć niechćieli/ z nimby poſpołu zginąć muśieli.

JAKA PRZYSTOYNOSC wzgledem pewnych mieyſc y czáſow záchowána być ma.

ROZDZIAŁ V.

DO cnoty/ y cnotliwego żyćia/ bárzo wiele pomaga/ mieć wzgląd ná czás y mieyſce Czego ieſliby ſmy nie czynili/ zgołá nic/ ábo máło co nam pomoże poznánie y záchowánie cnoty. Theologowie mowią/ iż mieyſce z czáſem grzechow przymnażáią/ ktore záś mieyſcem y czáſem bywáią vmnieyßone. Ták potrzebá y cnotę do mieyſcá y czáſow przyſtoſowáć. Boć inße nam rzeczy przyſtoi czynić ná inßym mieyſcu y czáſu inßego. Czego ieśliby ktory niewiedźiał/ ábo ſię w to niechćiał wpráwowáć/ by ſię on cnoty náder wyuczył/ przedſię w liczbie ludźi nierządnie ſię chowáiących będźie poczytány/ ieśli ſie do mieyſcá y czáſow przywiezowáć nie náuczy. Przeto *Macrobius* powieda/ iż niemáß nic ták bliżßego do mądrośći/ iáko wedle czáſu y mieyſcá vmieć mowić. *Pittacus* tákże vczył/ ábyſmy/ przed káżdym vczynkiem pierwey czás vpátrzyli: rozumieiąc iż czáſu záchowánie bárzo ieſt w rzeczách wßytkich potrzebne. Terentius ták mowi: Przyßedłem w czás/ ktory ieſt przed wßytkiemi rzeczámi pierwßy. Przeto/ coby nam przyſtáło czynić/ ábyſmy ſie czáſowi przyſtoſowáć mogli/ tego nas náuki po- [illegible] potrojże náucza.

In convivio quæ deceat honestas.

Loca & tempora varia sunt, in quibus agunt, & convivunt homines. præcipuè tamen locus & tempus convivii, sive convivationis homines habent. Genio enim indulgere, bacchanalia vivere, & cuticulam curare, frontem exporrigendo, omnibus est volupe.

Inter pocula autem, sex tenendæ sunt honestatis sive virtutis præceptiunculæ.

Prima, ut Macrobius inquit libro septimo Saturnalium, capite primo, observatio in convivio est, æstimare convivas, quales sint, cujus fortunæ, dignitatis, & authoritatis. Secunda, ut idem ait Macrobius, debet quisque videre, ubi sibi locus pateat, non de rebus philosophicis, vel gravibus inter pocula loqui. Ideò Socrates quondam in convivio rogatus, ut aliquid in medium proferret, respondit: Quæ præsens locus vel tempus exigit, ego non calleo: quæ autem calleo, præsenti loco non sunt apta nec tempori. putans res graves, de quibus in scholis disputant philosophi, non convenire convivio. Tertiò, scommata dicenda sunt, neminem mordentia: nam citius inter pocula, quàm aliâs commovetur hominibus bilis & Anagyris, ut referet Macrobius libro septimo. Quartò, edendo & bibendo modus observetur, secundum hæc duo præcepta: scilicet sumatur cibus citra crudelitatem, & potus citra ebrietatem. Quintò, hæc septem præcepta Plauti in comœdia militis gloriosi observet quisque: Sit cavillator facetus, commodus conviva, non obloquutor alterius, ab omni incommoditate abstineat, loquatur dum tempus est, taceat altero loquente, parum exputat, screator non sit immodestus. Sextò, in convivio dicta vel audita, visa & sa-

Cibus & pot⁹ quo pacto sumēdi.

Przy bieśiedźiech co zá przyſtoyność ma być záchowána.

Rozne ſą mieyſcá y czáſy / w ktorych ludźie mieſzkáią: zwłaſzczá mieyſce y czás bieśiádom náznáczony. Abowiem to rzecz ieſt wßytkim roſkoſzna / roſkoſzowáć/ żyć rozpuſtnie w obżárſtwie y pijáńſtwie / być dobrey myśli.

Przy vcztách ßeść náuk záchowáć mamy.

Pierwßa ieſt/iáko *Macrobius* piße/ábyſmy gośćie ták ßácowáli/iákimi ſą/máiąc wzgląd ná ſtan ich/zacność y powagę. Druga/iáko tenże *Macrobius* piße/káżdy ma ßukáć przyczyny mowienia nie o rzeczách wielkich á filozofow godnych. Przeto *Socrates* będąc v ſtołu proßony/ áby o czym między gośćmi mowił/ odpowiedźiał: Nievmiem o tym mowić/czego mieyſce á czás potoczny potrzebuie: á to cobym mowić vmiał/nie ma mieyſcá áni czáſu. Rozumiał człowiek mądry/ iż te rzeczy/ o ktorych w ßkolách diſputuią filozofowie/bynamniey do rozmow bieśiádnych nie należą. Trzećia: pátrz by kunßtowne ßydzenie kogo nie obráziło: ábowiem przy kuflu łatwie ſię człowiek porußy do gniewu. Czwarta/niechay iedzenie náße y pićie pod miárą będźie. Pokármow vżywaymy krom obżárſtwá/ pićia bez pijáńſtwá. Piąta/ niechay káżdy tę przeſtrogę od Plautu á bierze/ ktory piße/ Iż ieśli kto mownym gośćiem ſię czyni/niechayże będźie krotochwilny gość/ vżyteczny/ ále nie cżuwcá/nieużytecznych słow niechay ſię wyſtrzega/gdy czás po temu niechay mowi/á milczy gdy drudzy mowią/w charchániu/w kichániu y plwániu ſkromnośći potrzebá przeſtrzegáć. Szoſta/ áby gość tych rzeczy/ktore ná bieśiedźie ſłyßał/ábo widźiał/ná świát wyßedßy nie wynośił/

cta, foras non aperiat vel divulget. Ideo Horatius in epistola sexta, Torquatum vocans convivam, promittit se curaturum, ut nemo sit in convivio qui dicta foras eliminet. Et Beroaldus dicit, quod mos fuit quorundam gentilium, conviviis domum intrantibus, aut ingressis ostendere limen, dicendo: Extra illud nihil, id est, ad mensam audita cave foras dixeris aliis. Quare & nostro avo hic mos est, supra mensas rosas habere depictas, ut sub illis dicta inter pocula, alio non effutiantur.

In consortio sobrio.

Ars est non facilis, imò permagna & egregia, scire commodè inter homines agere, ut familiaritate placeamus aliis, maneatque diu mutuus & amicus convictus. Ad quæ opus est septem præsertim documentis. Primò, assuescamus ferre & pati hominum mores, verba ac facta: non illico literam caninam sonemus, aut aceto perfundamur, si quid tædii nobis inferunt, sed tanquam nescii, taciti tollamus. Remordere enim & irasci levi offendiculo, est hominis animi impotentis. Secundo, aliorum arbitrio & nutui subscribamus: ut idem velle & nolle sit nobis quod ipsis, id velimus quod isti cupiunt, vitemus, his quæ minimè arrident, sed nauseam inferunt. Tertio, studiis, operibus, & conatibus ipsorum consentiamus: isti studeamus rei, & negotio ipsi quod agunt. Ubi namque studiorum & operum est dissensio, brevi momento de convictu receptui canitur. Quarto, nemini adversemur indignè, & præter illatam prius injuriam, aut litem faciendo: aut verbis rixando, aut maledicendo. Quinto, nulli nos præferamus, ut meliores, digniores, vel præstantiores

Przeto też Horatius wzywáiąc ná vcztę Torquatá/ obiecuie mu to/ że ſię chce poſtáráć/ áby żaden ná bieśiedźie táki nie był/ ktoryby rzeczy mowione wynośił. Powiedá Beroáldus/ iż v niektorych Pogan był ten obyczay/ áby w ten czás/ gdy gośćie ſię zchodzą/ ábo gdy ſię zeſzli/ vkázowáne były drzwi/ mowiąc te ſłowá: Przez ten prog nie chay nic nie wychodźi/ to ieſt/ pátrz ábyś rzeczy v ſtołu ſłyſzánych inſzym nie wynoſił.

Przy ſkromnym towárzyſtwie.

Nie łatwia to rzecz / áie owſzem bárzo wielka y trudna/ vmieć ſię z ludźmi ták obchodźić/ iákobyſmy ſwoim towárzyſtwem inſzym ſię podobáć mogli/ y żeby miedzy námi dobre záchowánie długo trwáło. Do tego śiedmi rzeczy náuczyć ſię mamy. Naprzod/ przyſpoſabiaymy ſię do tego/ ábyſmy obyczáie ludzkie/ ſłowá y poſtępki/ ćierpliwie znośili: nie záraz gniewem ſię zápaláć/ złe ſłowá z vſt wypuſzczáć/ ieśli ſię nam co przykrego ſtáło: ále to wſzytko/ iákobyſmy tego do nich nie baczyli/ mamy im ſię puſzczáć. Słowom ſię bowiem odkeſywáć/ y zá wſzelą obrażę ſię gniewáć/ przyſtoi ná człowieká od áffektow zwyćiężonego. Potym/ puſzczáć ſię mamy zá wolą y zdániem towárzyſkim/ ábyſmy ná wſzytko/ co ſię onym podoba/ pozwaláli: odrzucáli to/ co ſię onym nie podobá/ w rzeczie/ zgadzaymy ſię z ich poſtępkámi y vśiłowánim to czyniąc/ do czego ſię oni máią. Gdźie bowiem w obyczáiach y poſtępkách niezgodá/ tám prętki bieśiedźie koniec. Trzećia/ ábyſmy ſię żadnemu nie ſprzećiwiáli niesłuſznie/ áni krzywdy czynili/ ábo ſwarow ſzukáli/ áni też złorzeczyli/ choćiaby ſię nam krzywdá iáka przed tym ſtáłá. Piąta/ ábyſmy ſię nád żadnego nie wynośili/ ábo zacnośćią/ ábo godnośćią/ ábo iákąkol-

res. Sextò, id cæteris præstemus, nobis quod expeteremus. Ipsis non incommodemus: nam incommodum neque nos boni consuleremus. Septimò, faciles & accincti usque simus: & ubicunque tempus exigerit, aut locus expetiverit, præstemus aliis obsequium. Obsequium namq; collatum, parit amicos: intermissum, inimicos peperit semper. Cæteros mores & ritus, usus quotidianus dabit, & experientia, quæ rerum est magistra.

In colloquiis mutuis.

In hominum colloquiis mutuis & confabulationibus,
1. *octo sunt modestiæ regulæ sive virtutes servandæ. Non in-*
terloqui aliorum dicta: sed aliis loquentibus compescere
linguam, expectareque verborum finem. Hinc illud vul-
gatum prodiit dicterium: Duo concinere possunt, at non
pariter verba facere: unius enim sermo alterius remo-
ratur orationem, quod integrè nequit capi. Nullius detra-
2. *here honori: neque absentis, neque præsentis. Nullum nam-*
que furtum est majus, nulla rapina peior, quàm ablatio.
Nobilius nihil habet homo post animam & vitam, quod
perdere possit, quàm famam: qua semel amissa, ut Ovi-
dius inquit, postea nullus erit: id est, nullius momenti,
3. *aut æstimationis fiet unquam. Prospiciendum quid de*
quoque viro loquamur: ne aut præsentes aceto perfundamus,
4. *aut præsentium amicos & familiares. Nil loqui, nisi præ-*
meditati fuerimus, quò vergat. Stultum sit, an prudens
5. *dictum: obesse an possit, an profuturum sit. Nova dicere*
aut afferre quisque caveat, ne garrulus æstimetur. nova
namque proferens, is & nugator & mendax, & loquax
6. *creditur: Non inquirere aliorum secreta sive arcana, ob*

duas

wiek lepßością. Szoſta/to drugim czyńmy/czego ſobie życzymy. Onym nie ßkodźmy/bo ßkod ſámibyſmy nie rádźi cierpieli. Náwet: Powolni do poſług przyiaćielſkich/ bądźmy/záwße gotowi: á gdykolwiek czás ábo mieyſce potrzebuie/ rádzi inßym vſługuymy. Abowiem poſługi chętliwe czynią przyiaćioły: á iáko zprzećiwney ſtrony/odmawiánie poſług záwße nieprzyiaćielá czyni. Inßych obyczáiow káżdodźienne ćwiczenie náuczyć nas może y doświádczenie/ ktore ieſt wßytkich rzeczy náuczyćielką.

Co czynić w ſpolnych rozmowách.

W ſpolnych rozmowách á gadkách/ośm náuk do przeſtrogi náßey należą. Naprzod/ nie mießáć ſię w rzecz drugiego/ále ięzyk ſwoy zá zębámi trzymáć/y czekáć końcá mowy cudzey. Skąd oná przypowieść: Dwá rázem śpiewáć mogą/ále nie mowić: ábowiem ieden drugiego áni ſłucháć/ áni rzeczy poiąć może. Druga/ ábyſmy poczćiwośći człowieká ták przytomnego iáko y nieobecnego nie náruβyli náßą mową. Abowiem nie może być kradźież więtßa/iáko odięćie poczćiwośći. Cóż bowiem ma człowiek zacnieyßego po duβy y żywoćie/ coby ſtrácić mogł/nád dobrą ſławę? tá raz vtrácona/człowieká bezecnego czyni/ ktory iuż zá nic práwie nie ſtoi. Potrzećie/ pilnie ná to baczyć mamy/ co o ludźiách mowimy/ábyſmy ábo przybytnych gośći do gniewu nie pobudźili/ áby przyiaćioł y towárzyßow tych nie lżyli/ ktorzy známi záśiedli. Czwarta rzecz/ ábyſmy nic nie mowili/ czegobyſmy pierwey v śiebie nie vważyli/ ktory koniec rzecz náßá będźie miáłá. Rozſądzáć pilno/ ieśli wyrzeczone ſłowo pożytek czyli ßkodę zá ſobą poćiąga. Piąta: nowin á pletek nieużytecznych niechay ſię káżdy ſtrzeże wnośić/áby nie był poczytan zá świegotliwego: káżdy bowiem w nowinách ſię kocháiący/kłamcą ieſt y plotką. Szoſta/ rzeczy táiemnych ſię nie dowiedowáć/ dla dwu

duas causas. Prima, quia male habet eos, à quibus sua quæruntur occulta. Secunda, quia interrogantes, æstimantur
7. *esse proditores: ut cognitu secretis velint obesse. Arcana & secreta, teste Horatio in epistolis, sive sobrius sit, sive ebrius, taceat & celet: nam celenda effutiens, scelestior fure æstimatur. Arcana namque sæpè præstant hisce rebus,*
8. *quæ à furibus surripiuntur. Non nisi comperta & nota dicet quisque, aliâs aut garrulus, aut mendax censebitur, & falsiloquus.*

Dum colloquimur honestiori.

Erasmus in Colloquiis, inquit: Quoties alloquitur te quispiam, cui debes honorem, compone te in rectum corporis statum: aperi caput, vultus sit nec tristis, nec torvus, nec impudens, nec protervus, nec instabilis, sed hilari modestia temperatus: oculi verecundi, semper intenti in eum cui loqueris, juncti pedes, quietæ manus. Nec vacilles alternis tibiis, nec sint gesticulosæ manus: nec mordeto labrum, nec scabito caput, nec fodito aures. Vestis item ad decorum componatur: ut totus cultus, vultus, gestus, & habitus corporis ingenuam modestiam, & verecundam indolem præ se ferat.

In deambulando cum aliis.

Si contigerit nos deambulando, aut expatiando aliis
1. *congredi, novem moribus instituti simus, oportet. Primò, loquendo simus comes, & affabiles, ac humani: nam teste Plauto, Facundus comes in via, pro vehiculo habe-*
2. *tur: is tædium in itinere levat. Si fuerimus inferiores dignitate, eundem nobis à latere sinistro aut à tergo esse, non*

præ-

przyczyn: Pierwsza/ ábowiem to nie miło tym/ ktorzy swoie táiemnice rády kryią. Druga/ ábowiem tákowi bádácze nie są bez podeyźrzenia vmysłu zdrádzieckiego/ áby zá wybádániem onych táiemnic szkodzić mogli. Niechay káżdy rzeczy táiemne (iáko *Horatius* vczy) kryie/ onych nie wydawa/ ták trzeźwym ták y pijánym będąc: ábowiem káżdy w rzeczy táiemnych odkrywániu/ złodzieiá celuie. Częstokroć bowiem rzeczy táiemne bywáią droższe niż kradzież. Nákoniec mowmy/ rzeczy pewne y nam wiádome/ ábyśmy w liczbie kłamcow y ledá co mowiących poczytáni nie byli.

Gdy rozmawiamy z ludźmi zacnieyszymi.

Erasmus w swoich rozmowách pisze: Ilekroć do ciebie ten mowi/ ktoregoś ty czcić powinien/ wyprostuy twoie ciáło: czapkę z głowy zdiąwszy/ twarz vkázuy áni smętno/ áni bystro/ áni niewstydliwą/ áni ociętną/ áni rozpustną/ áni niespokoyną; ále wesołą/ skromnością okroconą: oczy niechay wstydliwe będą/ ná tego/ z ktorym mowisz/ obrocone: nogi pięknie złożone/ ręce niechay będą spokoyne. Nie chwiey się ná nogách: warg miedzy zęby nie bierz/ głowy nie skrob/ áni pálcem wierć vszu. Szátá niechay poczciwie ná tobie leży: áby twoy wszytek vbior/ twarz/ y obyczáie wrodzoną skromność y wstydliwość ludziom vkázowáły.

W przechadzkách iáko się chowáć.

Jeślibyśmy też z inszemi przechadzáć się chcieli/ dziewięć náuk obyczáynych záchowáć się godzi. Pierwsza: Aby mowá nászá byłá ludzka/ łágodna y wdzięczna. *Plautus* nam tego poświádcza/ iż wdzięczny á krotochwilny towárzysz stoi nam w drodze zá wozek: ábowiem ten tesknosć nászę z głowy wybiia. Druga: Jeśliśmy stanu podleyszego/ pusczaymy w przod drugiego/ nie vprzedzáiąc go: á ieśliby nam przy boku swym iść dopuścił/

3. *præeundum, nisi venia precata. Utendum gradu non plus æquo veloci, sed temperatæ festinationis & decenti, ut*
4. *in officiis jubet Cicero. Eundo nobis congredientes non commaculemus: sed sic pedes & gressum moderemur, ne itineris socios limo aspergamus.*
5. *Submissa, sive media voce loquamur, non stentorea lingua.*
6. *Obvius de via cedat: ipsis per diametrum non obviet, ne sese invicem corporibus tangant. ut caper caprum cornibus.*
7. *Obvios honoret cedendo de via aliisque modis quibus honor exhibetur.*
8. *Obvios salutet, salutare namq; subinde, humanum est, pium & laudabile. Ideo Cato quondam dixit: Saluta libenter. Nihil enim aliud est salutare, quàm salutem alteri optare: id quod hominem maximè & decet, & decorat.*
9. *Obvius caput aperiat & nudet, quò sese humiliat homo, & inferiorem altero se agnoscit: quod & CHRISTUS præcepit, ut nos humiliemus, non intumescamus animo & corde.*

In tempore hilari, quid deceat.

Tempus etiam & suum expostulat decorum. Tempore enim plus delinquitur, vel minus. Duplex vero est tempus, scilicet hilare, sive prosperum, triste, vel adversum. Tempus si fuerit fortunatum & felix, quadruplex decorum observandum est. Primum, non nimium exaltari & gaudere, dum arridet successibus nostris fortuna, id quod vulgò fieri solet, teste Virgilio dicente:

Nescia mens hominum rebus modum servare secundis.

Secundum, alium, cui adversatur fortuna, non irridere, & contemnere præ nobis, tanquam ipso simus feliciores. Istud namque est gloriari & efferri animo, quod e-

zá łáską tego to vczynić mamy. Trzecia: Chodząc nie náß niechay ochotnie á mierne będzie/ nieskwápliwe. Czwartá: W potkániu ábo zeyściu pátrzaymy ábyśmy błotem podrożnego nie mázáli/ ktore nogámi tłoczymy. Piąta: Do rozmowy głosu cichego ábo śrzedniego/ á nie krzykliwego ábyśmy vżywáli. Szosta: Vstępowáć z drogi w potkániu/ nie záchodźić mu ták/ iákobyś się ćiáłem otrąćił/ iáko pospolićie koźli rogi swoie ćieráią. Siodma: Tym/ z ktorem się potkasz/ zwyczáyną vczćiwość wyrządzay. Osma: Nádrożne ludźi pozdrawiay/ ktora rzecz iest bárzo ludzka/ pobożna y pochwały godna. Przeto Cato roskázuie/ ábyśmy rádzi pozdrawiáli. Coż bowiem inszego iest pozdrawiáć/ iedno zdrowia drugiemu życzyć? ktora rzecz człowieká bárzo zdobi/ y iemu właśnie należy. Náwet godźi się przed podrożnemi czapkę z głowy zdeymowáć/ ktorą rzeczą poniżamy się/ y swoie niskie o sobie rozumienie przed inszymi okázuiemy: co y Pan Christus roskazał/ ábyśmy się poniżáli/ nie nádymáli się w vmyśle nászym áni w sercu.

Co czynić czásu wesołego.

Czásy przystoyność swoię máią. W nich bowiem ábo názbyt ábo mniey wystąpić możemy. A mamy czásy dwoiákie/ wesołe/ ábo fortunne: smętne ábo przećiwne. Jeśliby czás był fortunny/ czworákiey przystoynośći vżywáć mamy. Pierwsza/ ábyśmy się náder nie wynaszáli/ gdy się nam szczęśćie łáskáwie stáwi. Co pospolićie ludźie czynić zwykli. Jáko *Virgilius* nápisał:

Gdźie się szczęśćie łáskáwie zwykło vkázowáć/
Tám ludźie nie vmieią swey miáry záchowáć.

Druga ábyśmy sobie nie poszydzáli z człowieká w przećiwnym szczęśćiu postánowionego/ áni onym pogardzáli/ iákobyśmy nádeń dáleko szczęśliwszy byli. Bo toć iest wynaszáć się/ y návmyśle sierdność/ ktora rzecz sámemu

tiam Deo odiosum esse solet. Tertio, timere & semper sollicitum esse, ne nobiscum immutetur fortuna. Vento namque inconstantior est, & rotæ mobili insistere dicitur: sic ut in eodem statu sistere nequeat. Ideo quidam philosophus olim tempore felici tristari solebat, sciens post felicitatem sequi infortunium: tempore infortunato lætabatur, expertus post imbrem serenitatem oriri, & post adversa sequi jucunda. Quartò, gratiam referre Deo de largito nobis secundo successu, ne ingrati videamur, sed Deum, ut majora conferat, illectemus: Dei non obliviscamur, præ fortunæ felicitate & temporis, ut ferè solent fortunati. Dei recordemur gratis animis: ipsum precemur, ut quem contulit fortunæ vultum amicum, augeat & magis secundet, vel modico incommodo finiat, & immutet.

In tempore adverso.

At tempus si fuerit nubilum, & triste, simus muniti decoris præceptis.

Primò, animum non despondeamus, ac nunquam feliciores & fortunatiores futuri, sed forti animo feliciora speremus: nos ipsos consolemur hoc dicto Vergilii: Dabit Deus his quoque finem.

Secundò, consilium adversus infelicitatem quæramus, aut nostro ipsius ingenio, aut prudentiores consulendo.

Tertiò, Dei recordemur, ipsum precibus adeundo non execrando ejus Deitatem ob adversa quæ patimur, sed ut illud infortunium velit esse non diuturnum, ipsumque vertere in nostram salutem, gratiam suam nobis impartire, ut æquo animo feramus quicquid est adversitatis.

Quartò, gaudendum potius, quàm animus demitten-

Bogu ieſt przemierzła. Trzećia/ záwżdy ſię bać/ ábyſmy odmiány ná ſzczęśćiu nie doználi. Abowiem kázde ſzczęśćie bárzo ieſt nie ſtałe/ przeto ie ná kole śiedzące máluią / ktore ná iednym mieyſcu długo ſię oſtáć nie może. Przeto czytamy o iednym filozofie / ktory ſię czáſu ſzczęśćia ſmućił/ wiedząc/ że po nim náſtąpi nieſzczęśćie: ćieſzył ſię czáſu nieſzczęśćia/ máiąc zá rzecz doświádczoną iż po deſzczách choć gwałtownych piękna pogodá náſtawa/ á iż zá rzeczámi przećiwnemi idą weſołe. Czwarta/ Dźiękowáć Bogu naprzod zá dobre powodzenie rzeczy doczeſnych / ábyſmy ſię niewdzięcznemi dobr iego nie okazáli/ ále tegoż Bogá wdźięcznośćią do tego pobudzáli/ áby nā więtſzych ieſzcze rzeczy vżyczáć raczył. Potym ábyſmy Bogá z pámięći nie wypuſzczáli/ dla wczáſow náſzych/ táko ludźie ſzczęśliwi czynić zwykli. Wdźięcznym ſercē Bogá wſpominaymy/ onego prośmy/ áby to weſołe ſzczęśćie pomnożył y bárziey poſzczęśćił/ ábo też nie wielką ſzkodą do końcá przywiodł/ y odmienił.

Co czynić w przećiwnym ſczęśćiu.

A ieśliby ſię czás pochmurny vkazał / Naprzod/ nie trwożmy ſobą/ iákobyſmy vpadku náſzego nigdy porátowáć nie mogli : ále mocną nádźieię w ſobie rodząc o rzeczách ſzczęśliwych/ ćieſzmy ſię onym Wergiliuſowym puł wierſzykiem : Vczynić Bog temu koniec.

Potym: ſzukaymy przećiwko nieſzczęśćiu rády/ ábo z náſzego dowćipu/ ábo rádząc ſię ludźi dowćipnieyſzych. Potrzećie. Do Bogá ſię vćiekaymy prośbámi náſzemi/ ie° boſtwá nie lżąc dla przećiwne° ſzczęśćia: ále prośmy/ áby złaprzygodá odnas corychley byłá oddalona/ y żeby to wſzytko/ cokolwiek ćierpimy/ obrácáło ſię ná zbáwienie náſze/ áby nā łáſki ſwey vżyczyć raczył/ żebyſmy ćierpliwie to wſzytko znośić mogli coby ná nas przypádło.

Poczwarte/ mamy ſię ráczey z tego ćieſzyć/ á ſobą nie

dus, adverſitatem eam, novu contigiſſe, per quam apud Deum mereamur præmium conſequi, ac à peccatis arceamur.

Quinto, ſpe bona animus eſt fulciendus, ac ſi digna feramus, delictis noſtris ſupplicia, dicente Ovid.

Quæ venit ex merito pœna, ferenda venit:
Quæ venit indignè pœna, dolenda venit.

Sextò, cogitandum nos homines eſſe & viros, quos non decet levi adverſo perterreri, ſed & forti & audentiori reniti animo.

In ſerviendo & obſequendo aliis.

In obſequiis præſtandis, etiam & prudentem ac ſagacem eſſe oportet, ut grata ſint his quibus conferuntur, ne opera & impenſa ludatur. Sunt autem ſex obſervanda, Providendum, ut utilia ſint illi cui fiunt: nociva enim qui dat, non obſequium, ſed exitium præbet.

Tempeſtivè, vel opportuno dentur tempore; intempeſtiva namque beneficia minus accepta ſunt, teſte Eraſmo Roterodamo: Ultro offerre, non expectare quouſque rogemur; ſed egeſtate preſſo adminiculari ſpontè, non rogati: parum enim tum gratiæ meremur. Ideo & vulgo aiunt: Carè conſtat, precibus quod emitur. Precata & à nobis promiſſa, non differre. Mora namque vel dilatio, obſequium & ingratum & moleſtum efficit. Libenter & celeriter, non inſtar aſini quondam totum coacti neq; teſtudinea nectenda mora, ut Aceſſæi lunam expectantes.

Probè & fideliter, ac ſi noſtra ipſius res ageretur: imò

trwożyć / żeſmy w nieſzczeście wpádli / przez ktore / od grzechow/vpámiętawſzy ſię/możemy być záchowáni.

Piąta rzecz ieſt / ábyſmy dobrą ſobie otuchę czynili/ iákobyſmy ſłuſzne karánie zá náſze wyſtępki odnośili/ przypominálac ſobie one wierſzyki Owidyuſowe:

Záſłużone karánie ćierpliwie znośimy:
A nieſłuſzne karánie z boleśćią ćierpimy.

Náwet/w tákich niewczáśiech pomnieć mamy/ żeſmy ludźie ſercá męſkiego/ ktorym nie przyſtoi/ áby ſię z ledá nieſzczęſną godźinką ná dobrey myśli poruſzáć mieli/ ále męſkim y śmiáłym ſercem przećiwili ſię.

W poſłudze náſzey iáko ſię záchowáć mamy.

Poſługá mądrego y bácznego potrzebuie / áby ią wdźięcznie przyimowáli/dla ktorych ſię podeymuie/y ábyſmy dáremnie nie prácowáli. Sześć tedy rzeczy do poſług náſzych należą. Pierwſza/ Zábiegáć temu ábyſmy náſzymi poſługámi pożytek czynili: bo złe poſługi á ſzkodliwe do vtráty páná przywodzą. Druga / áby w czás odpráwowáne były: wſzytkie bowiem dobrodźieyſtwá/ ktore nie wczás inſzym pokázuiemy/ nie ſą bárzo wdźięczne. Eraſmus ták powiedźiał. Dobrowolnie dobrodźieyſtwá pokázowáć potrzebá/nie czekáć ażby nas proſzono : ále z náſzey dobrowolney chęći niedoſtátki bliźniego rátowáć / choć nie proſzeni / ináczey nie wielką łáſkę záſłużymy. Mowią też: Drogi to towar / ktory prośbámi kupiony bywa. Rzeczy też wyproſzonych y obiecánych zátrzymáć nie mamy. Abowiem odkłádánie ná przyſzłe czáſy / czyni przykrą á nie bárzo wdźięczną poſługę. Potrzećie. Ochotnie y pośpieſznie poſługi náſze czynić / nie przypodobywáć ſię leniwemu Osłowi/ ktorego do wody zmuſem pędzono: áni odwłoki czynić/ co czynią oni ludźie ktorzy kśiężycá czekáią.

Czynić też wiernie/iákoby własna rzecz náſzá byłá. N

& fidelius amicorum gerendum negotium quàm proprium: tum namque amicitiæ candor exeritur.

Humaniter & benignè, aut omittenda. Talia namque æstimantur officia, qualis est animus præstantis. Obsequium acceptum est, grato datum animo: non delectat, ab invito quod exhibetur.

Largiter, si per opes licuerit: nam prioris beneficii gratia perit, nisi & novo alio sarciatur.

In magistratu.

Magistratum si quem gerimus, dominamurq́ aliis, ac rectores & gubernatores sumus: tum prudentia ut polleamus, necessum est, præsertim quadruplici. Tales nos geramus, quales esse, & videri volumus: sapiamus magis cæteris, quibus imperitamus: nam turpe est honore superiorem esse, non prudentia. Per magistratus excellentiam, non elatis simus animis, alios præ nobis contemnentes, ut miles ille Terentianus: sed hoc dictum Ciceronis sequamur: Vt quanto sumus superiores, tanto nos geramus submissius. Plus aliorum prosimus commodis, quam privato: nam magistratus agit personam publicam, non privatam. Non noceamus insontis: neque excedentibus indulgeamus nimium. In pœna tamen modus adsit. Neque maior pœna sit, quam culpa (ut Cicero inquit) sintq́ rectores legibus similes, quæ ad puniendum procedunt jurè & justè. Curemus, ut a Republica, vel subditis, exulent hæc decem vitia: Perfidia, peculatus, avaritia, invidia, ambitio, obtrectatio, periurium, indiligentia, iniuria, & scelus, ut jubet Plautus in Per: comœd. Cogitemus &

longè

owßem wierniey mamy prácowáć około rzeczy przyiá-
ćielſkiey / niż około ſwey włáſney: w ten czás bowiem
ßczyrość przyiáćielſka bywa doznána.

Czynić też powolnie/ ábo zgołá wßytkiego zániecháć.
Wßytkie bowiem poſługi náße wedle vmyſłu czyniące-
go bywáią ßácowáne/ wdzięczne ſą/ ieśli powolne: lecz
ieśli nie chętliwie odpráwowáne bywáią / przyiemne
być nie mogą.

Czynić náwet ßczodrze á nie ſkąpie/ieśli być może: á-
bowiem pierwße dobrodźieyſtwá prętko z pámięći wy-
chodzą/ ieśliby nowe nie náſtąpiły.

Powinność ná vrząd wyſádzonego.

Jeśli rzeczą poſpolitą władniemy/ á inßym roſkázuie-
my/ czworákiey nam potrzebá roſtropnośći. Bądźmy
tákimi / jákimi przed poſpolitym ludem widźiáni być
chcemy: mędrßy nád inße/ ktorym roſkázuiemy: bárzo to
bowiem ßpetna/ vrzędem przodowáć/ nie mądrośćią.
Dla zacnośći przez vrząd nábytey / pátrzaymy ábyſmy
nie zhárdźieli/ inßemi pogárdzáiąc. Słuchaymy Cyce-
roná/ ktory nam rádźi/ ábyſmy tym więcey podley o ſo-
bie rozumieli/ ileſmy więtßey godnośći doſtąpili. Obe-
cnych ßukaymy bárźiey pożytkow niż ſwych domowych/
gdyż ná vrzędźie będący oſobę nośi obecną / á nie ſwo-
ie własną. Niewinne wolno przepußczaymy / á wy-
ſtępkow názbyt nie przeglądaymy/ karánie ſwoie miá-
rę niechay miewa. Wyſtępek ſpoſob karánia niechay
wynáyduie. Sędźia złe ludźi wedlug praw y ſpráwie-
dliwośći niechay karze. Stáráć ſię o to pilnie/ áby te
rzeczy od rzeczy poſpolitey dálekie były: zdrádá/ krádźie-
ſtwo rzeczy poſpolitey/ łákomſtwo/ nienawiść/ nieprzy-
ſtoyne czći y ſłáwy pożądánie/ obmowiſká/ krzywoprzy-
śięſtwo/ niedbálſtwá y łotrowſka ßtuká. O tym Plautu-
ſá czytay *in Per: Com:* Vważaymy y to/ żeſmy dáleko więt

longè alia decere nos, quàm eos quibus imperitamus: citius conspici nostros, quàm subditorum errores, ut eruditi Poetæ quondam cecinerunt. Ovidius in cons. ad Liv. Augustam.

Non eadem vulgusq́ decent, & lumina rerum,
Est quod præcipuum debeat ista domus.
Ad te oculos auresq́ trahis, tua facta notamus,
Nec vox missa potest principis ore tegi.

Cui sententiæ Claudianus hisce versibus subscribit:

Hoc te præterea crebro sermone monebo,
Vt te totius medio telluris in orbe
Vivere cognoscas: cunctis tua gentibus esse
Facta palam, nec posse pari regalibus usquam.
Secretum vitiis: nam lux altissima fatis
Oc[c]ultum nil esse sinit: latebrasq́ per omneis
Intrat, & abstrusos explorat fama recessus.

Eiusdem Claudiani sunt & alii versus, quos Beroaldus pro foribus ædium principalium scribendos esse censet, scilicet:

Tu civem patremq́ geras, tu consule cunctis,
In commune, iubes si quid censesq́ tenendum,
Nec tibi nec tua te moveant, sed publica vota.
In commune, iubes si quid censesq́ tenendum,
Primus iussa subi, tunc observantior æqui
Fit populus, nec ferre vetat cum viderit ipsum
Autorem parere sibi componitur orbis
Regis ad exemplum: nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quàm vita regentis:
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

QVOMODO VIRTVS SIVE HONESTAS adepta, debet sanciri, ut nunquam amittatur. CAP: VI.

Virtus vel honestas cognita & consecuta, ne unquam

ſze rzeczy powinni czynić / niż ci / ktorzy ſą pod rządem náſzym: rychley náſze wyſtępki człowiek poſpolity bacży / niż my poddánych náſzych baczyć możemy. O tym Poetowie ucżeni piſáli. Miedzy temi Ovid: *ad Liv: Aug.*

Má lud ſwe obyczáie/máią przełożem/
Niechże twoiá rodzina ſwey cnoty nie mieni:
Oczy y uſzy náſze pociągaſz do ſiebie/
Ktoż ſpraw twoich/ktoż nie zna/ zacna páni/ ciebie?

Claudianus ku temuż mowi:

Tobie/Monárcho/czáſu przypominię káżdego/
Że ty wſzytkim pánnieſz w pośrzod świátá tego:
Wſzytkim ſą twoie ſpráwy národom znáiome/
Krolewſkie twe uyſtępki wſzytkie ſą wiádome:
Jáko promień ſłoneczny wſzytkich mieyſc dochodzi:
Ták ſię powieść ćiekáwa pośwtećie rozchodzi.

Ná inſzym mieyſcu teże *Claudianus* piſze / ktore wierſzyki / rádzi *Beroaldus*, áby ná drzwiách wielkich potentatow piſáne były:

Bądź pánem/ bądź y Oycem/ rádź co czynić z twemi/
Ktore maſz w ſwoich oczách noſić/poddánemi:
Ieślibyś poſtánowił práwá ku trzymániu/
Ty bądź pierwſzym w obecnych woiytkách ſłuchániu
Ieśli/mowię/poſpolſtwu podaſz roſkazánie/
Pierwſzy ſwemi zezwalay poſtępkámi ná nie:
Do praw poſtánowionych rzućiſzli ſie y ty/
Chwyćiſię poſłuſzeńſtwá człowiek poſpolity.
Wſzytek ſię świát przykłádem rządzi Páná ſwego/
Powolniuchnym ſię ſtawa lud kárku twárdego.
Lepiey niż práwá rządzą cnoty Páńſkie ſtroyne/
Poſpolſtwo ſię odmienia z Pánem nieſpokoyne.

O STALOSCI CNOTY NABYTEY, áby utrácona nie byłá. Roz: VI.

POznána y nábyta cnotá / áby nas nie odſtąpiłá / y

abeat aliò, nosq́ue rurſus vitiis obnoxios reddat: tres ſequentes præceptiones menti & pectori ſunt inſculpendæ, ut tanquam clavi aut anchoræ apud nos virtutem retineant, honeſtatem firment, & probos mores ſanciant.

Prima, cavenda omnia quæ honeſtatem peſſundant: fugienda omnia illectamenta vitiorum, omnes voluptates & delitiæ pravæ: crapula, luxus, & otium. Hinc Hermolaus Barbarus dixit: Venter, pluma, Venus, laudem fugienda ſequenti. Secunda, nil cogitandum agendumvé, niſi honeſtum ſit & virtuti cognatum: ſola honeſta exerceantur, & operentur. In re honeſta ſit omne opus, omnis labor, omnis cogitatus noſter. Sic tandem fiet, ut virtutibus aſſueſcamus, non minus quàm ſi nobis ingenitæ forent: vitia deteſtabimur ac canem & anguem. Hinc Terent: dixit: Usq; adeò à teneris aſſueſcere, multum eſt. Nihil eſt potentius aſſuetudine frequenti & aſſidua. Tertia, diceret aliquis: Uſque adeò quis poſſet honeſta agere & meditari, cum nemo ſit cunctis momentis qui ſapiat, ſed interdum dormitet Homerus? Ideò hoc tertium præceptum manibus & pedibus amplexandum eſt: ſcilicet, ut honeſtis convivamus & converſemur, ab ipſorum convictu nos ſubducamus, ut Cicero à Mutio Scævola ſene ſe nunquam abiiſſe ſcribit. Mirum namq; dictu eſt, quantum in moribus valeat hominum familiaritas domeſtica & quotidiana: quod etiam fere hominis naturam immutet, invertat, & prorſus variet. Ideò & Pſalmiſta quondam ſcripſit: Cum bono bonus eris: & cum perverſo perverteris. Honeſti igitur erimus & perdurabimus, quod iis honeſtis adſuerimus, vel convixerimus.

Non te male habeat, Lector candide, neq; naſum tibi contrahat, frõtemq́ue corruget, quòd non ad amuſſim omnia, aut honeſtatis copiæ cornu hic legis aut reperis: ſed ſcias non omnia uno libello poſſe aut tradi, aut doceri, ſed varios accedendos eſſe authores ei, qui climatæ virtutis alumnus cupit effici. Tu igitur hæc memori mente teneto. In ſumma dicam: Quisquis honeſtatem, ſuumq́; requirit officium: Magiſtratui obtemperet, prudentiores conſulat, legibus pareat, tempori &

miásto śiebie złych obyczáiow nie przypuśćilá/ trzy rzeczy głeboko w sercá násze wpuśćić mamy/ áby iáko kotwice cnote przy nas zátrzymawáły / przystoyność vtwierdzáły/ á dobre obyczáie postánowiły.

Pierwsza/ Strzedz się wszytkich tych rzeczy/ ktore cnote wykorzeniáią: wszytkie pobudki do złych rzeczy máią być odćiete/ wszytkie złe zolkosty/ obżárstwo/ pijáństwo/ zbytek/ proznowánie. Ztąd *Hermolaus Barbarus* nápisał:

Jesli kto vśilnieysz cney dostąpić sławy/
Strzeż sie zbytku/ leniſtwá/ nieczystey zabáwy.

Druga/ Nie myślić nic tákiego/ coby z cnotą żadney społeczności nie miáło: w sámych przystoynych rzeczách mamy sie ćwiczyć/ y one czynić. Nászá wszytká robotá/ wszytká praca/ y wszytká myśl / niechay polega ná rzeczy vczćiwey. Ták sie po lekku wprawimy w nałog cnoty / ktora nam potym iákoby wrodzona będźie / wszytkie złe myśli y postępki od nas oddaliwszy. Dla tego *Terentius* powieda/ iż to rzecz niemáła/ z młodych lat sie do czego przyzwyczáić/ bo nád zwyczay częsty y vstáwiczny nie może być nic potęznieyszego. Trzećia / Rzekłby kto: Długoż sie ták cnoty trzymáć możemy/ poniewaz zadnego niemász/ ktoryby ná káżdą godźinę był mądrym/ ále czásem ybáczny człowiek zbłądźi. Przeto tey trzećiey náuki pilnie sie trzymáć mamy/ áby obcowánie násze z ludźmi cnotliwemi było: nie pusczáiąc sie od ich żyćia spolnego/ iáko *Cicero* o sobie pisze/ iż nigdy od Mutiusá Scevole człowieká stárego nie odstępował. Abowiem to rzecz bárzo dziwna/ iż sąśiedztwo násze káżdodźienne y ztowárzyszenie sie/ wielce iest ważne w obyczáiách ludzkich/ ktore tez przyrodzenie człowiecze może odmienić/ wywroćić/ y ono rozmáićie przerobić. Dla tego tez Prorok w Psál: swych nápisał: Z dobrym będźiesz dobry: á z przewrotnym/ przewrotny. Poty tedy cnoty sie trzymáć będźiemy/ poki z cnotliwemi obcowánie násze będźie.

loco sese accommodet, aut aliorum exemplo, aut sapientũ monitu, & suasu sciatq; non omnia posse præscribi aut chartis tradi, sed multo tempore, usu, & experientia discẽda. Vale lector amice, ac virtutem & honestatem amplectere: sic tandem lignum ex quo Mercurius fiat, effeceris. At cave, ne cum Martecophotus es, Bacchus non sis.

INSTITUTIO CHRISTIANI HOMINIS.

Per ADRIANUM BARLANDUM Aphorismis digesta.

Primæ adolescentiæ qualis esse debeat institutio.

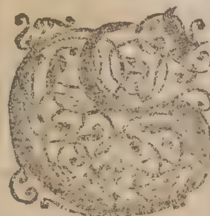
Xacta in hilaritate, remissioneqúe ludorum pueritia, filium parens annum agentem ætatis septimum, ad capessendas literas in scholam deducat. Et si bonum hunc habere cupiat ex se genitum: non ad luxum (ut vulgus parentum facit hodie) sed ad modestiam educat, non blanditiis emolliat: sed castigationibus cohibeat, piè, religioseq́ instituat. Plectat si deliquerit: laudet si bene obtemperanterq́ se gesserit: minis ac verberibus à vitiis deterreat, exhortationibus ad virtutem accendat: magis de filii moribus, quàm sanitate sit sollicitus: Præceptoribus committat eum humanis, gravibus: eruditis, non iracundis, nec clamosis, non indoctis, non malè etiam moratis. Vbi iam literas, & latinè loqui didicerit, ad ea se studia conferat, quæ animum præceptis instruunt. In his Philosophia est. Hæc sola naturam ex bona meliorem, ex mala castigatiorem, correctioremqúe facit. Assuescat Christianus & discat, honorandum in primis Deum, unde bona cuncta fluxerunt. Discat

rationi

NAUKA DLA CZŁOWIEKA KRZESCIANSKIEGO.

Przez ADRIANA BARLANDA *ná Aphorizmy rozdzielona.*

Pierwßey młodośći iákie ma być záprawienie.

dy iuż dziećiństwo ná dobrey myśli á igrzyſkách záſádzone vſtąpiło / ma oćiec ſyná/ ktoremuby iuż śiedm lat było/ dla nábyćia náuk/ do ßkoły wprowádźić. A ieſli chce / áby ten ktory z niego zrodzony/ był dobrym/ niech go nie do puſtoty (táko poſpolićie oycowie dźiś czynią) ále do ſkromnośći wiedźie/ niech go nie pieśći/ ále w kárnośći trzyma/ y pobożnie nápráwuie. Niech karze ieſli wyſtąpi: niech chwali ieſliby ſię dobrze y poſłußnie rządźił: niech groźbámi y bićiem od złośći odſtráßa / niech nápominániem do cnoty pobudza: niech ſię więcey o obyczáie/ niż o zdrowie ſynowſkie ſtára. Niech go odda náuczyćielom ludzkim/ poważnym / náuczonym / nie gniewliwym/ nie krzykliwym / áni też nieukom / áni ktorzyby byli złych obyczáiow. A ſkoroby ſię czytáć y po łáćinie mowić náuczył: niechayby ſię do tych náuk vdał/ ktore vmyſł w náuki wprawuią. W tychći ieſt miłość mądrośći/ ktorą filozofią zową. Tá ſámá z dobrego przyrodzenia lepße/ ze złego ſkromnieyße y nápráwnieyße czyni. Niech ſię przyzwyczái człowiek krześćiáńſki y náuczy / że przede wßytkiemi rzeczámi Bogá czćić mamy / od ktorego wßytko

dobre

rationi parere: eamque ducem ac moderatricem sequi in omni vita, in omnibus dictis & factis. Nihil nisi quod honestum quod iustum sit, appetat, aut agat. Cogitationes quoque ipsas coerceat, quarum etiam rationem est exacturus cordium iudex Deus.

Deum piis gratificari, malos punire.

Credis Deo gratam esse justitiam, eumq; ut cæli terræq; dominum & conditorem veneraris, precibus fatigas assiduis, noctes diesq; nomen ejus laudibus prosequeris, & id perpetuò agis, ut bonis hunc tibi demerearis & iustis operibus. Nihil dubites, quin ut potest, ita & gratificari velit. Quid enim huic magis quàm beneficentia convenit? Rursus quid alienum magis quàm ingratitudo? Vult igitur piè sanctéq; viventibus præstare aliquid ac vicem rependere, ne quis ingratum dicat: ut facinorosis, adulteris, parricidis, raptoribus verè irascitur. Cumq; nullum videt esse peccandi finem, exurgit tandem ad sceleribus tot inquinatorum ultionem, deletq; nocentes.

Iram quandam justam, utilem ac necessariam esse.

Servi, liberi, discipuli, quos in potestate habemus, delinquunt. Irascimur, clamamus, verberibus coercemus, Hæc ira peccatum non est. Bono enim viro non potest non displicere pravum quod est: & cui improbitas displicet, commovetur si quos viderit delinquentes. Exurgit igitur ad vindictam parens. Virgas præceptor expediri jubet, non quòd læsus sit ipse, verùm ut disciplinam servet, mores corrigat, licentiam comprimat. Hæc iusta ira homi-

nes

dobre poszło. Niech się vczy rozumowi poddawáć/ y onym się rządźić / iáko wodzem y rządźcą / przez wszytek swoy żywot/ we wszytkich mowách y postępkách. Niechay niczego nie prágnie ábo czyni / iedno coby było vććiwego y spráwiedliwego. Myśli też sáme niechay hámuie/ z ktorych będźie Bog pocztu słuchał/ on ktory sądźi sercá.

Iż Pan Bog pobożnym dobrze czyni, á złe karze.

Wierzysz iż Bogu wdźięczna iest spráwiedliwość / y onego czćisz iáko Páná y stworzyćielá niebá y źiemie / y temu się vstáwicznie modlisz/ we dnie y wnocy imię iego wychwalasz / y to záwsze czynisz ábyś się ie° zásłużył dobrymi y spráwiedliwemi vczynkámi. Nie wątpże/ iż on iáko może / ták y chce dobrze czynić. Abowiem coż nań więcey przystoi/ iáko dobrotliwość? á záśię/ co może być od niego dálszego iáko niewdźięczność? Chce tedy tym/ ktorzy pobożnie y świątobliwie żywią coś nágrodźić/ áby kto nie rzekł/ że iest niewdźięcznym: Iáko też ná niecnotliwe/ cudzołożniki/ morderze/ drapieżce/ prawdźiwie się gniewa/ á gdy widźi/ że grzeszyć nie przestawáią/ powstawa ná pomstę przećiwko tym / ktorzy się ták wielą złośćiámi pokaláli/ y zátraca winne.

Iż gniew niektory iest spráwiedliwy, pożyteczny y potrzebny.

Gdy słudzy/ dźieći/ vczniowie / ktore w mocy mamy/ występuią / gniewamy się/ wołamy/ y bićiem karzemy: Táki gniew nie iest grzechem. Abowiem dobremu człowiekowi nie może się podobáć to/co iest złego. A komu złość przećiwna / porusza się gdy widźi niektore występuiące. Powstáie tedy áby się pomśćił oćiec. Każe sobie náuczyćiel gotowáć rozgi / nie żeby sam był obrážony/ ále áby kárność záchował/obyczáie náprawił/á rozpustę záhámował. Tego spráwiedliwego gniewu ludźie

prze-

nes in subditos, & in peccatores ad pravitatis correctionem utitur Deus.

Vitiosam esse in peccatis iræ cohibitionem.

Reprehendendi sunt vehementer, qui in subditorum sceleribus iram cohibentes, aut sæpius quam oportet aut semper ignoscunt. Per tales, sive patres, sive dominos, sive magistros, & vita illorum perditur, quorum per intempestivam eiusmodi lenitatem ad maiora flagitia nutritur audacia iuvenilis: & qui sic præsunt, sibi ipsis perpetuam molestiarum materiam subministrant. Hic igitur non cohibemus iram, sed etiam, si taceat, excitabimus.

Actæ vitæ faciendum esse rationarium.

Rationarium sibi quisque faciat eorum quæ acceperit, quæ expenderit, quæ utiliter beneq; loquutus sit, quod otiosum verbum protulerit, quid auditum ab aliis per aurium velut ianuas admiserit. Quin & regulæ quædam sive canones linguæ sunt imponendi: sic, ut prius verba intra os ad limam veniant, quàm proferamus sermonem. Ita compescenda mens est, ne quid noxium exeat ac pestilens: Et si quid fortè illatum foris, id est statim abiiciendum, ne noceat. Si quid intus natum fuerit, mox id studio, aut pia aliqua cogitatione effugere curabimus.

Viatica futuræ vitæ paranda.

Ut qui in longinquam regionem profecti, prius aliquanto quàm domum redeant, itineri necessaria corradunt, ne fame pereant: ita & nobis in huius vitæ peregrinatione faciendum. Reponenda sunt bonorum operum, iustitiæ, humilitatis, continentiæ, & cæterarum viatica vir-

przećiwko poddanym / á Pan Bog przećiwko grzesznikom/ dla naprawy złośći/ vżywa.

Iż hámowanie gniewu, przećiwko grzechom iest szkodliwe.

Godni są słusznego strofowánia / ktorzy przećiwko występuiącym poddánym gniew hámuią/ ábo częśćiey niż potrzebá/ ábo záwsze winy odpuszczáią. Przez tákowe/ choć oyce/ choć pány/ choć náuczyćiele/ y żywot tych ginie/ w ktorych przez tákowe niesłuszne przez pálce pátrzánie/ do większych złośći chowa się śmiáłość młodych ludźi: y ktorzy ták przechodzą/ sámi sobie do vstáwicznych trudnośći przyczynę gotuią. A tuć nie będźiemy hámowáć gniewu/ á ieszcze/ ieśliby leżał/ wzbudźimy.

Z przeszłego żywotá mamy czynić liczbę.

Niechay káżdy ma rzeestr rzeczy tych/ ktore do śiebie przyiął/ y ktore wydał/ v co kiedy pożytecznego ábo dobrego mowił/ ieśli też niepotrzebne słowá z vst wypuśćił/ ieśli náwet co słysząc od inszych do vszu swoich przypuśćił. Owszem y reguły niektore ábo práwá máią być dáne ięzykowi / ták żeby wprzod słowká w vśćiech dobrze vważáne były/ niżbysmy słowo wypuśćili. Ták ma być myśl nászá ográniczoná/ áby co szkodliwego ábo záráźliwego nie wyszło. A ieśli co wnieśiono skąd inąd/ to ma być záraz precz wyrzucono/ áby nie szkodźiło. Ieśli śię też wewnątrz co vlęgło/ stáráć śię wnet mamy/ ábysmy zá nászą pilnośćią y pobożną myślą/ tego vśili.

Stráwę podrożną dla przyszłego żywotá gotowáć sobie mamy.

Rownie ták ći/ ktorzy w dáleką źiemię záiecháwszy/ przedtym niźli się do domu wrácáią/ rzeczy ná drogę potrzebne zbieráią/ áby głodem nie zginęli: ták y my w tym nászym pielgrzymowániu tego żywotá czynić mamy. Názbieráć sobie mamy podrożną stráwę dobrych vczyn

tutum: ut quocunque tempore, quocunque die, quacunque nos hora Deus evocaverit, quod ad patriam ducit iter ingredi paratos inveniat.

In hac vita abluendas esse peccatorum sordes.

Per confessionem ablue peccatum tuum Christiane. Qui enim in hac vita quæ peccaverit, abluere recusat: postea consolationem non inveniet, post mortem enim quis confitebitur Domino? Hic confligendum, hic certandum est, nisi quo tempore laborum præmia dabuntur, confundi malis.

Vitandum esse scandalum.

Si virtutem exercueris, videntes id alii, non te solùm laudabunt, sed & Deum glorificaturi sunt. Cumque hæc fecerint, & tuæ retributiones augebuntur, & multum tibi bonorum concedet Deus, quòd per bonum opus tuum ab illis laudatur. Stude igitur modis omnibus, ne cui sis offendiculi occasio. Paulus dixit: Si cibus offendit fratrem meum, nunquam in æternum carnem comedam.

Doctrinæ opera jungenda esse.

Nemo debet seipso contentus esse: Vult enim Deus, ut & alios ædificemus: non doctrina tantùm, sed & vita, & moribus & conversatione: homines malunt exempla, quàm verba. Non tam observant quæ dicimus, quàm quæ facimus. Non tam prosunt bene dicta in suggestu, in scholis, in concionibus, quàm nocent ea quæ malè facimus: Factis verba, qui firmaverit; hic dignus habebitur, ut præsideat aliis. Beatus, qui fecerit & docuerit.

kow/ ſpráwiedliwośći/ pokory/ powśćiągliwośći/ y cnot innych/ áby nas drogą/ ktorą nas wiedźie do oyczyzny/ ktorych Bog náłaſt gotowe/ gdy nas z tąd powoła/ ktoregokolwiek czáſu/ dniá/ godźiny.

Iż w tym wieku máią być omyte plugáſtwá grzechow.

Omyi grzechy twoy/ Krześćiáninie/ przez ſpowiedź. Abowiem kto w tym żywoćie/ w ktorym grzeßył/ omyć grzechu niechce/ potym poćiechy nie naydźie/ po śmierći bowiem ktoż ſię będźie ſpowiedał pánu? tu boiowáć/ tu ſię potykáć mamy: chybábyś onego czáſu/ gdy zapłátá prac náßych będźie oddawána/ záwſtydzonym być wolał.

Iż ſię wyſtrzegáć mamy zgorßenia.

Jeśli ſię w cnoćie będźieß ćwiczył/ widząc to drudzy/ nie tylko ćię chwalić będą/ ále y Bogá wyſławiáć będą. A gdy to vczynią/ y twoie ſię nagrody rozmnożą/ y wiele dobr pan Bog vżyczy / iż dla twego dobrego vczynku od nich chwalony bywa. Stáray ſię tedy z káżdey miáry/ ábyś nikomu nie był do zgorßenia przyczyną. Swięty Páwel powiedźiał: Jeśli pokarm zgarßa brátá mego/ ná wieki nie będę iadł mięſá.

Vczynki z náuką máią być złączone.

Nikt nie ma przeſtawáć ná ſámym ſobie. Abowiem chce tego pan Bog/ ábyſmy też inße budowáli: nie tylko náuką/ ále y żywotem/ y obyczáymi/ y towárzyſtwem. Ludźie wolą mieć przykłady/ niż ſłowá. Nie ták ná to wzgląd máią co mowimy/ iáko ná to/ co czynimy. Nie ták pożyteczne ſą ſłowá ná kazálnicy/ w ßkole/ ná kazániách wyrzeczone/ iáko to ßkodźi co źle czynimy. Ktoby ſłowá ſwoie vczynkámi potwierdzał/ ten zá godnego będźie poczytány/ áby inßym przodował. Szczęśliwy/ ktoby y czynił y vczył.

Quæ facienda jejunanti.

Vt verum, ut perfectum sit jejunium tuum, iracundiam cohibeas, mansuetus sis, ac lenis, cor contritum habeas, concupiscentiam sic repellas. Liberalem te præbeas in danda eleemosyna, nullum malum adversus fratrem tuum in cor admittas oportet: Hujusmodi fuère tot sanctorum patrum jejunia. Sic Hieronymus, sic Antonius, sic plerique alii in eremo jejunaverunt. Vulgus jejunare se existimat, si ante solis occasum nihil cibi capiat, aut si pransi nihil postea comedant: Hoc non quæritur: sed dum jejunamus & ventri bellum velut indiximus, ciborum abstinentiæ jungantur & à cæteris rebus abstinentia quæ nocere possunt, & maximos nonnunquam excitare tumultus.

Plurimum boni adferre humilitatem.

Si nos verè humiliaverimus, nunquam ira commovebimur, nunquam proximo succensebimus, nullius famæ obtrectabimus Beati qui sic se habent: soli in portu navigant ab omni tempestate liberi, ab omni perturbatione securi: soli affectionibus sopitis, multa requie fruuntur. Id quod Christus ipse futurum prædixit: A me discite quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris.

Quid faciendum jejunare non valentibus.

Iejunare non potes? Largius erogato in pauperes: in precibus ad Deum fundendis, esto ferventior: ad divina audienda eloquia, & sacras conciones, alacriorem te præbeto. Inimicum habes? Da operam, ut reconcilieris.

Pośćiącemu co należy czynić.

Aby prawdźiwy y doskonáły był twoy post / hámuy gniew/bądź pokornym y powolnym/miey skruszone serce / á pożądliwość precz od śiebie odpądź Bądź szczodrobliwym w vdźielániu iáłmużny: potrzebá/ ábyś nic złego przećiwko brátu twemu do sercá nie przypuszczał. Tákoweć były onych ták wielu oycow posty. Ták Hieronymi/ ták Antoni/ ták wiele inszych ná puszczách pośćili. Pospolity człowiek rozumie że pośći/ gdyby przed zachodem słońcá nic nie iadł / ábo gdyby obiad odpráwiwszy żadnego potym pokármu nie vżywał. To nic do rzeczy. Ale gdy pośćimy/á z brzuchem iákobyśmy w odpowiedźi chodźili/do powśćiągliwośći pokármow niechay też będźie przyłączona ypowśćięgliwość od inszych rzeczy/ktore szkodźić y czásem wielki niepokoy wzbudźić mogą.

Iż pokorá wiele dobrego przynośi.

Jeśli śię prawdźiwie vpokorzymy/ nigdy gniewem poruszeni nie będźiemy / ná bliźniego nigdy śię nie zágniewamy/áni śię ná dobrą sławę drugiego tárgniemy. Szczęśliwi/ktorzy śię ták rządzą/sámi przy porćie żeglują/wolni będąc od wszytkich niepogod/y od wszytkiego zátrwożenia beśpieczni:sámi wielkiego odpoczynku záżywáią/áffekty vspokoiwszy.Co iż ták być ma/sam Christus Pan przepowiedźiał : Vczćie śię odemnie/ iżem ia ćichy y pokornego sercá: á naydźiećie odpoczynienie duszam wászym.

Co máią czynić ći, ktorzy pośćić nie mogą.

Nie możesz pośćić ? vdźielay obfićie iáłmużny vbogim/bądź goręczszy w modlitwách/ktore do Bogá wylewasz:stáway śię ochotnieyszym ná słuchánie wyrokow boskich y kazań świętych. Masz li też nieprzyiaćielá/stáray śię ábyś śię z nim poiednał.

Omne odium, vindictæ cupiditatem omnem, fac ex animo amoveas tuo: mansuetudinem autem & lenitatem amplectere. In hoc institutæ sunt jejunia, ut carnis refrænata lascivia, ad Christi implenda mandata curramus.

Gula quid afferat malorum.

Prospera vis uti valetudine? Sumptuosas mensas, immodicam ingluviem fugias oportet.

Hinc namque podagra, capitis dolor, humorum abundantia pessimorum. Innumera morborum genera parit intemperantia, & largior vini ingurgitatio.

Bonum confessionis.

Virginem vitiasti? adulterium admisisti, aut aliud quippiam? Ad confessionem peccati tui festina. Da te medico inspiciendum, qui animæ tuæ curet & sanet ulcera, neque exprobret. Accipe hic remedia. Soli loquere, dicito quid peccaveris. Confessio enim eorum, quibus graviter Deum offenderimus, abolet etiam delicta. Prophetam audi loquentem: Dic tu prior iniquitates tuas, ut justificeris.

Animi curam non magno constare, ut corporis.

Levis est ac facilis animi cura. Nihil enim, ut hic valeat, insumimus, nec laboramus. Contra, si corpus ægrotet, quid non impendimus nunc in medicos, nunc in res alias? ut de his nihil dicam, quæ præter usum necessarium, luxu absumimus. His non indiget anima, cui scripturarum lectio pro cibo est: vestitus, eleemosyna & in pauperem largitas. Ornatus verò, quem corpori apponere solemus, assiduæ preces, confessio peccatorum & lachrymæ. Mane vestiti faciem abluimus, ne quid sordidum hæ-

reat,

Stáray sie tez ábyś z sercá twego wszeláką nienawiść y wszelką poządliwość pomsty wyrzućił: á przyiął do śiebie pokorę y łáskáwość. Ná toć posty są nárządzone/ ábyśmy/ powśćiągnąwszy rozpustę ćielesną / ku wypełnieniu przykazań páná Christusowych bieżeli.

Co złego przynośi obżárstwo.

A chcesz dobrego záżywáć zdrowia? Potrzebá ábyś sie strzegł kosztownych potraw/ y zbytniego obżárstwá.

Ztąd bowiem podágrá/ bol głowy/ y zbytnie złe wilgotnośći. Niemierne potráwy / á zbytnie winá pićie/ rodzą choroby rozliczne.

Moc spowiedźi.

Jeśliś pánnę zesromoćił/ ábo sie cudzołostwá dopuśćił/ ábo co inszego/ śpiesz sie do tego/ ábyś sie grzechow swych spowiedał. Vkaż sie przed lekárzem/ ktoryby wrzody duszę twoiey vleczył / czegoć też ány ná oczy wyrzućić. Tu bierze lekárstwo. Do sámego mow/ powiedz w czymeś zgrzeszył. Abowiem tych spowiedź/ ktoremibyśmy ćięszko Bogá obráźili/ głádźi też grzechy. Słuchay Prorocká mowiącego: Wyznay ty wprzod niepráwośći twoie/ ábyś był vspráwiedliwiony.

Staránie z strony umysłu nászego, nie ták wielkiego nakłádu potrzebuie, iáko pilność z strony ćiáłá.

Vmysł nász máłego y łatwiego potrzebuie stárániá. Abowiem áby sie dobrze miał / nic ná to nie nákłożymy/ ábo w tym bárzo prácuiemy. Lecz ieśliby ćiáło záchorzáło/ czegoż ná lekárze nie wydawamy/ ábo ná insze potrzeby? ábym tego nie wspominiał/ co nád vżywánie potrzebne / zbytnie vtrácamy. Tych rzeczy nie potrzebuie násza duszá/ ktorey pokarm iest/ Pism czytánie: Odźienie iey iest iáłmużná y przećiwko vbogiemu szczodrość. Ozdobá ćielesna/ vstáwiczne modlitwy/ wyznánie grzechow y łzy. Ráno vbrawszy sie twarz omywamy/ áby co

reat. Quantò majore est cura abluendus animus, ut hunc amabilem & formosum offeramus Domino?

Homo quis dicatur.

Non qui os, nares, genas & cætera membra ostendit. sed qui virtuti sit deditus, vitia fugiat, illicitis imperet, & dominicis obtemperet mandatis, hunc hominem dicas. Privant hominis appellatione peccatorum sanctæ literæ: quo quid miserabilius? Nunc enim terra, quòd terrenis cogitationibus pareat: nunc ob salacitatem, equus: nunc ob mentis dolum & malitiam progenies viperarum dicitur.

Gratiarum actionem ad benè vivendum conducere.

Deo nihil acceptius esse potest, quàm si gratias egeris quotidie pro tot beneficiis, quæ illius benignitas suppeditat humanis usibus. Apostoli vox est: Grati estote. Non sunt tibi communia tantum, quæ omnibus contulit hominibus, sed privata etiam cogitanda beneficia, proque his agendæ gratiæ. Memoria enim beneficiorum Christi, optima est ad benè vivendum magistra. Hæc enim sola in torporem incidere, ac malum sectari non patitur: Hac item ratione à brutis homo differt, ut omnium conditorem Dominum laudet, celebret, glorificet Maxima sunt ea, quæ in nos jam contulit. Corpus & animam dedit: oves & boves, universa pecora campi nobis produxit. Prophetas misit, qui nos instituerent & pravitatem humanam corrigerent.

Postremò, crescente in malum vehementius omni genere mortalium, diffusis undique sceleribus, & quod nequius est omnium, cultibus idolorum; miseratus genus

pingáwego ná niey nie było. O iáko zá więtſzym ſtáránięm mamy náſz vmyſł omywáć/áby on wdźięczny y pięknÿ ofiárowány był od nas Pánu ?

Kto człowiekiem.

Nie tego człowiekiem być rozumiey/ ktory vſtá/nos/ lice/y inſze członki vkázuie: ále ktory ſię cnoćie dawa rządźić/ vćieka przed grzechem/ rzeczom zákazánym roſkázuie/ á ſam páńſkim roſkazániom ieſt poſłuſzny. Piſmá święte odeymuią imię człowiecze grzeſznikowi: nád to coż może być mizernieyſzego? Abowiem raz ziemią/iż ſię da vwodźić ziemſkim myślom: potym dla iurnośći/koniem: czáſem dla zdrády/ ktora w vmyśle ieſt/y złośći/ rodzáiem żmiiowym bywa názwány.

Iż dziękowánie dla dobrego żyćia ieſt pożyteczne.

Nic Bogu wdźięcznieyſzego być nie może/ iáko gdy ná káżdy dzień będźieſz te⁹ dźięki oddawał/ zá ták wiele dobrodźieyſtw/ ktorych iego dobrotliwość ná potrzebę ludzką vżycza. Apoſtoł mowi: Bądźćie wdźięcznemi. Nie maſz tylko myślić o poſpolitych dobrodźieyſtwách/ ktorych wſzytkim ludźiom vdźielił/ále też o włáſnych/ zá ktore też maſz dźiękowáć. Abowiem pámiątká dobrodźieyſtw páná Chriſtuſowych/ ieſt oſobliwą ku dobremu żyćiu náuczyćielką/gdyż tá ſámá nie dopuſzcza/ ábyśmy ábo w oćiężáłość wpádli/ ábo ſię zá złym puśćili. Tymże też ſpoſobem człowiek od niemych źwierząt rożnym ſię czyni/ áby Páná wſzytkich rzeczy ſtworzyćielá chwalił/wyſławiał y wielbił. Wielkie to ſą rzeczy/ktore nam dał. Dał nam ciáło y duſzę: owce y woły y wſzytkie bydłá polne dla nas ſtworzył. Poſłał też Proroki/ktoryby nas náuczáli/y złość ludzką náprá wiáli.

Náwet/gdy iuż wſzytek narod ludzki bárzo ſię wzłość pomnażáł / y niecnoty wſzędźie z brzegow wylały/ á co nagorſzá/gdy bałwochwálſtwo wſzędźie ſię rozmnażá-

humanum, in terras misit unigenitum filium suum, ut carnem indueret, & hominibus appareret, & nos peccatores sanaret. Hæc tanta Dei in nos beneficia dies noctesquè cogitemus, ut assidua cogitatione ad agendas gratias mens compellatur.

Ebrietas mala.

Sensus humanos excæcat ebrietas, mentem submergit: & hoc animal cui subjecit omnia Deus, velut mortuum jacere compellit.

Ridetur interim ab omnibus, uxore, liberis, famulis, digito monstrat vicinia tota. Amici, dedecus hoc suum existimantes, subducunt sese. Gaudent, irrident, execrantur qui male volunt: pecudem, porcum, aut aliud quod sit fœdius, hunc talem vocitantes. Obnoxius dæmonio, si in obvios fecerit impetum, vestem ruperit, obscœni quippiam dixerit, venia dignus videtur: ebrius si quid tale faciat, non modò ei non ignoscitur, verùm accusant omnes, noti, ignoti, amici, inimici, indignantur, imprecantur mala omnia.

Non in ædificiis parandam esse nominis memoriam.

Consules, magistratus, urbium præfecti, satrapæ, Abbates, Episcopi, quanto nunc studio splendidas, regumq; palatiis similes domus ædificant? Hos si roges, cur in res hujusmodi tantos faciant sumptus, tantum pecuniarum profundant: id tibi respondebitur, id audies: Ut nominis aliquam sui memoriam relinquant apud posteros: & à prætereuntibus dicatur, Hanc ille domum extruxit. Hæc arx, hæc tam splendida domus illius est extructa pecunia. O stultitiam! O curas hominum, quantum est in re-

ło/ vmiłowawszy śię rodzáiu ludzkiego/ posłał ná ziemię iednorodzonego syná swego/ áby ćiáło ná śię wziął/ y ludźiom śię okazał/ y nas grzeszniki vzdrowił. Te ták wielkie Boskie przećiwko nam dobrodźieystwá mamy sobie w nocy y we dnie rozmyśláć / áby myśl nászá vstáwicznym rozmyślániem do dźiękczynienia byłá przywiedźiona

Iż pijáństwo złe.

Pijáństwo záślepia zmysły człowiecze/ rozum pogrąża: y to stworzenie żywe/ ktoremu Bog poddał wszytko/ przymusza/ áby ták o vmárłe leżáło.

Zátym z niego wszyscy poszydzáią/ żoná/ dźieći/ sludzy: sąśiedźi wszyscy pálcem sobie nań vkázuią. Powinni/ máiąc to zá swoię sromotę/ nie vkázuią śię. A ći/ co mu wszytkiego złego życzą/ weselą śię z tego/ szydząc: názywáiąc go bydlę/ świnią/ ábo inszym nazwiskiem sprośnieyszym. Opiłány / gdy śię tárgnie ná te / z ktorymi śię w drodze potka/ száty zerwie/ plugáwego co wyrzecze/ zda śię że mu śię godźi odpuśćić: á pijány człowiek/ ieśliby co tákiego vczynił/ nie tylko mu nie odpuszczą/ ále śię wszyscy nań vskarżáią znáiomi/ nie znáiomi/ przyiaćiele/ nieprzyiaćiele/ gniewáią śię y wszytkiego mu złego życzą.

Nie w budowániu szukáć mamy wieczney nászey pámiątki.

Burmistrzowie/ teraz vrząd/ vrzędnicy/ stárostowie/ opátowie/ Biskupi ták bárzo pilnie buduią domy práwie páńskie y pałocom krolewskim podobne? Gdybyś pytał/ czemu ták wielki nakład ná te rzeczy czynią/ ták wiele pieniędzy vtrácáią: toć będźie odpowiedźiano/ to vsłyszysz: áby potomkom nieiáką po sobie pámiątkę zostáwili: á żeby od mimo idących powiedano: On to ten dom zbudował: ile pieniędzy ten zamek/ ten ták świetny dom wystáwiony. O głupstwo/ o głupie ludzkie práce/ o ták wiele próżnośći w tych potocznych rzeczách/

bus inane: Hoc enim consilio, hoc proposito ædificantes, non laudem (ut ipsi existimant) sed crimen sibi pariunt.

Hæc enim & illis adhuc viventibus, & jam mortuis audiuntur: Hanc domum, has ædes, hanc arcem avarus ille rapax, & viduarum spoliator ille extruendam curavit.

Memoriam hoc pacto assequuntur isti, an perpetuis obiiciunt se criminibus? Si nomini suo consulere volunt, & æternitatem ambiunt, viam ego illis aliam monstravero, qua celebrentur & encomiis evehantur quotidie.

Si pecuniam extruendis villis, porticibus, ambulacris paratam, in eos erogare studuerint, qui verè pauperes sunt. Hac benignitate, hac misericordia, & nomen immortale sibi paraverint: & à peccatorum gravi sarcina liberati, multam sibi apud Deum conciliaverint fiduciam.

Periculosam rem esse ambitionem.

Tu qui Christum sectaris, primatum noli concupiscere, memor Paulini illius: Honore aliis alium præcedentes, date operam, ut in omnibus humiliemini. Qui sic agit, primatum habet. Christi enim vox est: Qui seipsum humiliat, exaltabitur. Humilem nunquam dixero, qui natu majoribus, vel etiam æqualibus honorem exhibuerit: hoc enim debet. Vera est & absoluta humilitas ac modestia, si cedas his, qui te videantur minores. Verè sapit, qui se putat minimum, & omnium esse postremum. Sola enim hac via & ratione utilitatem nobis attulerunt, quæ fecerimus opera bona.

Ex luxu quantum mali.

Vis digna cælo operari? Ne spectes ea, quæ sunt mundi hujus: vitæ hujus gloriam vanam ne quæras. Vides

alios

Bo gdy zá ráčową rádą y przedſięwźięćiem budują/ nie chwałę (iáko oni rozumieią) ále przymowkę odnoßą.

Abowiem ieſzcze zá żywotá ich/ y po ich śmierći/ te słowá bywáią słyßáne: Onoż on łákomiec/ drapieżcá/ y dobr vbogich wdow wydźiercá/ ten dom/ y zámek zbudował.

A záż tym ſpoſobem wieczney pámiątki doſtępuią tákowi/ czyli w wieczne wpadáią przymowki? Jeśli chcą sławie ſwey porádźić/ y wiecznośći prágną/ vkázałbym im tym inßą drogę/ żeby ná káżdy dźień chwalem byli.

Jeśli pieniądze/ ktore ná budowánie dworow/ gánkow/ ſali/ zgotowáne máią/ ná te vdźieláć będą chćieli/ ktorzy ſą prawdźiwie vbodzy. Tą dobrotliwośćią y miłośiernym vczynkiem y wieczneyby sławy ſobie doſtąpili/ y od ćięzkiego grzechow ſwoich ćiężaru wolni będąc/ wielkąby ſobie v Bogá dufność zjednáli.

Iż prágnienie czći ieſt niebeśpieczne.

Ty co ſię Christuſá páná trzymaß/ nie ßukay przodowánia/ pámiętáiąc ná one słowá świętego Páwłá: Vczćiwośćią iedni drugich vprzedzáiąc/ ſtáraycie ſię/ ábyśćie ſię we wßytkim vniżyli. Kto ták czyni/ iuż ma przodowánie. Abowiem pan Jezus mowi: Kto ſámego śiebie poniża/ będźie podwyżßon. Ja tákiego nigdy pokornym nie zowę/ ktory ſtárßym ábo ſobie w lećiech rownym cześć wyrządza: bo to czynić powinien. Ale tám ieſt prawdźiwa y doſkonáła pokorá y ſkromność/ gdy tym vſtępiß/ ktorzy ſię zdádzą być nád ćię mnieyßy. Prawdźiwie ten mądrym ieſt/ ktory to o ſobie rozumie/ że nád wßytkie inße mnieyßym ieſt y napośiednieyßym. Abowiem dobre vczynki ſámą tą drogą y ſpoſobem pożytek nam przynioſły/ ktoreſmy kolwiek czynili.

Z zbytku iák wiele złego.

Chceß w rzeczách niebá godnych prácowáć? nie pátrz ná rzeczy/ ktore ſą tego świátá: nie ßukay prożney chwa-

alios in vestium luxu occupatos? tu animæ curam agito, ut hanc virtutibus ornes. Delicias videto: gulam & crapulam fugito. Non prandia, cœnas & convivia, sed frugalitatem sectare.

Ex superfluis enim quid utilitatis? quid commodi? Commodum judicas fortasse, multum vorare, vinum bibere, ac ventrem distendere: ac bonæ menti plurimum nocet immodica potatio. Non dici potest, quantum hinc malorum & corpori & animæ accersitur. Morbi hinc & membra distorta: hinc adulteria, stupra, rapinæ, cædes, latrocinia. Domi habes repositam auri vim ingentem? distribue verè pauperi. Serico indutus procedis in publicum? Digitos habes auro revinctos? Parte hujus pauperes quot ali potuerunt? In summa fieri non potest, ut quis & animæ curam agat, & tanti faciat voluptates, & corporis ornatum.

Magnum bonum esse concordiam viri & uxoris.

Ibi divitiæ, ibi magnæ sunt facultates, ubi concordia est viri & uxoris. Tales enim etsi tenui re familiari, omnium tamen sunt beatissimi: soli veram percipiunt voluptatem, soli in maxima vivunt animorum tranquillitate. Sublato igitur per zelotypiam, aut alia mala, concordiæ bono, etiamsi Crœsi possideant opes, miserrimi sunt omnium mortalium. Novi hic quotidie tumultus, jurgia, suspiciones, domestica & interna bella, multa amaritudo, nulla voluptas. Proinde, qui matrimonii vinculo juncti, ac velut sunt concatenati, velim nihil concordiæ bonorum omnium radici, præferendum existiment: omnia sic agant,

ty teo świátá. Widzis podobno że ſię inſzy ótcło odzienych zbytkow párdłą: ty miey pieczą o duſzę / ábyś ię cnotámi przyozdobił. Smiey ſię z roſkoſzy: vćiekay przed obżárſtwem. Nie miłuy obiádow / wieczerzy ábo bieśiad/ále mierność w iedzeniu záchoway.

Coż bowiem zá pożytek z zbytkow? co zá zyſk? Naſz to podobno v śiebie zá pożytek / obżeráć ſię / wino pić / brzuch rośćiągáć: ále zdrowemu rozumowi bárzo ſzkodźi zbytnie pićie. Rzecz niewypowiedźiána/ iáko wiele ztąd złego ták ná ćiáło iáko y ná duſzę przychodźi: ztądći pochodzą choroby/ y członki krzywe/ ſzpetne: ztąd cudzołoſtwá/ wſzeláki nierząd/ drapieſtwá/ mężoboyſtwá/ łotrowſtwá. A maſz domá w depoſićie wiele pieniędzy? rozday to między te/ ktorzy ſą prawdźiwie vbodzy. Vkázuieſz ſię między ludem w ſzáćie iedwabney? ábo też pálce maſz pierśćieniem obłożone? O iákoby wiele vbogich częśćią tych rzeczy mogłoby ſię pożywić/ Owo zgołá być to nie może/ áby kto y ſtárał ſię o duſzę/ y ták wielce ſobie ważył roſkoſzy y ozdobę ćiáłá ſwego.

Iż zgodá między mężem á żoną ieſt rzeczą wielką.

Gdźie zgodá między mężem á żoną pánuie/ tám bogáctwá y przemożność ieſt wielka. Abowiem tácy/ choćiaż przy lichym goſpodárſtwie / ſą iednák nád wſzytkie naſzczęśliwſzy: ſámi prawdźiwey vżywáią roſkoſzy/ ſámi żywą w wielkim vmyſłu ſwego vſpokoieniu. A gdy zgodá ábo przez miłość zdrádliwą / ábo przez inſze złe rzeczy znieśiona bywa/ nád inſze ludźi ſą nanędznieyſzemi/ choćiaby też Krezuſowe pośiedli bogáctwá: Záwſze tám nowe kłopoty/ ſwary/ podeyźrzenia/ domowe y wnętrzne bitwy/ gorzkliwe ſercá/ á roſkoſzy żadney niemáſz. A ták/ ktorzy ſą prawem małżeńſkim złączeni/ iákoby łáńcuchem związąni/ życzyłbym tego ſobie/ áby nád zgodę/ ktora ieſt wſzytkich dobrych rzeczy korzeniem / nic nie

ut pax & tranquillitas sit in una domo, sub eodem tecto manentibus, in eodem quoque lecto quietem capientibus. Hanc pacem comitabitur id bonum, ut filii ex eo matrimonio nascantur boni, & virtutis amantes. Ministri item, & tota denique familia, religionem, pietatem, modestiam herilem imitari studebit. Ita fiet, ut per duorum concordiam, multiplex affluat undique rerum prosperitas. Quid enim non succedat divinis postbabenti humana?

Invitatio ad hospitalitatem.

Abjectus quispiam & vilis & pauperculus te adit, stipem poscit, hospitium rogat, admitte: & si habeas unde alas, cibum appone. Hospitalitatis hæc & negotiatio magnum tibi lucrum attulerit. Si tam dives non es, ut possis, aut etiam nolis, ne durè compelles petentem. Non cogit, non vim facit aliquam sed orat, supplicat, obsecrat. Habes unde subvenias indigenti, neq; subvenis, neq; largiris quicquam, apud judicem Deum quid dices? quo te pacto defendes? Lautè reficeris, plus quàm usus requirit, insumis quotidie: Quantum hic damni facis? quantum elabi finis & excidere è manibus lucri? Aurum arcis inclusum rubigine absumitur, imò furibus auferendum seponitur, & proximus tuus fame perit?

Opibus abundas, & his solus uteris, imò ne uteris quidem, nec indigenti communicas; & gehennæ ignem te putas effugiturum?

Proximus tuus, frater tuus esuriens obambulabat, & tu in delitiis agis?

przekłádáli: ták we wszytkich rzeczách sobie postępuiąc/ áby pokoy y ćichość byłá w iednym domu miedzy tymi/ ktorzy pod tąż strzechą mieszkáią/ y ktorzy ná tymże łożku odpoczywáią. Zá tákowym pokoiem poydźie ono dobro/ że synowie z tegoż małżeństwá dobrzy sie rodzą/ y miłuiący cnoty. Słudzy tákże/ y wszytká náwet czeladká zá gospodarzem idąc/ będą náśládowáli pobożnośći/ nabożeństwá/ y skromnośći. Będźie to że przez zgodę dwoygá ludźi/ wielka zewsząd przybędźie w rzeczách wszytkich szczęśliwość. Bo iákoż sie szczęśliwie nie powiedźie temu/ ktory boskie rzeczy nád ludzkie przekłáda?

Nápomnánie do gośćinnośći.

Jeśli do ćiebie idźie człowiek wzgárdzony/ podły/ vbożuchny/ prośi o iáłmużnę/ prośi o gospodę/ przypuść go do śiebie: á maszli czymbyś go nákarmił/ day mu co potrzeba/ á za wielki zysk tá gośćinność twoiá/ y ten hándel przynieśie. Jeśliś nie ták bogátym/ ábyś to mogł vczynić/ ábobyś też niechćiał/ nie odpráwiay surowie proszącego. Nie przymusza ćię do tego/ nie czyni żadnego gwałtu/ ále pokornie/ y dla Bogá prośi. A ieśli ták wiele masz/ że możesz rátowáć potrzebnego/ á nie rátuiesz/ áni czego vdźielasz: coż rzeczesz przed Bogiem onym sędźią? czym sie wymawiáć będźiesz? Vżywasz hoynie/ ná káżdy dźień więcey vtracasz/ niż potrzebá. Co zá szkodę w tym podeymuiesz? co zá zysk z twoich rąk vpuszczasz? Złoto/ ktore w skrzyniách chowasz/ rdzá psuie/ owszem dla złodźiei áby ie wynieśli/ ná stronę odkłádasz/ á nie baczysz tego/ że twoy bliźni od głodu ginie?

Obfituiesz w bogáctwách/ ktorych sam vżywasz: ále áni ich vżywasz/ áni potrzebuiącemu vdźielasz: y mniemasz że onego vydźiesz piekielnego ogniá?

Oto/ bliźni twoy/ ktory iest brátem twoim/ chodźi tám y sám łáknąc/ á ty w roskoszách pływiesz.

Non subvenis, quanquam non multum petenti, nempe panis frustum, quo famem sublevet? Sub dio sedens hic frigore perit: tu holoserico indutus, clamantem, numulum petentem, immisericorditer præteris?

Fieri posse, ut quis inter malos etiam bene vivat.

Sodomitis nefanda patrantibus: Loth in medio impiorum habitans, solus in tanta sceleratissimorum hominum turba rectam viam ambulavit.

Non est igitur vera eorum sententia, qui dicunt fieri non posse, ut qui in oppidis & hominum frequentia degunt atque versantur, boni sint, & virtutem custodiant: sed in solitudinem & loca deserta secedendum esse, ut bene rectéq vivatur. Neque hoc dicimus, quòd secessum, quòd vitam solitariam damnemus: constat enim sanctè permultos in solitudinibus vixisse: sed monstramus sobriè agere volentibus, nihil obsistere hominum frequentiam. Pigro & negligenti solitudo quid prodest?

Neque enim locus, sed mens & mores bonum faciunt. Vellem sicut Loth erat, præstantes virtute unum & alterum in civitatibus esse, qui quasi scintillæ quædam in medio lucentes, ad sui alios imitationem traherent.

Plurimum conducere viventib: etiam illorum virtutes, qui multis retro sæculis obierunt.

Hominis Christiani hoc unum sit studium, huc omnes ejus spectent conatus, ut bene vivendo, rectè agendo, memoriam sui relinquat, non ad inanem gloriam, quòd in suis Poetæ studiis & carminibus fecerunt: sed ut posteaquam hinc migraverit, diligentem ejus & accuratam vitæ conversationem, tanquam monumentum & doctrinam habeant posteri, in quam assiduè spectent. Vir bonus e-

Czemuż go nie rátuiesz / choćiaż o máło / o kęs chlebá proszącego/ áby sie pośilił? ten śiedząc ná dworze/ dziw że od mrozu nie zdechnie / á ty w Aksámićie vbrány bez miłośierdźia miasz wołáiące[?]/po kwártnik proszącego.

Iż to być może, aby kto, choć miedzy złymi, żył dobrze.

Gdy sie Sodomczykowie rzeczy ták sprosnych/ o ktorych sie ani mowić godźi/ dopuszczáli: Lot w pośrzodku nie[...]ych ludźi mieszkáiąc/ sam tylko prostą drogą chodźił/ choć w ták wielkim ludźi nanie cnotliwszych zámieszániu. Przeto mylą sie/ co mowią/ iż to być nie może/ áby ći / ktorzy w mieśćiech miedzy wielą ludźi mieszkáią / dobremi być mieli y cnoty przestrzegáli : ále iż potrzebá vstąpić ná mieysca od ludźi wolne/ ná pusżcze/ á-y tám wedle cnoty żyć mogli. A nie mowimyć my tego/ ákoby śmy żywot pustelniczy gánili: ábowiem wiemy to dobrze/ że wiele ich świątobliwie ná pusżczách żyło: ále to pokázuiemy/ iż tym/ ktorzyby sie mądrze rządźić chćie[li w]ielkość ludźi nic nie przeszkadza. Bo coż leniuchowi niedbáłemu pustynia pomoże? a

Abowiemći nie mieysce / ále vmysł y obyczáie czynią dobrego człowieká. Zyczyłbym sobie tego/ áby w mieśćie/ przykłádem Lotowym/ kilká cnotliwych ludźi było/ ktorzyby iáko iskierki w pośrzodku świecące/ ku náśládowániu sámych śiebie inszych poćiągáli.

Iż cnoty ludźi dawno zmárłym żywym wiele pomagáią.

Niechay tá iedyna zabáwá będźie człowieká Krześćiáńskiego/ y tám śię tego wszytkie vśiłowánia niechay obrácáią/ áby cnotliwie żywiąc/ dobrze czyniąc/ pámiątkę po sobie zostáwił/ nie ku prożney chwale/ iáko poetowie w swoich náukách y wierszách vczynili: ále żeby potomkowie mieli przed oczymá iego pilne y stáránia pełne w tym żywoćie obcowánie/ iákoby pámiątkę nagrobną/ y náukę/ ná ktorąby vstáwicznie pátrzáli/ gdy śię

nim & justus, & castus, non modo quum caducum, hoc est, mortale corpus circumfert, verùm etiam post hanc vitam, ubi terras reliquerit, virtutum exemplis multum prodesse potest, eadem facere, ad eundem vivere modum volentibus. Et quisque sciat & intelligat, quantum exempla & bona aliorum opera, ad bene agendum adjuvent, si qui ad continentiæ & castitatis æmulationem sit provocandus, memorabile & insigne Iosephi Israelitæ factum adferemus in medium: qui eleganti forma juvenis, in ipso virtutis flore mirabilem præ se tulit castitatis constantiam. Quis enim non hunc miretur in lubrico ætatis, maximè quo tempore accendi solet concupiscentiarum fornax, à Putipharis, qui Pharaonis in Ægypto Archimagirus erat, uxore stupri compellatum, & jam ad patrandum scelus apprehensum, relicto in manibus ejus palliolo, quo indutus fuerat, nudum sese ad fugam expedisse? Novum profecto & omnibus seculis admirandum spectaculum: In leænæ ungues inciderat agnus, & servatus est.

Ex magno in DEUM amore nasci charitatem in proximum.

Servivit Iacob pro Rachel annis septem: & erant coram eo quasi dies pauci, eò quòd ipse eam diligeret. Ho audi ignave Christiane & in Deum ingratissime. Iustus ille, ut cujus accensus erat amore, puella potiretur, ferre omnes pastoralis vitæ constitutas ærumnas: cubare sub dio, inediam pati, pluvias, ventos, frigora, nives contemnere.
Quid te excusabis, qui non pari amore bonorum omnium

largi

iuż z tym świátem pożegnáć. Albowiem człowiek iest dobry y spráwiedliwy y czystość miłuiący/ nie tylko w ten czás/ gdy to vpadkowi podległe/ to iest/ śmiertelne ćiáło nośi/ ále też y po śmierći/ z świátem śię pożegnawszy/ przykłádem cnot swoich wielki pożytek czyni tym/ ktorzy toż czynić y tegoż śię sposobu żyćia trzymáć chcą. A żeby káżdy wiedźiał y rozumiał iáko wielce przykłády y cnotliwe innych ludźi postępki ku dobremu żyćiu służą/ gdyby kto miał być do tego przywiedźiony/ áby gorliwie powśćiągliwośći y czystośći náśládował/ przynimniey temu on zacny y godny pámięći vczynek Iozefá Izráelczyká: ktory będąc nadobnym młodźieniaszkiem/ gdy práwie w nim kwitnęły cnoty/ dźiwney stałośći w záchowániu swey czystośći vżył. Ktożby śię temu nie zádźiwował/ że ten w niestátecznym iescze wieku postánowiony/ kiedy nabárźiey pożądliwośći zápaláć śię zwykły/ będąc od żony Putyfárowey/ ktory był w Egypćie Fáráonowym kuchmistrzem/ do nieczystośći przymuszány/ y iuż práwie ná wypełnieniu nierządu vchwycony/ zostáwiwszy w rękách iey swoy płaszczyk/ ktorym śię był przyodźiał/ nági vszedł. Nowe to iest w prawdźie dźiwowisko/ czemuby śię wszytkie wieki dźiwowáć miáły: wpadł był báránek miedzy pázury lwice/ á przećię záchowan iest.

Iż wielka miłość przećiwko Bogu, rodźi miłość ku bliźniemu.

Służył Iákob zá Ráchelę śiedm lat: á było to przed nim nie wiele/ dla tego/ iż ią miłował. Słuchayże tego gnuśny Krześćiáninie/ á przećiwko Bogu niewdźięczniku. On spráwiedliwy/ áby dźieweczki dostał/ przećiwko ktorey był zápalony miłośćią/ postánowił to był v śiebie/ áby wszytkie nędze/ ktore zá pásterskim żywotem idą/ znośił: legáć pod sámym niebem/ głod ćierpieć/ zá nic sobie poczytáć dżdże/ wiátry/ mrozy/ śniegi. Iákoż śię wymowisz/ ktory nie tąż miłośćią onego/ ktory

 wszyt-

largitorem Deum prosequeris? Qui nihil requirit à te aliud, quàm ut ipsum diligas ex toto corde. Quod si feceris, nec fratrem tuum despicies, memor verbi illius dominici: Qui fecerit aliquid uni horum minimorum, mihi fecit. Effundes magis liberali mente indigenti facultates tuas, quasi deponens eas in manus domini IESV. Qui quod semel accepit, non solùm reddit, sed multplicatum nobis & auctum largitur.

Optimam esse eleemosynam, cui alias virtutes adjunxeris.

Vis tibi prodesse, quum ex substantia tua facis eleemosynam? Reprimendæ omnes carnis affectiones, elimandæ sunt tibi ex animo illicitæ concupiscentiæ, mala cogitatio, ira, invidia: in quorum locum succedant virtutes.

A multis peccari per iram, per libibinem, quia nesciant fines bonorum ac malorum.

Deus corpori humano varios dedit sensus ad vitæ usum necessarios: ita & animo varii sunt attributi affectus, queis constaret vitæ ratio. Libido gignendæ gratia prolis data est. Ad cohibenda delicta est iræ datus affectus. Verùm (proh dolor) quàm multos videas, qui fines bonorum ac malorum ignorantes, libidine utuntur ad opprimendas virgines, ad nefandos coitus? Ira utuntur, ut noceant iis quos odio habent. Hinc ad maxima quotidie facinora procurritur. hinc certamina inter homines, pugnæ, contentionesq́; nascuntur.

Multorum mores ac vitam cum ætate mutari.

Multos ætatis progressu resipiscere videmus quotidie: ut ex peccatoribus justi, ex malis boni, ex improbis continentes fiant. Vidi multos in adolescentia scortato-

res,

wßytkich dobr vdźielą/miłuieß Bogá: ktory nic inßego niechce po tobie/iedno żebyś go miłował z cáłego ſercá: Co gdy vczyniß/áni tym brátem pogárdźiß/ pámiętáiąc ná one ſłowá Páńſkie: Ktoby vczynił iednemu z tych namnieyßych/ mnie vczynił. Wydaß rychley z ßczodrobliwego ſercá twego vbogiemu máiętnośći twoie/ tákobyś ie ku ſchowániu dał w ręce páná Jezuſowe. ktory co raz wźiął/nie tylko wráca/ále też pomnożenie dáie.

Iż iálmużná ieſt dobra, inße cnoty do niey przyłączywßy.

A chceß áby ći co pomogło/ gdy z tego co maß/dawaß iáłmużnę? Wßytkie ćieleſne áffecty potrzebá powśćiągáć/ á niepozwolone pożądliwośći z ſercá precz wyrzućić/ złą myśl/ gniew/ zazdrość: ná ktorych mieyſce niechay cnoty náſtępuią.

Iż wiele ich grzeßy przez gniew, y złą pożądliwość, dla tego, iż nie wiedzą, co zá koniec dobrych y złych rzeczy.

Dał Bog ćiáłu człowieczemu rozmáite zmyſły/ ktore ſą potrzebne temu żywotowi: ták y vmyſłowi rozmáite dáneſą áffecty/z ktorychbyſmy mieli ſpoſob náßego żyćia. Pożądliwość dáná ieſt dla rodzenia dźiatek: gniew záſię/ábyſmy złośći hámowáli. Lecz(ách nieſtetyß)wiele tych widźimy/ ktorzy nie wiedząc co zá koniec rzeczy dobrych y złych/ pożądliwośći vżywáią/ áby gwałt czynili pánnom/ y do nierządnego ześćia? Gniewu vżywáią/ áby tym ßkodźili/ ktore nienawidzą. Dla tegoć ná káżdy dźień wielkich ſię złośći dopußczáią:ztąd kłopoty miedzy ludźmi/bitwy/ y ſwary rodzą ſię.

Iż látá częſtokroć obyczáie y żywot odmieniáią.

Widźimy te ná káżdy dźień/ iż ſię ich wiele vpámiętywa/ á to zá poſtąpieniem w leciech: z grzeßnikow ſpráwiedliwi/zezłych dobrzy/y zniecnotliwych ſkromnemi ſię ſtawáią. Widźiałem ich wiele/ ktorzy w ſwoich młodych

res, aleatores, (nolo dicere peiora) qui tamen postea laudabiles extiterunt.

Deum nulla re alia quàm morum emendatione placari.

Numen sceleribus nostris iratum, placat morum emendatio, non thura, non hostiæ, non pretiosa munera, quæ omnia corruptioni subiacere videmus. Facere vis mortalem Dei iram? Malè facere desinito. Deus ideò in præsenti vita quæ malè facimus, non punit, ut resipiscendi facultatem habeamus.

Deum amandum & metuendum esse.

Amemus Deum ut patrem, vereamur ut Dominum: honorem exhibeamus ut benefico, metuamus ut severum. Pii esse non possumus, si animarum parentem Deum non diligimus. Nec sine periculo contemnitur, cui rerum conditori ac domino in omneis homines vera est ac æterna potestas. Pater est, ut qui ortum nobis ad lucem, qua fruimur, subministraverit. Deus est, cujus benignitas nihil non suppeditat usibus nostris. Hic solus alit, sustentat solus. Hujus esse domum in qua habitamus, hujus non esse familiam, negare non possumus.

Nihil esse fidem sine operibus. Ex Chrysostomo.

Doctus es, vitam negligis. Quid tibi doctrina prodest? Rursus vitæ curam geris, in fide claudicas. Ne ita quidem servari potes. Qui audit, idemq́ facit, hunc prudenti viro assimilabimus.

Fratrum curam habendam esse. ex eodem.

Cujusque officium est, proximum errantem à peccato

dych lećiech był mężobóycámi/ kosterámi/ (że co gorszego nie rzekę) ktorzy potym chwały godni byli.

Iż Bog, żadną inszą rzeczą iedno polepszeniem obyczáiow, nie może być ubłagány.

Polepszenie postępkow nászych/ á nie kádźidłá/ nie ofiáry/ nie dáry kosztowne/ ktore wszytkie rzeczy skáźie są podległe/ błaga Bogá/ ná grzechy násze rozgniewánego. A chcesz tego dokázáć/ áby gniew Boży był śmiertelny? Przestań źle czynić. Nie karze Bog złośći nászych w teráźnieyszym żywoćie/ ábyśmy sie mogli vpámiętáć.

Iż potrzeba Bogá miłowáć y onego sie bać.

Miłuymy Bogá/ iáko Oycá; boymy sie/ iáko Páná: cześć mu wyrządzaymy/ iáko dobrodźieiowi: lękaymy sie iáko przed srogim. Jeśli Bogá/ ktory iest dusz nászych stworzyćielem/ nie miłuiemy / pobożni być nie możemy. Z wielkim niebespieczeństwem lekce tego poważáią/ ktory iáko rzeczy wszytkich stworzyćiel y Pan/ prawdźiwą y wieczną moc ma nád wszytkimi ludźmi. Jest Oycem/ ábowiem nas wywiodł ná świátłość/ ktorey vżywamy. Jest Bogiem/ ktorego dobrotliwość potrzebam nászym wszytkiego nam vdźiela. Ten nas sam żywi/ sam chowa. Nie możemy te° záprzeć/ áby dom ten/ w ktorym mieszkamy/ nie był iego: áni też záprzeć możemy/ ábyśmy my iego czeladką być nie mieli.

Iż wiárá nic nie iest bez uczynkow. Z Chrysostomá.

Vczony iesteś / stáránie swe o ten żywot porzućiłeś. Cożći po náuce? Náż záśie/ mász o ten żywot pieczą / á ráchrámniesz w wierze. Ani ták záchowány być możesz. Kto słucha á czyni / tego podobnym vczynimy człowiekowi mądremu.

Iż sie o bráćią stáráć mamy. z tegoż.

Tá iest kázdego z nas powinność: bliźniego błądzą-

ad virtutem velut manu ducere. Deus ipse hac causa nostram carnem indutus, mundum ingressus est. Multa tulit, fecitq; puer, sudavit & alsit, mortem denique suscepit: ut humanum genus peccatis obnoxium redimeret. Cujus nos exemplo adesse proximo debemus, agnoscentes hunc ut membrum nostrum. An non quæso ex diaboli faucibus eripitur frater, qui sana cujusquam doctrina in viam virtutis reducitur, & facit recta? Qui dives, ipse pecuniam suppeditat indigenti, largiter erogat in pauperes? majus tamen est illius opus, qui monendo assiduè, docendoq; segnes ac vitiis deditos, in viam rectam inducit.

Qualis uxor quærenda.

Quo tempore olim sitis habendi, & avaritia nondum sic invaluerat, si cui honestè nato adolescenti uxor quærebatur, non de multa substantia, divitiis, agri jugeribus, formæ elegantia quæstio erat, sed quam esset proba & morata puella, quæ adolescenti nuberet ejusmodi. Et nunc hoc tantùm quæritur: Quàm dives, quantam expectet hæreditatem: juxta illud Satyrici: Protinus ad censum, de moribus ultima fiet quæstio. Imò plerunque nulla quæstio. Placet superba, placet improba, si dives est, si pecuniam habet, si multa possidet agri jugera.

Cur mortis diem nobis incertum esse Deus voluerit.

Hominem ideò Deus fati diem sui ignorare & nescire voluit, ut assiduo virtutum studio & vigilantia præpararetur. Dicit ille: Vigilate, quia nescitis diem, neque horam.

ce° od grzechu do cnoty iákoby zá rękę prowádźi. Sam Bog dla tey ſámey przyczyny/ wźiąwſzy ná ſię ćiáło náſze przyſzedł ná świát/ wiele ćierpiał y czynił/ dźiećięćiem będąc/ poćił ſię y niewczáſy wielkie podeymował/ á náoſtátek śmierć podſtąpił: áby ludzki rodzay grzechom podány wykupił/ ktorego przykłádem y my mamy bliźniego rátowáć/ máiąc go zá członek náſz właſny. A záſz proſzę/ brát z páſzczeki ſzátáńſkiey nie bywa wyrwány/ ktory zá zdrową náuką drugiego do cnoty bywa przywiedźiony/ y czyni to co ieſt dobrego? Bogáty dodawa pieniędzy potrzebnemu/ heynie vbogim vdźiela/ álec wierſzy ieſt vczynek tego/ ktory vſtáwicznie nápomináiąc y náuczáiąc leniwe y złe ludźi ná proſtą drogę przywodźi.

Zoná iáka ma być ßukána.

Poki ſię ieſzcze ná on czás prágnienie bogactw y łákomſtwo nie zámogło/ gdy vczćiwemu młodźieńcowi żony ſzukano/ nie o wielkie imienie/ bogáctwá/ role/ ábo też vrodę pytáno/ ále coby zá cnotę y obyczáie dźiewiecżká miáłá. Teraz oto ſię tylko pytáią/ bárzoli bogáta/ co ſię zá puśćizny ſpodźiewa/ wedle onego co *in Satyris* nápiſano.

Wnet ſię ná roczne pyta dochedow zebránie:
Ná obyczáie będźie oſtátnie pytánie.

Nowſzem częſtokroć áni ſię ná te pytáią. Już ſię tám podoba/ pyſzna/ niecnotliwa/ by iedno bogáta byłá/ pieniądze miáłá/ y wiele ſtáiań roli pośiádłá.

Czemu chćiał Pan Bog, ábyſmy o dniu śmierći nic pewnego nie wiedźieli.

Dla tego chćiał pan Bog/ áby człowiek o dniu śmierći nic niewiedźiał/ áby ſię przy vſtáwicznym cnot pilnowániu y czułośći wprzod gotował do tego. Mowi on: Czuyćie/ bo niewiećie o dniu áni godźinie. ále ludźie zgo-

ram. Atqui homines omnino diversum agunt. Iussit ille vigilare, & dormiunt nihil agentes boni. Dormiunt igitur in virtutibus, vigilant in vitiis. Quod genus hoc hominum? Quàm multos pessime videas in malis nimium strenuos, in bono segnes? Moriuntur, abeunt, decedunt quotidie multi tam juvenes, quàm senes, neque parcitur ulli: tamen nec sic quidem ad virtutis studium adducimur, neque nos ita paramus, ut despectis præsentibus, futura desideremus.

Puerorum curam habendam esse.

Parentes, filios vestros continentiam docete. Malè enim agendi consuetudo, ubi temporis progressu vires ceperit ac invaluerit, nulla vincitur admonitione. Tum quasi in captivitatem abducta juventus, quocunque malignus vocârit spiritus, it: hunc nihil nisi perniciosum imperantem sequitur, huic paret, præsentis tantùm voluptatis respectum habens, de futuris cruciatibus nihil cogitans. Manus igitur præbete pueris vestris, alioqui pro peccatis & sceleribus eorum ipsi pœnas luituri. Venientibus semper malis occurrere est optimum. Serò medicina paratur, Quum mala per longas invaluere moras. Qui liberos habetis, curate ut honestè educentur. Præceptores quoque & qui alii pueros domi alunt, curam eorum agant, lucrum maximum esse putantes, utilitatem & salutem proximi: doceant eos quæ ad benè vivendum pertinent. Peccata tum effugere doceant, ad virtutem capessendam hortentur.

Filiis thesaurizare periculosum esse.

Dives avare, ut quam plurimum relinquas, perpetuò congeris. Agros emis, ædificas, diruis, mutas quadrata

łá coś inßego czynią: on kazał czuć/á oni ſpią/dobrego nic nie czyniąc. Spią tedy w cnotách/czują w złośćiách. Cóż to zá ludźie? Ják wielubyś wßędźie baczyć mógł/ ktorzy do złośći bárzo ſą ochotni/ do dobrego leniwi. Co dźień wiele ich ták z młodych ludźi / táko y z ſtárych vmiera / vchodźi / vſtępuie / żadnemu ſię nie folguie: przedſię áni przez to do ćwiczenia ſię w cnotách przywiedźieni bywamy/ áni ſię ná to gotuiemy/ ábyſmy wzgárdźiwßy potoczne rzeczy/ przyßłych prágnęli.

Iż ſię o dźieći ſtáráć potrzebá.

Rodźicowie/vczćie ſyny ſwe powśćięgliwośći. Abowiem złych vczynkow zwyczay/gdy zá poſtępkiem czáſu moc weźmie / potym żadnym nápominániem nie bywa zwyćiężony. Już tám młodź/iáko by w niewolą poimána/ idźie/gdźiekolwiek ią zły duch powoła: tego/ ktory nic inßego / iedno rzeczy ßkodliwe roſkázuie / náśláduie: tego ſłucha/ máiąc tylko wzgląd ná teráźnieyße roſkoßy/ nie myśląc nic o przyßłych vtrapieniách. Podáyćie tedy ręce dźiatkom wáßym/ bo ináczey dla grzechow y złośći ich ſámi karáni będźiećie. Nádchodzącemu nießczęśćiu záwße dobrze zábiegáć/ bo

Już nie wczás do Doktorá po lekárſtwá drogie/
Gdy nád chorym boleśći gorę wźięły ſrogie.

Ktorzy dźiatki maćie/ ſtáráyćie ſię/áby vczćiwie wychowáne były. Náuczyćielowie tákże/y inßy/ktorzy domá dźiatki chowáią/ niechay ich pilnują/ rozumiejąc/ że pożytek y zbáwienie bliźniego ieſt naywiętßym zyſkiem. Niechay ich tego vczą co do żyćia dobrego należy. Niechay też y tego náuczáią/ iáko przed grzechámi vćiekáć/ á żeby ſię chwytáli cnoty/ nápomináią.

Iż ſkárbić dźiećiom ieſt rzecz niebeſpieczna.

Bogaczu łákomy/ zbieraß vſtáwicznie / ábyś co naywięcey zoſtáwił. Role ſkupuieß/budujeß/rozwaláß/ do-

rotundus. Vtque hæc diutius facias, ab aliis rapis, alios fraudibus circumvenis, aliis negotium facessis. Et si quis roget, cur hæc facias, cur quærendæ pecuniæ post omnia ponas: filios prætexis. O cæcitatem: O insaniam: Non vides, non sentis per has liberis tuis divitias, malè vivendi materiam & occasionem relinqui? Si per se ipsam hæc ætas ad libidinem, ad luxum, cæteraqúe vitia proclivis est, quantò magis accedente jam rerum omnium affluentia ad malum procurrit? Numquamné vidisti ignem, simul ac fomitem invenerit, flammis exurgere validioribus? Ita & juvenilis totus accenditur ad peccandum animus, per irritamenta malorum, divitias.

Qui pauperes DEO, qui divites.

Si illud non agitas, si non huc contendis, ut justitiam habeas: pauper es, etiamsi millia frumenti tua triverit area centum. Deo solus dives, qui virtute præditus est. Huic vis esse egregius? bonitatem & innocentiam præsta. Vis esse clarissimus? opera misericordiæ largiter facito. Vis perfectissimus esse? omnes virtutis gradus impleas oportet: hoc est, ut malis operibus, malis verbis, rerum denique malarum cogitatione abstineas.

Quis homo verè sanus.

Si oculis, capiti, pedibus, lateri, reliquis omnibus membris bene est, vulgus te sanum judicat. Philosophus nihil minus, si ira exasperaris, superbia tumidus inflaris, libidini servis, cupiditatibus inardescis, avaritia prosterneris. Ita sanum te dixerit ille, si non attollas ad alienam felicitatem oculos. Invidus alterius rebus macre-

scit,

mieniaß raz ták raz dwák. Azebyś to tym dłużey czynił/ inßym wydźiekaß / one zdrádą podchodźiß/ y trudnośći zádawaß. A gdy śię kto pyta / czemu to czyniß / czemu zbieránie pieniędzy nádewßytko przekłádaß: ſynámi śię zámawiaß. O ślepoto! o głupſtwo! Abo nie widźiß/ áni czuieß/ że śię przez tákowe bogáctwá dźieciom twoim do złego żyćia wßeláka przyczyná dáie? Jeſli te látá ſáme przez śię do złey pożądliwośći/ do zbytku/ y do inßych złośći ſą przychylne: táko dáleko więcey zá przyſtąpieniem wßytkich rzeczy doſtátkow/ pobieżą do złego? A zaś tego nie widźiał / że ogień / ſkoro żagiew naydźie/ w gwałtowny śię rozmnaża płomień? Ták y myśl młodego człowieká/ cáła do grzechu zápolona bywa/ przez pobudki do złych rzeczy y bogáctwá.

Ktorzy ſą ubodzy w Bogu, á ktorzy bogáći.

Jeśli śię o to vſtáwicznie nie ſtáraß / áni do tego zámierzaß/ ábyś miał ſpráwiedliwość: ieſteś vbogi/ choćiabyś ſto tyśięcy kop zboża w ſtodole zmłoćił. Ten ſam tylko w Bogu ieſt bogáty/ ktory ma cnotę. A chceß przed nim być dobrym y wybornym? Dobroć y niewinność pokázuy. Chceß być nazacnieyßym? Czyń hoynie vczynki miłośierdźia. Chceß być prawie doſkonáłym? potrzebá ábyś wßytkie ſtopnie cnoty wypełnił: to ieſt/ ábyś śię od złych vczynkow/ złych ſłow y od myślenia złych rzeczy powściągał.

Kto prawdźiwie zdrowy.

Człowiek poſpolity ma ćię zá zdrowe°/ gdy oczy/ głowę/ nogi/ boki/ y inße wßytki członki maß zdrowe: Nieroć powie filozof/ ieſli śię porußaß w gniewie/ y hárdźie śię nádymaß/ nieczyſtośći ſłużyß/ pożądliwośćią pałaß/ od łákomſtwá ieſteś zwyćiężony. Aleby ćię ták zá zdrowe° oſądźił/ gdybyś ná cudze ßczęśćie oczu twych nie podnośił.

Kto dla cudzego ßczęśćia pełen ieſt zazdrośći:
W tákim ten przeklęty grzech ſuſzy biedne kośći.

sit opimus. Si divitias non admireris, alienam uxorem sanctè videas, nihil omnino appetas, non concupiscas alienum, non fastidias quenquam. Humilem te, misericordem, beneficum, mitem, humanum exhibeto, pax in animo tuo perpetua versetur. Qui sic vitam hanc traducit, Philosopho sanus, justus, perfectus est ille.

Opera misericordiæ.

Verè misericors est, qui ab hoste captos redemit, ægros, pauperes visitat, fovet inopes, pauperes si obierint, insepultos jacere non patitur. A potentiori oppressos eruit, tecto indigentibus domum aperit, hospitio excipit, pupillos defendit, & viduas. Hæc opera qui fecerit, verum & acceptum immolaverit Deo sacrificium.

Pœnitentiæ auxilium.

Conserva domum tuam immaculatam, omni labe pectus evacua, ut templum & hospitium Dei esse possit: quod nec auri, nec eboris nitore, sed fidei & castitatis fulgore illustratur. Sed audio quid dicas: Difficile hoc eße homini, nec humanæ pati conditionem naturæ, ut quisquam sine macula vivat. Hoc igitur suadeo utendum esse remedio, ut ad pœnitentiam confugias, quæ non minimum & postremum occupat inter virtutes locum. Est enim hæc sui correctio, ut cum fortè aut re aut verbo lapsus fueris, statim resipiscas, & te deliquisse fatearis, oresque à Deo veniam, qui pro ineffabili sua misericordia non negabit, nisi tu in errore perseveraveris. Magnum est pœnitentiæ auxilium, magnum solatium. Hæc vulnera, hæc peccata nostra sanat: hanc spem, hunc portum salutis habemus.

ámby w oczách twoich bogáctwá dziwne były: gdybyś też ná cudzą żonę wßtydliwie pátrzał/ nie prágnął też áni pożądał nie cudzego / żadnym się náwet nie brzydził. Bądź pokorny/ miłośierny/ dobrotliwy/ cichy y ludzki/ niech w sercu twoim vstáwicznie pokoy mießka. Kto ták żywot swoy prowádźi/ ten filozofowi iest zdrowy/ spráwiedliwy y doskonáły.

Vczynki miłośierne.

Prawdźiwie ten miłośierny iest / ktory więźnie z rąk nieprzyiáćielskich wykupuie / chore y vbogie náwiedza/ niedostáteczne chowa/ nie dopußcza áby vbogi po śmierći nie miał być pogrzebiony. Wybáwia vćiśnione od człowieká możnego/ dom otwiera tym/ ktorzy tego potrzebuią/ gośćie przyimuie/ śieroty y wdowy broni. Ktoby to czynił/ ofiáręby Bogu prawdźiwą y wdźięczną ofiárował.

Pomoc pokuty.

Záchoway dom twoy niepokaláný/ wyprożn serce twoie od wßytkiey zmázy / áby mogł być Kośćiołem y gospodą Bożą: ktora się oświeca nie iásnośćią/ od złotá ábo słoniowey kośći pochodzącey/ ále iásnośćią wiáry y czystośći. Ale słyßę co rzecześ ná to: Trudnaß to ná człowieká / áni tego przyrodzenie ludzkie znieść może / áby kto żył bez zmázy. Rádzę tedy/ ábyś tego vżywał lekárstwá/ ábyś się do pokuty vćiekał/ ktora ma nie mnieyße áni poślednieyße mieysce miedzy cnotámi. Abowiem to iest sámego śiebie polepßenie / iáko gdybyś się snadź w rzeczy ábo w słowie potknął/ záraz się vpámiętay/ á wyznay żeś zgrzeßył/ proś Bogá o łáskę/ ktorąć z niewymownego swego miłośierdźia okaże / chybábyś sam trwał w błędźie. Wielka iest pomoc pokuty/ wielka poćiechá Tá rány/ tá grzechy náße leczy : tę zá nádźieię y zá port zbáwienia náßego mamy.

Vbi pietas.

In ejus pectore pietas habitat, qui bella nescit, qui cum proximo concordiam omni studio servat, qui amicus est, etiam inimicis, qui omnes homines tanquam fratres diligit, qui cohibere scit iram, omnemq; animi furorem tranquilla moderatione lenire.

Omnia quæ improbè fiunt, ab his tribus oriri affectibus: ira, cupiditate, libidine.

Cohibenda ira, compescenda cupiditas, refrenanda libido. Ita enim vitium fugeris. Nam omnia ferè quæ injustè atque improbè facimus, ab his tribus fluunt, & proficiscuntur affectibus.

Omnes hominum contentiones sopientur, impetus iræ si retundatur. Neminem insidiari, neminem prosilire ad nocendum videbis.

Cupiditatem si compescere studuerimus, nemo terra, mariq; grassator metuendus erit, nulli educentur exercitus, ut rapiant & vastent aliena.

Libidinem si quis studeat comprimere, & juvenes & senes, & viri, & fœminæ, prophani & initiati, suam retinebunt sanctitatem. Huc agi nemo poterit, ut quidquam pudendum aut patiatur aut agat.

Sepulturam non valde curandam esse.

Quis non eos vehementer damnet, qui patrimonia in res supervacuas prodigentes, marmorea sibi statuunt sepulchra? Mihi certè videntur isti bona sua in terram se-

pelire.

Gdźie ßukáć pobożnośći.

W tegoć ſercu mießka pobożność/ ktory o bitwie nic nie myśli/ktory zgodę z bliźnim ſwym że wßeláko pilnośćią záchowuie/ ktory też nieprzyiaćielom ieſt przyiaćielem / wßytkie ludźi iáko bráćią miłuie/ vmie gniew pohámowáć/y ſwoy ßalony vmyßł vkáiáć ćichą powśćiągliwośćią.

Iż wßytkie rzeczy, ktorekolwiek ſię źle dźieią, od tych trzech áffectow początek ſwoy biorą: do gniewu, pożądliwośći, nieczyſtośći.

Gniew ma być pohámowány/pożądliwość záwśćiągniona/nieczyſtość ná wodzy trzymáná. Abowiem ták vćiekaß przed grzechem: gdyż cokolwiek nieſpráwiedliwego ábo złego czynimy/ od tych trzech niemal pochodźi áffectow.

Gdyby nátárczywość gniewu byłá tępioná/wßytkieby ludzkie ſpory były vſpokoione. Obaczyłbyś / że nikt drugiemu nie ieſt ná zdrádźie / y że nikt cudzey ßkody nie ßuka.

Nuż gdybyſmy chćieli żądze powśćiągáć/ nie trzebáby ſię bać/ ták ná źiemi iáko y ná morzu/ zboycow/ żadnychby woyſk nie wywodźili/ áby cudze dobrá bráli y puſtoßyli.

Ktoby ſię też chćiał od nieczyſtośći hámowáć/y młodźi ludźie y ſtárzy/ y mężowie/ y białegłowy/ świeccy y duchowni záchowáliby ſwoię świątobliwość. Do tego żaden nie będźie mogł być przywiedźiony/ áby co czynić miał ábo ćierpieć/coby ſromotnego było.

Iż ſię o pogrzeb názbyt ſtáráć nie mamy.

Ktożby tych bárzo nie ganił/ ktorzy ſobie mármurowe groby wyſtáwiáią / rozproßywßy ná rzeczy niepotrzebne oyczyſte dobrá? Ani ſię wprawdźie widźi/ że

pelire. Neque opera ejusmodi memoriam aliquam aut æternitatem nominis, quæ fortaße quæritur, conferunt.

Nam aut unus dissipare motus terræ, aut fortuitum hæc potest consumere incendium, aut hostilis aliquis impetus diruere. At si nihil horum eveniat, certè conficiet & consumet vetustas. Meritò igitur quis eos reprehenderit, quibus sunt talia curæ.

Ne dicas miserum, qui in terra aliena, in solitudine, in loco obscuro, addam, neque in lecto decesserit, sed qui in peccatis mortuus est.

Ridicula sunt & illa, morienti neque cognatus, neque affinis, neque amicus adfuit: Tum omni sepulturæ ac funeris honore caruit. Nihil hinc ille damni accepit. Multorum quoque Prophetarum & Apostolorum sepulchra in terris ignorantur.

Dole, ingemisce, lachryma, si nondum lotus ab iniquitate sua decesserit amicus: est enim mors peccatorum pessima: gaude si purus ab omni crimine & mundus, mundum reliquerit.

Nam pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.

Transeunt enim in vitam meliorem, ubi suorum accipiunt præmia laborum.

Sacerdotum opes ad quem usum relictæ.

Cardinales, Episcopi, Abbates, agros hodie, villas, vicos, urbes quoque possidentes, relicta hæc sibi existiment, non ut serviant voluptatibus, sed miserorum necessitati subveniant.

Hoc in genere multum probandi sunt, qui pecunia & o-

ći dobrá ſwoie w ziemi zágrzebuią. Ale vczynki iákowe pámiątce ſłużą / ábo wieczney ſławie / ktorey podobno ßukáią.

Bo iedno trzęśienie ziemie może to rozrzućić / ábo też przygodny ogień wniwecz obroćić / ábo náwet przez gwałt nieprzyiaćielſki może być rozwálono. A ieſliby z tych rzeczy nic nieprzypádło / ſámá dawność to znißczy. Słußnieby tedy ći byli ſtrofowáni / ktorzy o tákowe rzeczy pieczą máią.

Nie ten ieſt nędzny / ktory ábo w cudzey ziemi / ábo w puſzczy / ábo ná mieyſcu nieznácznym / przydam ießcze do tego / ábo nie ná łożu z tego świátá zßedł / ále ktory w grzechách vmárł.

Smießna to / co drudzy mowią / że przy vmieráiącym nie był / áni powinny / áni ßwágier / áni przyiaćiel. Do tego / że pogrzeb / iákoby ſię godziło / zgołá nie ieſt odpráwiony. Dla tychći rzeczy on ni wczym nie ßkoduie. O grobiech też / w ktorych wiele ćiał Prorockich y Apoſtolſkich leży / ná świećie niewiemy.

Ale ty żáłuy / wzdychay / płácz / ieſli twoy przyiaćiel vmárł / nie będąc od nieprawośći ſwoiey omyty: bowiem śmierć grzeßnikow ieſt nagorßa: weſel ſię / ieſli / będąc oczyśćiony od grzechow / świát opuśćił.

Abowiem przed oblicznośćią Páńſką / śmierć świętych iego ieſt droga.

Gdyż przechodzą do lepßego żywotá / gdźie też y prac ſwoich biorą zapłátę.

Kśięże máietnośći ná ktorą potrzebę zoſtáwione.

Niechay wiedzą Kárdynałowie / Biſkupi / Opátowie / ktorzy dźiś miáſtá / wśi / folwárki pośiedli / że im to wßytko dla tego zoſtáwiono / nie áby ſłużyli roſkoßom / ále áby w potrzebie ludźi vbogie / nędzne rátowáli.

Tu máią być wielce pochwaleni / ktorzy przez pienią-

pibus suis, adolescentes, quorum res domi angustior, & in quibus vis ingenii & indoles aliqua ad virtutem prælucet, bonis artibus instituendos curant: vel illud exerceant liberalitatis genus, ut inopes, & omni humana ope destitutas mulieres adjuvent.

Nihil enim Deo acceptius, quàm prohibere ne mulier inopiâ, & cognatorum negligentiâ coacta, se prostituat.

Equidem nescio quales sint Episcopi & Abbates, qui tot possessionum se dominos, non dispensatores esse putantes, omni posthabita egentium & bonorum cura ingeniorum, congesta ex agris nemorumq́; proventibus annuis pecunia, auream, argenteamq́; suppellectilem comparant: phaleratos equos, canes venaticos, ab extremis etiam terris magno ære quæsitos, & greges domi pessimorum alunt assentatorum.

Si vera loqui permittimur: his moribus factum est, ut vulgus hoc tempore non solùm eos, verùm & alios sacris initiatos viros odio prosequatur plus quàm Vatiniano.

Pulcherrimam esse virtutem modestiam, & Deo gratissimam.

Vis antiquorum imitari modestiam patrum? Vide ne extollaris, ne de te sublimia sentias: verùm modestia conspicuus cede aliis, & inferior haberi conare: ne his adverseris, qui injuriam fecerint. Contumelia affectus ipse, ne sis ferox, etiamsi te contemptior ille, qui malè fecerit. Mansuetudo & lenitas furorem comprimant.

His virtutibus id assequeris, ut ab omni liberatus amaritudine, multâ fruaris quiete.

Qual

dze y máiętności ſwoie / młodźieniaſzki vbogie / ále ná ktorych ſię dowćip y ſkłonność ku cnocie vkázuie / w náuki wyzwolone záprawuią: ábo też one ſzczodrobliwość pokázuią / áby niewiáſtki potrzebuiące / y ktore żadney pomocy ludzkiey nie máią / wſpomagáli.

Nic bowiem Bogu wdźięcznieyſzego / iáko nie dopuſzczáć / áby niewiáſtá dla niedoſtátku / á niedbálſtwá ſwych powinnych / nierząd płodźić miáłá.

Wprawdźiec niewiem co to ſą zá Biſkupi y Opáci / ktorzy mniemáiąc / że ták wielkich ośiádłości ſą pány / á nie ſzáfárzmi / nic ſię nie ſtáráiąc o ludźi dowćipne / vbogie / zebrawſzy z zbożá y z dochodow leśnych pieniądze / ſłużby złote y śrebrne wyſtáwiáią: zdobywáią ſię ná konie pięknym ſtroiem / przyozdobione / y pſy / ktorymiby polowáć / ktorych zá wielkie pieniądze choć y w oſtátniey Indiey ſzukáią / á wielkie trzody niecnotliwych pochlebcow przy dworze chowáią.

Jeśli ſię nam prawdá mowić dopuſzcza / zá tymi ich poſtępkámi to náſtąpiło / że poſpolity człowiek nie tylko one / ále też y inſze ludźi poświęcone / w ták wielkiey nienawiśći ma / w iákiey *Vatinianus* podobno v Rzymian nie był.

Iż ſkromność ieſt piękna cnotá y Bogu przyiemna.

Chceſz onych ſtárych oycow náśládowáć ſkromnośći? ſtrzeż ſię ábyś ſię nie vnośił / ábyś gornych rzeczy o ſobie nie dumał: ále iżeś ſkromny / vſtępuy drugim / á ſtáray ſię / áby ćię mieli zá niżſzego / nie przećiw ſię tym / ktorzyćby krzywdę czynili. Sam będąc zelżony / nie ſroż ſię / choćiażby też nád ćię był bárźiey wzgárdzony / od ktoregoś zeſromocon. Niechay ſkromność á powolne ſerce tłumią ſzáleńſtwo:

Tymi cnotámi doſtąpiſz tego / że będąc od wſzelkiey gorzkośći ábo gniewu ſurowego wolny / wielkiego vżyieſz pokoiu.

Qualis oratio nostra, quales joci esse debeant, & convivia.

In omnibus quæ dicis aut facis, animum oportet habeas à perturbationibus liberum, ne libidine aut metu aliquo commoveare, ne quid in sermone cupiditatis, aut pigritiæ, aut ignaviæ appareat.

Ludo quoque ac joco sic utere, ut omnis absit petulantia, & verborum obscœnitas.

Præceptis parendum est, quibus jubemur, ut neque turpibus, neque gaudeamus obscœnis. Damnatur & Veneris usus omnis extra conjugium, extra viri & uxoris conjunctionem.

Ut de vitio quoque palati aliquid dicamus, prohibentur & comessationes & intemperata convivia.

Ad misericordiam exhortatio objurgationi commista.

Plerûq; nostrum supervacua & otiosa domi est pecunia. Nulla Evangelica lectio, nullus Hieronymus, nullus Augustinus, nullæ tot sanctorum lucubrationes patrum de contemptu rerum hujusmodi scribentium, huc nos possunt adducere ut aliquam hinc portiunculam distribuamus fame laboranti, geluq; rigescenti proximo. O dura, O saxea pectora: Quibus nos oculis judicem Deum intuebimur: cujus tam neglecti mandatum habuerimus? Non mandat ut abjiciamus nostra omnia: frui permittit.

Cumq; nostro satis fecerimus usui, tum eorum curram agamus, qui sunt verè pauperes: nulli nostrûm misericors Deus in hoc largitus est divitias, ut in arculis & promptuariis serventur, imo putrescant: sed ut nostrâ abundantiâ, aliorum sublevetur inopia.

Tantùm huic nummorum in prandiis lautisq; cœnis,

Iáka mowá náßá być ma, co zá żárty y bieśiády.

Potrzebáć / ábyś od niepokoiu był wolny ná vmyśle/ we wßytkich rzeczách / ktore mowiß ábo czyniß / ábyś nie był pożądliwośćią iáką ábo stráchem porußony/ áby śię w mowie iáka żądza/ ábo lemstwo/ ábo gnuśność nie pokazáłá.

W krotochwilách á żártách ták śię rządź/ áby do tego nie przystąpiłá rozpustá/ áni plugáwe słowo.

Mamy słucháć náuk/ w ktorych śię roskázuie/ ábyśmy śię nie kocháli w sprosnych y plugáwych rzeczách. Krom małżeństwá/ to iest krom złączenia mężá z żoną/ wßytkie inße niezrządy bywáią zá rzeczy sprosne poczytáne.

A żebyśmy też nieco o złym pokármow vżywániu dotknęli / zákázuią śię wßytkie obżárstwá / y nieskromne bieśiády.

Nápominánie do miłośierdźia z strofowániem złączone.

Wiele z nas w domách swoich chowa zbytnie y prożno leżące pieniądze. A dźiwna rzecz / że nas áni ktora Ewánielia/ áni Hieronym/ áni Augustyn/ áni żadne kazánie onych śś. Oycow/ ktorzy o wzgárdźie tákowych rzeczy pisáli / do tego przywieść mogą / ábyśmy stąd iáką cząsteczkę vdźielili bliźniemu náßemu/ ktory y głod ćierpi / y od mrozu krzepnieie. O iáko to są twárde y kámienne sercá! Ktoremiß oczymá ná Bogá onego Sędźiego pátrzáć będźiemy/ ktorego roskazánia ták pogardzamy? Nie każeć on/ ábyśmy wßytko porzućili/ ále vżywáć dopußcza.

A gdy śię sámi opátrzymy/ stáraymy śię o ty/ ktorzy są prawdźiwie vbodzy: żadnemu z nas Bog miłośierny ná to bogactw nievdźielił/ áby w skrzyniách ábo wspiżárniách były chowáne/ ábo żeby gnić miáły: ále áby inßych niedostátki náßym dostátkiem porátowáne być mogły.

Ták wiele pieniędzy ten vtráca ná obiádách y wie-

illi in vestibus, alii alio luxu quotidie profunditur.

Frater mendicus interim, qui ob ætatem ingravescētem, aut adversam corporis valetudinem, labore manuum parare sibi victum non potest, is inquam frater nihil horum à nobis petit, sed tantum ut famem sedet, ut vivat, & non pereat. Nos qui precibus hujus & lachrymis non movemur, non flectimur: quid judici Deo excusabimur?

Hominum gloriam non esse ambiendam ex opere bono.

Vis boni quippiam operis aggredi? Vide ne facias ad hominum gratiam, sed ut te laudet oculus ille, qui nunquam dormitat.

Si enim ab hominibus laudari studes, indignum te reddis qui à Domino lauderis. Utrumque nocet, perniciosum est utrumque in opere bono, si quis humanam spectet gloriam, & sublimia de seipso sentiat.

Quid aliud quæso, quàm miserabilem hunc & miserum verè dixeris? Hæc una perniciosissima affectio deteriorem fecit Publicanum Pharisæo.

Quicquid igitur feceris operum bonorum, semper illud Christi ad discipulos in ore habeto: Quando omnia feceritis, dicite: Servi inutiles sumus.

Objurgatur avarus.

Quousque ita insanis in congerendis opibus?

Quis te furor? quæ te rabies agitat, ut nunquam satieris, habearisq́ non secus, quàm ebrii?

Nam ut illi quò plus biberint, quò plus vini ingurgitaverint, hoc sitiunt magis: ita nimirum & tu avaritiæ subjectus tyrannidi, nullum facis cupiendi modum.

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

czerzách roſkoßnych/ drugi ná ßáciech/ inßy zás ná inßych zbytkách.

A brát vbogi/ ktory dla zeßłych lat / ábo złego zdrowia/ nie może ſobie rękámi żywnośći ßukáć/ ten mowię nie prośi nas o tákie rzeczy/ ále áby tylko głodu nie ćierpiał/ áby żył/ á nie zginął: my ktorzy ſię nie porußamy ie° prośbámi y łzámi/ coż przed Bogiē onym ſędzią rzeczēy:

Z dobrych vczynkow nie mamy prágnąć ludzkiey chwały.

A chceß do tákiego dobre° vczynku przyſtąpić? Pátrz ábyś ſtąd nie ßukał ludzkiey pochwały: ále áby ćię oko chwaliło tego/ ktory nigdy nie ſpi.

Bo ieśli chceß ábyś od ludźi był chwalon / zá niegodnego ſię osądzaß/ ábyś od Páná miał być chwalon: y to y owo ßkodźi w vczynku dobrym / ktoby ßukał chwały ludzkiey/ y wyſoko o ſobie rozumiał.

Jákoż mu ináczey/ proßę/ názowieß tákiego/ iedno że ieſt nędzny á prawie mizerny? Ten iedyny naßkodliwßy áffekt/ onego Fáryzeußá gorßym vczynił niż iáwnogrzeßniká.

Jeślibyś tedy co vczynił dobrego / miey záwße w vśćiech one słowá/ ktore Pan Christus do vczniow ſwych powiedział: Gdy wßytko vczynićie/ mowćie/ Sludzy nie vżyteczni ieſteſmy.

Z ſukánie łákomego człowieká.

Y długoß ták będzieß ßáleć zgromadzáiąc bogáctwá? Coż ćię wżdy zá ßaleńſtwo ná to wiedźie/ ábyś nigdy nie był náſycony / y żeby ćię zá tákiego poczytano/ iáko piiánice?

Abowiem ći/ im więcey piią/ im więcey winá w ſię leią/ tym bárziey prágną: ták y ty żadney miáry prágnienia nie maß/ ktoryś ſię podał pod tyráńſtwo łákomſtwá.

Ták bárzo człowiek nędzny pieniądze miłuie/
Ják wiele workow złotá do ſkárbu gotuie.

Quo plus affluit opum, hoc magis apud te invalescit habendi cupiditas.

Quid utilitatis hinc accipis rogo, si totum mundum lucreris, animæ verò tuæ detrimentum patiaris? quam interim avaritia expugnat, excoriat luxuria, confundit iracundia, & aliis multifariam quotidie vexatur affectionibus.

Quid in pœnitentia quærat DEUS.

Nihil aliud à nobis peccatoribus requirit Deus, quàm ut à peccato quiescamus. Pro præterito rationem non exigit, si nos videat resipiscentes.

Hic est enim qui quotidie clamat: Nolo *mortem peccatoris, sed ut magis convertatur & vivat.*

Hic est ille qui dicit: Adhuc te loquente dicam, Ecce adsum. Non *sic ipsi sumus nostræ avidi salutis, ut ipse qui vult omnes homines salvos fieri. Unum requirit, ut peccata nostra confiteamur, confessi à malefactis temperemus.*

In templo qui mores servandi.

Illud quoque meminerimus, in templo Dei vanis colloquiis, nugis inutilibus, jocis & risu abstinendum esse, maximè quum sacerdos divina peragit officia.

Qui ab iis non abstinent, offendunt gravius, quàm quos Dominus flagello ejecit de templo: gravissimè verò peccant, qui in domo Dei non aliter quàm in prostibulo versantur.

Nolo dicere, quæ in sacris etiam locis patrare, & admittere audeat hominum improbitas.

Orationem peccatoris infructuosam esse.

Quod plerumque, Deum patrem orantes, non exaudiamur, in caussa sunt peccata nostra. Quia iniquè agimus:

& ad

Im się więcey bogactw mnoży / tym więtsze v ciebie zámaga się łákomstwo.

Pytam ćię/cobyś zá pożytek stąd odniosł/gdybyś choć wszytek świát zyskał/ á szkodowałbyś ná duszy twoiey? ná ktorą zá tym łákomstwo szturmuie / á zbyt iákoby z skory zdziera / gniew pohańbia / y ktory się ná káżdy dzień od rozmáitych áffectow trapi.

Czego Bog szuka w pokućie.

Pan Bog od nas grzesznikow nic inszego niechce / iedno ábyśmy grzeszyć przestáli. Liczby nie wyciąga zá przeszłe występki/ieśli widźi/że się vpámiętywamy. Abowiem ten ná káżdy dzień woła : Niechcę śmierći grzesznego człowieká / ále ráczey áby się náwroćił / á żył.

Ten iest on ktory mowi/ieszcze gdy ty mowić będźiesz/ rzekę/oto tu iestem. Nie ták my prágniemy zbáwienia nászego / iáko ten / ktory chce áby wszyscy ludźie byli záchowáni: Jedney rzeczy po nas chce/ábyśmy násze grzechy wyználi/á wyznawszy źle czynić przestáli.

Co zá obyczáie w kośćiele máią być záchowáne.

Pámiętaymy też ná to/ábyśmy w kośćiele Bożym zániecháli prożnych rozmow / plotek niepotrzebnych/ żártow y śmiechow/ zwłaszczá gdy kiedy powinność swoię w rzeczach Boskich odpráwuie.

Ktorzy się od tákowych rzeczy nie hámuią/ bárźiey obrażáią páná Bogá/niż oni/ ktore pan Christus biczem wyrzucał z kośćiołá: á nabárźiey ći grzeszą/ktorzy się w domu Bożym iáko w domnierządu pełnym záchowuią.

Niechcę o tym mowić/ czego się złość ludzka ná świętych mieyscách śmie dopuszczáć.

Iż modlitwá grzesznego człowieká nie iest pożyteczna.

Iż częstokroć modląc się Bogu Oycu / nie bywamy wysłucháni/przyczyną są grzechy násze. Bo niepráwość

& ad iracundiam, sceleribus nostris, quotidie Dominum provocamus, idcircò inexorabilis est.

Frustra enim oramus, si à vitiis nostris non discedimus: luxuriari, fornicari non desinimus, aut aliud agere, quod divinæ legi contrarium sit. Deo supplicantes, in corde adversus proximum odii facibus ardemus. A Deo amari volumus, & homini, quem Deus ad imaginem suam fecit, quem sanguine suo redemit, irascimur.

Omnis remittenda offensa est, placandus qui adversum te indignatur. Tunc demum offeres ante altare munus tuum.

Non exaudiet nos Deus, nisi charitatem, quam debemus omni homini, in nobis viderit.

Ab eodem rejicitur & oratio, quæ non eò spectat, ut soli Deo placeamus. Sive enim corporis valetudinem, sive alia vitæ necessaria petemus, semper in hoc petenda sunt, ut adepti ea, expeditius Domino serviamus.

Malam esse somnolentiam.

Non sit longior somnus, quàm natura postulat. Diutiùs enim dormiendo bene agendi tempus perditur, & promptiores ad vitia reddimur. Bene dictum à quodam:

Plus vigila semper, nec somno deditus esto.

Nam somno dediti, à luxuria libidineq; vix abstinent. Hominis vocabulo dignos judicaverit nemo. qui quum horas plures dormiendo perdiderint, experrecti, nondum loti, nondum pexi jentacula poscunt, prandia deinde parari jubent, & priusquam bene hesternam edormierint crapulam, novis ac recentibus se ingurgitant, iterum totam noctem & in sequentis diei meliorem partem somno daturi.

Vigilandum igitur, orandum, studendum, manibus laborandum, ne intremus in tentationem, ne nihil a-

gentes,

czynimy/ y do gniewu grzechámi nászymi ná káżdy dzień pobudzamy Bogá/ przeto też nie vproszony iest.

Prożne są bowiem modlitwy / ieśli od złości nászych nie vćiekamy: ieśli nie przestawamy żyć rospustnie/ cudzołożyć/ ábo co tákiego czynić/ coby było Zakonowi bożemu przećiwnego. Bogu się modląc/ przećiwko bliźniemu w sercu nienawiśćią pałamy: Chcemy áby nas Bog miłował/ á ná człowieká się gniewamy / ktorego Bog ná wyobráżenie swoie stworzył/ y krwią swoią wykupił.

Masz odpusczáć wszytki vrázy/ á błagáć tego/ ktory się ná ćię rozgniewał. A potym ofiárowáć możesz dar twoy/ przed ołtarzem.

Nie wysłucha nas pan Bog/ ieśliby miłośći w nas nie widźiał/ ktorąśmy powinni káżdemu człowiekowi.

Od niegoż modlitwá bywa odrzucona/ ktora nie ná to zámierza/ ábyśmy się sámé Bogu podobáli. Bo choćbyśmy prośili o zdrowie/ ábo insze potrzeby temu żywotowi należące / ná ten koniec záwsze oto prośić mamy / ábyśmy Pánu służyli w lepszey gotowośći/ dostawszy ich.

Sen nie ma być dłuższy / iedno iáko przyrodzenie zámierza. Poniewaź dłużey śpiąc/ czás się vtraca do czynienia rzeczy dobrych / á ochotnieyszemi się stawamy do złośći. Dobrze powiedźiano od kogoś:

Kochay się bárziey w czułośći/
A nie miłuy ospáłośći.

Abowiem ći co się wspániu kocháią/ ledwo się od zbytkow y złey pożądliwośći hámuią. Zaden tego nie poczyta zá człowieká / ktory vtráćiwszy w wysypiániu się wiele godźin / ocknąwszy się / twarzy nie vmywszy áni głowy ochędożywszy/ o śniadánie prośi: potym każe gotowáć obiad/ á nim się dobrze z wczoráyszego pićia prześpi / znowu w się świeże kufle leie / áby zás cáłą noc spał/ á od tego dobrą cząstkę przyszłego dniá przyłożył. Przeto mamy czuć/ modlić się/ pilnowáć/ rękámi prá-

gentes, ad convivia & comeßationes trahamur, ad alia quoque vitia solicitemur. Nulla re alia facilius, quam labore obruuntur libidinis incitamenta.

Qualem cum oporteat esse, qui populo Iesum evangelizat.

Vos qui in Ecclesia Dei ad populum declamatis, operam date, ut præceptis respondeant opera. Qui enim fecerit & docuerit, is magnus vocabitur in regno cælorum. Vis aliorum delicta efficaciter arguere? fac in te non inveniant alii quod redarguant. Humilitatem doces? ipse mitis esto. Ad patientiam hortaris? ab iracundia recede. Stupra detestaris & adulteria? castitatem serva. Iustitiam doces & in vitia inveheris? nihil improbè ut agas vide. Laudis quoque humanæ vitanda tibi captatio est, non jactandum ingenium, non variarum rerum ostentanda cognitio: ut in suis prælectionibus facere consueverunt Poëtarum & Oratorum interpretes.

Vitandam esse detractionem.

De absentibus aut tacendum, aut amicè loquendum & civiliter. Magnam partem simultatum inter homines constat oriri ac nasci ex linguæ intemperantia. Bonum nomen si melius est quàm divitiæ multæ, graviùs peccat qui famæ obtrectat aliorum, quàm qui bona diripit, & innoxios exuit opibus. Abominatio hominum detractor. David eos detestatur, quum ait: Detrahentem secretò proximo suo; hunc persequebar. Si quando in hujusmodi hominem incideris, ne præstes aurem, os avertas. Vbi sycophantiis suis offendi te nugator animadverterit, pudore confusus obmutescet. Ventus Aquilo dissipat pluvias: & facies tristis linguam detrahentem.

cowáć/ábyśmy w pokuszenie nie wpádli/ ábyśmy nie nie czyniąc do bieśiad y obżárstwá záciągáni/ y do inych zło śći przynuceni niebyli. Pobudki do złey pożądliwośći żadną inszą rzeczą/ iedno pracámi/ bywáią zátłumiáne

Iáki ma bydź Káznodzieiá.

Wy ktorzy w kośćiele Bożym do ludu rzecz czynićie stáraycie sie/ áby sie vczynki wásze zgadzáły z náuką. Bo ktoby czynił á vczył/ ten wielkim będźie názwan w krolestwie niebieskim. Chcesz insze z grzechow mocnie strofowáć? stáray sie/ áby inszy w tobie czego nie náleźli/ coby karánu podlegáło. Vczysz pokory? bądźże sam pokorny. Nápominász do ćierpliwośći? odstąp od gniewu. Brzydźiszsie cudzołostwem? bądźże czystym. Vczysz sprawiedliwośći / á ná złośći ostrze kazesz? pátrz ábyś sam złego nie nie czynił. Potrzebá tei ábyś od ludźi nieszukał chwały/ z dowćipu sie nie chlubił/ nie chełpił sie z rozmáitey vmiętnośći iáko zwykli czynić w przedmowách ći/ ktorzy poety y orátory przekłumáczáią ábo wykłádáią.

Iż sie obmowisk strzedz potrzebá.

O nie przytomnych ludźiách ábo milczeć mamy / ábo rzeczy wdźięczne mowić/ y obyczáyne. Wiádomo to/ iż dla niepohámowánia ięzyká wielkie nieprzyiáźni miedzy ludźmi początek swoy biorą y práwie sie rodzą. Iesli dobra sławá lepsza iest/ niż wiele bogactw/ ćięzey ten grzeszy/ ktory sie rzuca ná cudzą sławe/ niż ten/ ktory dobrá szárpa/ á niewinne/ z máiętnośći obnaza. Obmowcá iest obrzydliwośćią ludzką. Brydźi sie nimi prorok Dawid gdy mowi: Ktory ná strone bliźniego obmawiał/ tegom prześládował. Jesliby ś kiedy ná tákie° człowieká tráfił/ niesłuchay co mowi/ odwroć twarz swoię. °oszust obaczy/ że sie iego potwarzą obráżasz/ záwstydzony będąc zámilknie. Wiátr pułnocny rozpędza dżdże á smętna twarz ięzyk vszczypliwy.

